

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TEVHİD VE ADÂLET ANLAYIŞINA ETKİSİ
BAĞLAMINDA KUR'ÂN'DA FİTNE KAVRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selcan NEBİOĞLU

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelam**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hülya TERZİOĞLU

AĞUSTOS - 2016

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

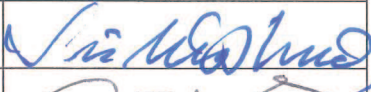
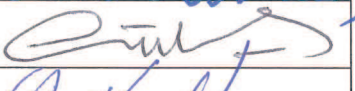

TEVHİD VE ADÂLET ANLAYIŞINA ETKİSİ
BAĞLAMINDA KUR'ÂN'DA FİTNE KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selcan NEBİOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelam

Bu tez 15.08.2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Süleyman Akküp	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Hülya Berzeloğlu	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Canan KARAKAS	Başarılı.	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifât yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Selcan NEBİOĞLU

15.08.2016

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm insanın en güzel şekilde yaratıldığını, çeşitli duyu organlarıyla donatıldığını ve onun bu duyularını kontrol edecek akıl ve irade sahibi bir varlık olarak diğer varlıklar arasında temayüz ettiğini beyan eder. Beden ve ruhtan oluşan çift kutuplu bir varlık olarak insan, varlık âlemine gelişinden itibaren, bu iki yönünü dengeleyecek huzur ve sükûna doğru bir arayış içerisinde. Onun aradığı huzuru bulması/hidâyete ermesi, yaratılıştan kendisine bahşedilen üstün meziyetleri doğru kullanmasına bağlıdır. Çünkü imtihan amacıyla yaratılan insan maddi yönü itibarıyla beşerî zaafırlara mütemâyildir. İnsanın kişisel ve toplumsal zaafırlarla imtihan olunması Kur'ân-ı Kerîm'de fitne kavramıyla ifade edilir. Fitne insanın tek olan Allah'a hakkıyla inanması, şahsında ve içinde yaşadığı toplumda dengeyi kurmasının / adâleti ikame etmesinin önünde en büyük engeldir.

Bu çalışmada Kur'ân-ı Kerîm'de fitnenin mahiyeti ve fitnenin tevhid ve adâletin tevziine etkisinin incelenmesi hedeflendi. Bu amaçla çalışmanın ilk iki bölümünde sözlük anlamıyla ve Kur'ân'da kullanılışı itibarıyla fitne kavramı tahlil edildi, fitne çıkartan insanların genel özellikleri üzerinde duruldu. Üçüncü bölümde ise tevhid ve adâlet kavramları incelenerek, insan ve toplum hayatına tevhid ve adâletin yerleşmesi üzerinde fitnenin engelleyici özellikleri ortaya konulmaya çalışıldı.

Tezimin konusunun tespit aşamasından itibaren tez yazım çalışması süresince, vaktini ve emeğini esirgemeyerek bu araştırmaya rehberlik ve danışmanlık yapan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Hülya Terzioğlu'na gönülden teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışma boyunca bana kıymetli fikirleriyle hep yardımcı olan eşime, desteklerini esirgemeyen çocuklarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Selcan NEBİOĞLU

15.08.2016

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: FİTNE KAVRAMININ İÇERİĞİ	7
1.1. Sözlük Anlamı.....	7
1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılışı.....	8
1.2.1. Deneme, İmtihan, Sıkıntı, Bela, Musibet Anlamları.....	9
1.2.2. Haktan Sapma, Saptırma Anlamında.....	17
1.2.3. İşkence, Zulüm, Azap Anlamında.....	21
1.2.4. Kargaşa, Bozgunculuk Anlamında	25
BÖLÜM 2: FİTNEİN MAHİYETİ VE İNSANDAKİ TEZAHÜRLERİ	28
2.1. Fitnenin Oluşumu.....	28
2.2. Fitneci İnsanların Genel Özellikleri.....	35
2.2.1. Yalan	35
2.2.2. İftira.....	36
2.2.3. Gıybet.....	37
2.2.4. Alay Etme	37
2.2.5. Koğculuk (Laf Taşıma).....	38
2.2.6. İkiyüzlü Olmak	38
BÖLÜM 3: KUR'ÂN'DA FİTNEİN ETKİ ALANLARI	40
3.1. Tevhid Kavramı	46
3.1.1. Sözlük Anlamı	46
3.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılışı.....	47
3.1.3. Fitnenin Tevhidi Engellemesi	48
3.1.3.1. İmanda Tevhide Etkisi.....	49
3.1.3.2. Amelde Tevhide Etkisi	60

3.2. Adâlet Kavramı	69
3.2.1. Sözlük Anlamı	69
3.2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılışı.....	71
3.2.2.1. Adâletle Hükmetme Anlamında	71
3.2.2.2. Fidyeye, Karşılık Anlamında	72
3.2.2.3. Doğruluk Anlamında	73
3.2.2.4. Ölçülü Yaratma Anlamında.....	74
3.2.3. Fitnenin Adâleti Engellemesi.....	75
3.2.3.1. Toplumsal Düzene Etkisi	76
3.2.3.2. Emanet Duygusunun Zarar Görmesi	81
3.2.3.3. Tefrikaya Sebep Olması	91
3.2.3.4. Şiddete Sebep Olması.....	97
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	106
ÖZGEÇMİŞ.....	114

KISALTMALAR

- b.** : Bin, ibn
bkz. : Bakınız
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
Haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
s. : Sayfa
t.y. : Tarih bilgisi yok
thk. : Tahkik eden
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
v.b. : Ve benzeri
v.dğr. : Ve diğerleri
y.y. : Yayınevi bilgisi yok

Tezin Başlığı: Tevhid ve Adâlet Anlayışına Etkisi Bağlamında Kur'ân'da Fitne Kavramı

Tezin Yazarı: Selcan NEBİOĞLU

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hülya TERZİOĞLU

Kabul Tarihi: 15 Ağustos 2016

Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 114 (tez)

Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri

Bilimdalı: Kelam

Bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği bağlama göre farklı anlamlar kazanan fitne kavramı ve fitnenin tevhid ve adâlet ilkeleri üzerindeki menfi tesirlerini ortaya koyan ayetler incelendi. Buna göre çalışmamız, giriş, üç bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

İlk bölümde fitne kavramı sözlük anlamı ve Kur'ân'da kullanıldığı anlamlar açısından incelendi. İkinci bölümde fitnenin mahiyeti ve insandaki tezahürleri anlatıldı. Bu bölümde fitneci insanların genel özellikleri üzerinde duruldu. Üçüncü bölümde tevhid ve adâlet kavramları tahlil edilerek ve fitnenin bu temel ilkeler üzerindeki olumsuz tesirlerine dikkat çekilerek Kur'ân'ın fitne ile mücadele çağrısı değerlendirildi.

Çalışmada fitne ile ilgili ayetler incelenirken Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde okuma yapmaya özen gösterildi. İlgili ayetler siyak ve sibakları dikkate alınarak ve temel kaynaklardan istifade edilerek incelendi. Birbirleriyle anlam ilişkisi kurulabilecek ayetler ortak başlıklar altında ele alınırken, farklı şekilde anlaşılma imkânı olan ayetler de kendi bağlamları çerçevesinde ele alındı. Fitnenin inanç ve amel bazında insan ve toplum hayatında ne şekilde tesir gösterdiği tartışıldı. Bu bağlamda öne çıkan tevhid ve adâlet kavramları da incelenerek bu ilkelerin fitne olgusu karşısında zarar görmemeleri için insanın nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair Kur'ân'ın referansları ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Fitne, Tevhid, Adâlet, İnsan, Toplum

Sakarya University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: : Fitnah Concept in Qur'an within Context of Its Effect on Understanding of Tawhid and Justice	
Author: Selcan NEBİOĞLU	Supervisor: Assist. Prof. Hülya TERZİOĞLU
Date: August 15 rd , 2016	Nu. of pages: v (pre text)+ 114 (main body)
Department: Fundamental Islamic Sciences	Subfield: Kalam
<p>In this study, verses revealing fitnah concept, which gains different meanings depending on the place of occurrence in the context of the Holy Qur'an, and the negative effects of fitnah over the principles of tawhid and justice have been examined. This study consists of introduction, three chapters and conclusion sections.</p> <p>In the first chapter, the concept of fitnah was examined in terms of its dictionary definition and its meanings in Qur'an. In the second chapter, essence of fitnah and its manifestations in people were described. General characteristics of fitnah creating people were emphasized in this chapter. In the third chapter, through analyzing tawhid and justice concepts and by emphasizing the negative effects of fitnah on these basic principles, Qur'an's call to fight against fitnah was evaluated.</p> <p>Verses related to fitnah were analyzed while special attention was given to read within the integrity of the Qur'an. Related verses were analyzed considering before and after verses through utilizing baseline resources. Verses with meaning relationships that can be constructed with each other were discussed within the same topic and verses that can be understood separately were addressed in the framework of their own contexts. Effect of fitnah in the beliefs and the practices of people and public life were discussed. To avoid harm to tawhid and justice principles featured within this context by fitnah phenomenon, through also studying these concepts, Qur'an references were tried to be revealed on which ways people should follow.</p>	
Keywords: Fitnah, Tawhid, Justice, People, Society.	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm, insanları Allah Teâlâ ile birbirleriyle ve tabiatla ilişkilerinde, doğru yola sevk etmek için gönderilmiş bir kitaptır. Kur'ân insanı ve onun davranışlarını hedef alır, insanı eğiterek ve geliştirerek tevhid inancı merkezinde âdil bir toplum inşa edilmesini ister. Bu amaçla insanlara mesajlarını iletirken belirli kavramları öne çıkarır. İlahi iradenin mesajlarını doğru anlamak bu anahtar kavramları doğru okumaya bağlıdır. Bu kavramlar çoğunlukla birden fazla anlama sahiptir, farklı bağlamlarda farklı manalara gelebilecek şekilde kullanılmaktadırlar.

Çalışmamızın esasını teşkil eden fitne kavramı da anlam yönünden zengin Kur'ânî kavramlardan birisidir. Kavramın, tarihsel süreç içerisinde insan ve toplum hayatında ne derece önemli bir etkiye sahip olduğu üzerinde hassasiyetle durmayı gerektirmektedir. Zira insan, toplum, imtihan, tevhid ve adâlet kavramlarının birbirleriyle ilişkilerinin merkezinde bu kavramın da ciddi payı vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılış amacının kulluk etmek olduğu, ölümün ve hayatın imtihan amacıyla yaratıldığı beyan edilir. Bazı âyetlerde bu imtihan sürecinde insanın denendiği çeşitli vasıtalar, bazı âyetlerde kargaşa çıkartmak amacı güden münafık ve kâfirlere ait davranışlar fitne olarak ifade edilir. Özellikle Mekkî âyetlerde tevhid inancının önündeki en büyük engel fitne olarak gösterilirken, Medenî âyetlerde toplumda adâletin ikame edilebilmesi için fitneci davranışlara karşı teyakkuza davet dikkati çeker.

Çalışmamızın birinci bölümünde fitne kelimesinin sözlük anlamlarını ve Kur'ân-ı Kerîm'de hangi anlamlarda kullanıldığını inceledik. İçinde fitnenin ve türevlerinin geçtiği âyetleri incelediğimizde kelimenin, sözlükteki temel anlamlarıyla bağlantılı olmakla beraber, daha zengin bir anlam yelpazesine sahip olacak şekilde kullanıldığını gördük. Bu âyetleri birbirleriyle anlam ilişkisi olacak şekilde ortak başlıklar altında gruplayarak kavramın Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı anlamları şu şekilde tasnif ettik:

- a) Deneme, imtihan, sıkıntı, bela, musibet, anlamlarında
- b) Haktan sapma, saptırma anlamında
- c) İşkence, zulüm, azap anlamında

d) Kargaşa, bozgunculuk anlamında

Fitnenin sözlükteki temel anlamı “altın ve gümüş gibi değerli madenleri, saflığını anlamak için, ateşte eritmek” şeklindedir. Yukarıdaki maddelerde ifade edilen anlamların bu temel anlamla bağlantısının kopmadığını söylemek de mümkündür. Kavramın daha iyi anlaşılması için üzerinde durulması gereken önemli bir husus da ilgili âyetlerde fitnenin kime nispet edildiği meselesidir. Birçok Kur’ânî kavramda olduğu gibi fitne kavramında da kullanıldığı bağlama ve nispet edildiği şeye göre anlam farklılaşması görülmektedir. Buna göre ilgili âyetlerde fitne Allah’a nispet ediliyorsa Allah’ın insanları imtihan etmesi; şeytana, münafıklara veya kâfirlere nispet ediliyorsa haktan saptırma, zulüm, kargaşa, bozgunculuk anlamlarının verilmesi uygun görülmüştür. Allah’ın insanları imtihan etmesi anlamında kullanıldığında fitnenin olumlu ya da olumsuz anlam ifade ettiğini söyleyemeyiz. Nihai anlamda yaratılışın amacı imtihandır, insanın sosyal, psikolojik ve ahlâkî tekâmülü geçirdiği denemelere göre şekillenir. Fakat bu imtihanlarda başarısız olan insan için fitnenin olumsuz anlam taşıdığını söyleyebiliriz. İnsanlardan kaynaklanan fitne ise mahiyeti itibariyle de sonuçları itibariyle de olumsuz anlamda kullanılır.

İkinci bölümde fitnenin mahiyeti ve insandaki tezahürleri anlatıldı. Fitnenin nasıl oluştuğu izah edilirken özellikle insanı fitneye sürükleyen zaafı üzerinde duruldu. İnsanın nefsânî özellikleri, taklide meyyal yapısı onun fitneye düşmesine sebep olan iç etkenlerdir ve insanın ilk imtihanı kendi hırs ve arzularını kontrol altında /dengede tutup tutamayacağı noktasındadır. Bu bağlamda kibir, haset, bencillik, kıskançlık, nankörlük, acelecilik, mal sevgisi, hırs, öfke gibi zaafı, insanın diğer insanlarla ilişkisini bozması; toplumda huzursuzluk, kargaşa yani fitneye sebep olması açısından incelendi. Yine bu bölümde üzerinde durulan bir diğer husus da fitne ortamlarından beslenen insanların kişisel özellikleri oldu. Kur’ân’ın ilkelerine göre değil menfaatlerine göre hareket ettiklerini söylediği; toplumda sürekli kargaşa, kaos, tefrika olmasını isteyen bu insanların, yalan söyleme, iftira atma, gıybet etme, laf taşıma, ikiyüzlü davranma ve alay etme gibi -Kur’ân ve sünnetin yapılmasını kesin bir şekilde yasakladığı- gayri ahlâkî davranışlarının, toplumda fitnenin büyümesine ve yayılmasına ne şekilde yol açtığı ele alındı.

Üçüncü bölümde ise Kur'ân'da tevhid ve adâlet kavramları incelenerek fitnenin toplum hayatında tevhid ve adâletin tevziinde engelleyici etkisi araştırıldı. Öncelikle, tevhid ve adâlet ilkelerinin, Kur'ân'ın, insan şahsiyeti ve toplum hayatının üzerinde şekillenmesini istediği temel eksenler oluşu açıklandı. Tek olan Allah'a iman edilmesi suretiyle, inançta ve inananlar arasında birliğin sağlanmasını ifade eden tevhide erişimde büyük engellerden birisinin de fitne oluşuna dikkat çekildi. Çünkü fitne insanın arındırmakla mükellef olduğu nefsâni duygularını harekete geçirerek samimi bir şekilde Allah'a iman etmesini, kulluk görevlerini gerektiği şekilde yapmasını engellemektedir. Bu çerçevede insanın yaratılış özellikleri, iyiliğe de kötülüğe de; şükretmeye de nankörlük etmeye de meyyal yapısı, tevhid dairesi içinde kalması açısından bir denenme alanı oluşu itibariyle; insanın içinde bulunduğu ortam da iman etmesi üzerindeki etkileri açısından incelendi. Küfür, nifak bağlamında inananlarla mücadele edenlerin sergiledikleri bozguncu davranışların sonucu oluşan fitne ortamının, kişinin tevhid inancına ulaşmasında engelleyici rol oynayabildiği görüldü. Kendileri inanmayan ve başka insanların da iman etmesini istemeyen fitneci insanların, inananlara ve inanmak isteyenlere her koşulda engel olmaya çalıştıkları, Kur'ân-ı Kerîm'den hareketle anlatıldı. İlgili âyetlerden anlaşılmaktadır ki tevhid inancının karşısında yer alan bu insanlar, inananlarla alay etmek, onları hakir görmek, onlara işkence etmek, onları yurtlarından çıkartmak ve hatta onları öldürmek suretiyle büyük fitne hareketlerine sebep olmuşlardır.

İnsan ve toplum hayatının bağlı olduğu bir diğer temel de adâlet ilkesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de fitnenin engelleyici ikinci boyutunun da toplumsal adâletin sağlanması noktasında olduğu görüldü. Bu itibarla Kur'ân'da geniş anlam yelpazesine sahip bir kavram olan adâlet kavramı da bu çalışmanın ikinci temel başlığını oluşturdu. Bu amaçla çalışmada, adâlet kavramının sözlük anlamı ve Kur'ân'daki kullanılışı genel hatlarıyla incelenmekle beraber; esas olarak insan ve toplum hayatında sosyal ve ahlâkî dengelerin gözetilmesi anlamında, korunması gereken bir değer olması açısından üzerinde duruldu. Bu çerçevede Allah'ın gökyüzüne ve yeryüzüne koyduğu denge ve düzenin bir sonucu olarak her varlığın, kendisine biçilen rolü ne eksik ne fazla tam olarak olması gerektiği gibi yerine getirdiği, insandan da aklını ve iradesini kullanarak bu düzeni hayata taşıması beklendiği ifade edildi. Bu süreçte insanın ölçüden sapması yani ifrat ya da tefrite düşmesi halinde fitnenin meydana geldiği açıklandı. Burada temel

vurgu, insanın sahip olduğu akıl, irade ve feraset gibi olumlu nitelikler ile şehvet, ihtiras ve hakimiyet arzusu gibi olumsuz etkenler arasında itidal ve dengeyi yani adâleti sağlamanın temel ölçüsünün vahiy olduğudur. Bu bağlamda insanın vahiyden uzaklaşması ve kendini birbirine zıt çekim merkezlerinin sürüklemesine bırakmasının, bir kargaşa ve çatışma ortamının meydana gelmesine yani fitneye sebep olduğ u, fitne ortamlarının ise adâletin tesisine imkân vermediği tespit edildi.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı fitne kavramını Kur'ân'daki farklı kullanımları dikkate alarak anlamlandırmak ve fitnenin tevhid ve adâlet ilkeleri üzerindeki olumsuz tesirlerine ilgili âyetler çerçevesinde dikkat çekmektir. Bu amaçla fitnenin mahiyeti, insan şahsiyeti ve toplum hayatındaki menfi etkileri araştırıldı. Fitnenin insanın tevhid inancını özümsemesine engel olduğ u ve toplum hayatında temel dengeleri (sosyal, ekonomik, ahlâki, siyasi) bozduğ u görüldü.

Çalışmada fitnenin, kargaşa/bozgunculuk şeklinde tezahür ederek toplumsal huzura zarar verdiğ i, insandan ve toplumd an emanet duygusunu kaldırarak güven kaybına sebep olduğ u, birbirlerine kardeşlik duygusuyla bağlanması beklenen inananların arasına tefrika sokarak onları birbirlerine düşürdüğ ü ve şiddet olaylarının doğmasına yol açtığına dikkat çekildi. Bu çerçevede fitnenin en büyük zararının içine girdiği toplumun değer yargılarını bozması olduğ u görüldü. Zira fitneye maruz kalan toplumda, kaynağını tevhid inancından alan hak, adâlet, hürriyet, sevgi, barış, hoşgörü, dayanışma gibi müsbet değerlerin yerini haksızlık, zulüm, baskı, işkence, ayrımcılık, şiddet gibi huzuru bozan menfi unsurlar alır.

Fitne, hem insanı hem toplumu ifsat ettiğ i, tevhîdî imanın ve toplumsal barışın önünde ciddi bir tehlike olarak yer aldığı için Kur'ân-ı Kerîm'de ortadan kalkıncaya kadar kendisiyle mücadele edilmesi emredilmiştir. Bu yüzden fitne Kur'ân'da etraflıca tanımlanır, muhatapların dikkati fitnenin muhtemel tüm olumsuz sonuçları üzerine çekilir, fitne çıkartanlar şiddetli azapla uyarılır ve inananlar da fitnenin önlenmesi için gerekli tedbirleri almakla emrolunur.

Çalışmanın Metodu

Bu çalışmada Kur'ân bütünlüğü içerisinde fitne olgusu ve fitnenin tevhid ve adâlet ilkelerinin hayata geçirilmesi üzerindeki menfi etkileri araştırıldı. Üç önemli kavramın (fitne, tevhid ve adâlet) tahlili ve birbirleriyle karşılıklı ilişkileri tespit edilmeye çalışıldı. Bu kapsamda metod olarak öncelikle kavramların sözlük anlamları tespit edildi, daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'de hangi anlamlarda kullanıldığı araştırıldı.

Fitnenin tevhid ve adâlet ilkeleri üzerindeki yıkıcı etkilerinin Kur'ân'da dikkat çekildiği şekilde ortaya konması, fitne kavramının âyetlerdeki tüm kullanımını tahlil etmeyi gerektirdi. Bu amaçla temel tefsir kaynaklarında fitne kelimesinin geçtiği âyetlere müfessirlerin verdiği anlamlar, bu çerçevede yapılan yorumlar araştırıldı. Böylece kavramın âyetlerdeki kullanımından yola çıkılarak, fitne kelimesinin kazandığı yeni anlamlar tespit edildi. Çalışmada Taberî'nin *el-Camî'u'l-beyan*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Fahreddin er-Râzi'nin *Mefâtîhu'l-gayb*, Kurtûbî'nin *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, Beydâvî'nin *Envâru't-tenzîl* ve İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Kur'ân* ve son dönem müfessirlerinden Reşit Rıza'nın *Tefsîrü'l-Menâr*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dînî Kur'ân Dili*, Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri* isimli eserlerinden ve Diyanet İşleri Başkanlığının *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîri*'nden faydalanıldı.

Fitne kelimesinin Türkçe'de kullanılan bir kelime olması, çalışma boyunca kavramın doğru anlaşılması adına ayrı bir özen gösterilmesini gerektirdi. Çünkü fitne, Türkçe'ye "kargaşa, ara bozma" anlamında, anlamı biraz daralarak geçmiş bir kelimedir. Bu anlam, fitnenin yıkıcı etkilerini göstermek açısından çalışmamızla doğrudan ilgili olmamakla beraber, fitnenin, âyetlerde kullanıldığı şekildeki diğer anlamları da, fitne olgusunun tam anlaşılması, menfi unsurlarının ortaya konması bağlamında çok önemli görülmüş ve kelime ilgili olduğu tüm anlamlar çerçevesinde incelenmiştir.

Tevhid ve adâlet kavramları şüphesiz her biri ayrı bir çalışma konusu olacak kadar önemli ve zengin anlam içeriğine sahip kavramlardır. Bu kavramlar çalışmamızda Kur'ân'ın iman bütünlüğü, insan şahsiyeti ve toplum hayatının üzerinde inşa edilmesini istediği temel ilkeler olarak ele alındı ve bu ilkelerin pratik hayata geçirilmesi üzerinde, fitnenin engelleyici özellikleri araştırıldı. Bu amaçla genel hatlarıyla tevhid ve adâlet kelimeleri üzerinde sözlük çalışmaları yapıldı ve kelimelerin Kur'ânî bakış açısıyla nasıl

yorumlandığı gözlemlendi. Dinin özünü teşkil etmesi açısından tevhid inancı, hayatın üzerine ikame edildiği temel dengeleri ifade etmesi açısından adâlet ilkesi çalışmamızda ele alındı ve fitnenin bu iki alandaki tezahürü incelendi. Bu bağlamda ilgili âyetler, bu âyetlere tefsir kitaplarında yapılan yorumlar, konuyla ilgili başlıca hadisler ve bu alanda yapılan çalışmalar, yazılan kitaplar, ilgili tez ve makaleler incelendi. Tezimiz kaynakçaya dayalı teorik bir çalışmadır.

BÖLÜM 1: FİTNE KAVRAMININ İÇERİĞİ

Fitne kavramı üzerinde hassasiyetle durulması gereken önemli Kur'ânî kavramlardan birisidir. Kur'ân-ı Kerîm, insanların düşünce dünyasında merkezi bir yer işgal eden bütün kavramların muhtevasını köklü bir değişikliğe uğratmış ve onlara tevhidî bir anlam yüklemiştir.¹ Böylece zihinlere ve fiillere tevhid akidesini yerleştirerek muhataplarının yaşantılarında ciddi değişim meydana getirmiştir. Fitne kavramı da diğer Kur'ânî kavramlar gibi kök anlamını korumakla beraber semantik alanda kendine özgü yeni bir muhteviyat kazanmıştır. Birden çok anlama sahip olan bu kavramı siyak ve sibakından kopartarak tek bir kelimeyle ifade etmek mümkün değildir. Bu yüzden öncelikle kavramın sözlük anlamını araştırdık, daha sonra da geçtiği âyetleri inceleyerek Kur'ân terminolojisinde hangi anlamlara geldiğini tespit etmeye çalıştık.

1.1. Sözlük Anlamı

Fitne kelimesinin kökü Arapça f-t-n'dir. Bu kelime “Altın ve gümüş gibi değerli madenleri saflığını anlamak için ateşte eritmek” manasına gelen fetn (fütun) kökünden türemiştir.² Kelimenin temel anlamı “bir şeyi ateşle yakmak”, bir şeyi ateşin içerisine atarak ateşle eritmektir. Ateşte eritme işlemi hâlis madeni sahtesinden ayırma amaçlı yapılır ve Araplar bu işi yapan kuyumcuya “el-fettân” derler.³

Fitne kavramına sözlüklerde verilen diğer anlamları da şöyle sıralayabiliriz: Sınamak, maddi ve manevi sıkıntı, imtihan etmek, denemek, inceleyip tetkik etmek; bir şeyi artırıp katıksız hale getirmek, denemek için özellikle güç işlere maruz bırakmak.⁴ Fitnenin bu anlamları, temel anlamı olan hâlis madeni ayırt etmek için ateşe atmak anlamıyla mecâzen ilgilidir. Çünkü bir şeyin hakikati; gerçek yüzü, güç sınavlarla denenmenin sonucunda ortaya çıkar.⁵ Fitne, zulüm ve işkence etmek, eziyet etmek, öldürmek, sıkıntı ve belaya sokmak, anlamlarına gelir.⁶ Bütün bunlar, yani işkence, eziyet ve sıkıntılar, saf olan madenin ayrılması için ateşe tabi tutulması gibi, yakan; acı veren imtihanlara tabi tutulmakla alâkalıdır. Fitne kavramı, birini ayartma, saptırma, bir şeye çok tutkun

¹ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1971), s.13.

² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, (Beyrut: Daru Sadır, 1990), XIII, s.317.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, XIII, s.317; Ebu'l- Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l- arâs min cevâhiri'l -kâmus*, thk. Ali eş-Şîrî (Beyrut: Daru'l-fikr, 1994), XVIII, s.427.

⁴ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbü'l-Kur'ân*, (Beyrut t.y.), 371-372; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, XIII, s.320.

⁵ Keskin, *Kur'ân'da Fitne Kavramı*, (İstanbul: Rağbet, 2003), s.21.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, XIII, s.317-320; İsfahânî, *Müfredât*, s.371-372.

olma anlamında da kullanılır. Bu bağlamda Araplar, altını belirlemek için ateşte eriten kuyumcu için kullandıkları “fettan” tabirini, akli çelen güzel kadını ifade etmek için, insanı saptırmakla uğraşan şeytan için, zarar verme manasından dolayı hırsız için, insanın hırsını kamçıl原因 altın ve gümüş için de kullanmışlardır.⁷

Fitne kavramı Türkçe’ye anlamı biraz daha daralarak geçmiştir. Fitne isim olarak kullanıldığında geçimsizlik, kargaşa, karışıklık anlamlarına; sıfat olarak kullanıldığında (fitneci insan) fitne çıkarıcı, arabozucu anlamlarına gelir.⁸ Kelimenin bu anlamda kullanımı daha çok hadis kitaplarında görülür. Gelecekte olacak bazı karışıklık ve kargaşaları haber veren hadisler, câmî türü hadis kitaplarının “*kitâbu’l-fiten*” başlığı altında toplanmıştır. İlgili hadislerde fitne genellikle, İslam’ın ilk asırlarından itibaren vuku bulan dini ve siyasi çalkantıları, ictimaî huzursuzlukları haber veren ifadeler içinde yer alır. Bu hadisler, İslam ümmetinin birlik ve beraberliğini bozan komplolardan ve yıkıcı faaliyetlerden bahseder.⁹ Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle başlayıp sonraki dönemlerde artarak devam eden siyasi ve sosyal kargaşaları ifade etmek için fitne kelimesi tercih edilmiştir.

1.2. Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanılışı

Kur’ân-ı Kerîm’de otuz dört âyette fitne kelimesi, yirmi altı âyette de türevleri geçmektedir. Çok geniş anlam yelpazesine sahip olduğunu gördüğümüz fitne kavramı, Kur’ân Kerîm’de şu anlamlarda kullanılmaktadır: İmtihan etme, deneme; şeytanın hile ve tuzağı, sapma, saptırma, ayartma; musîbet, belâ, delilik; zulüm, baskı, ateşe atma, işkence, eziyet; nifak, fesat, kargaşa.¹⁰ Kavram bazı âyetlerde Allah Teâlâ’ya, bazı âyetlerde insanlara, bazı âyetlerde de şeytana nispet edilmektedir. Fitnenin Allah’a nispet edilmesi Allah’ın kullarını imtihan etmesiyle ilgilidir.¹¹ İmtihan anlamı, fitne kelimesinin temel anlamı olan “hâlis madeni belirlemek için ateşe atılması” ile irtibatlıdır. Allah, insanları iman ve ahlâktaki samimiyetlerini kanıtlamaları için bir imtihan olmak üzere onları hayırla da şerle de deneyip sınar¹² ve böylece hâlis kullarını

⁷ Mustafa Çağrı, “Fitne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, s.156; İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, XIII, s.319.

⁸ *Türkçe Sözlük*, TDK, (İstanbul: Milliyet,1992), I, s.508.

⁹ Çağrı, “Fitne”, s.157.

¹⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir’ut- Taberî, *Câmi’u’l-beyân an te’vilâi âyi’l-Kur’ân* (Beyrut: Darü’l-fikr, 1995), VII, s.196-198; XIII, s.252; İbnü’l-Cevzî, Cemaleddin Ebü’l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhëtü’l-â’yünu’n-nevâzîr fî ilmi’l-vücûh ve’n-nezâîr*, haşiye. Halil Mansur (Beyrut, Darü’l- kütübü’l- ilmiye, 2000), s.223-225.

¹¹ İsfahânî, *Müfredât*, s.372; Çağrı, “Fitne”, s.156.

¹² el-Enbiyâ 21/35.

ortaya çıkartır. Bu sınamalarda insanların maruz kaldıkları sıkıntılar, bela ve musibetler, baskı ve zulümler, nifak ve kargaşalar, şeytanın ayartmaları, nefsâni tutkular ve benzeri durumlar birer imtihan vesilesidir ve ilgili âyetlerde “fitne” olarak ifade edilerek şeytana veya nifak ve küfür içerisindeki insanlara nispet edilmiştir.¹³

Kur’ân-ı Kerîm tüm yönleriyle fitne kavramını tanıtarak ve bu fitnenin yol açabileceği olumsuz durumlara dikkat çekerek inananların gerekli tedbirleri almalarını istemiştir. Çünkü fitne, tevhid algısını tahrif ederek imanın ve dengeyi/mizanı bozarak adâletin oluşumunu engeller. Bu yüzden Kur’ân, vahiy süreci boyunca muhataplarını sürekli olarak fitneye karşı uyarır. İlgili âyetlerin yirmi yedisi Mekki’dir ve bunlar bireysel uyarılar mahiyetindedir, otuz bir tanesi ise Medeni’dir ve toplumsal olaylarla ilgilidir. Mekki âyetlerde fitneye maruz kalanlara imtihan içinde oldukları hatırlatılıp, sabır ve metanet tavsiye edilir, asıl mükâfatın Allah katında olduğu hatırlatılır, geçmiş dönemlerde benzeri durumları yaşayan müminlerden örnekler verilerek moral güçleri takviye edilir; fitne çıkartanlara ise yaptıklarının sonuçlarıyla dünya ve ahirette yüzleşecekleri, karşılığını alacakları, mutlaka ilâhi cezaya çarptırılacakları haber verilir. Medine döneminde gelen fitne ile ilgili âyetlerse toplumsal sorunlarla ilgilidir. Bu âyetlerde fitnenin sebep ve sonuçları anlatılır, fitneye yol açacak davranışlar karşısında toplum uyarılır, sorunların çözülerek adâletin gerçekleşmesi, toplumsal barışın sağlanması beklenir. İnsanlarda tevhid akidesine dayalı sağlam bir imanın oluşumunu ve toplumda huzuru sağlayan adâletin gerçekleşmesini engelleyen fitne kavramı bu çerçevede birçok anlamı ihtiva etmektedir. İlgili âyetlerden yola çıkarak bu anlamları şöyle tasnif edebiliriz: Deneme, imtihan, sıkıntı, bela, musibet; haktan sapma, saptırma; işkence, zulüm, azap; kargaşa, bozgunculuk anlamları.

1.2.1. Deneme, İmtihan, Sıkıntı, Bela, Musibet Anlamları

Allah Teâlâ insanları ve cinleri kendisine kulluk etmeleri için yaratmış¹⁴ ve kimin daha güzel kulluk yaptığını görmek için onları imtihana tâbi tutmuştur.¹⁵ Allah’ın insanı sınadığı alanlar çok çeşitlidir ve içindeki nimetleri ve sıkıntılarıyla beraber dünya hayatının bizzat kendisi imtihan sebebidir.¹⁶ Dünya hayatında insanın problemlerinin

¹³ Keskin, *Kur’ân’da Fitne Kavramı*, s.246.

¹⁴ ez-Zâriyât 51/56.

¹⁵ el-Mülk 67/2.

¹⁶ el-Hadîd 57/20.

temelini oluşturan etmen fitnedir. Fitnenin Allah'a nispet edildiği âyetlerde Allah'ın insanları imtihan etmekte olduğu bildirilir. Bu âyetlerde fitne bazen Allah'ın denemesi anlamında bazen de deneme aracı anlamında kullanılmıştır. Allah'ın insanları denemesi sünnetullah gereğidir ve çok çeşitli şekillerde gerçekleşir. İnsanların birbirleriyle; mal, evlat gibi çeşitli zaaflarıyla; hayırla, şerle; şeytanın vesveseleriyle; imanı zayıf olanların kolaylıkla inanamayacağı çeşitli imtihan vesileleriyle (isrâ hadisesi; zakkum ağacı; cehennem meleklerinin sayısı) denendikleri bildirilmiştir. İlgili âyetlerde bu kullanımlardan bazılarını inceleyelim:

İnsanların birbirleriyle denenmesi mevzuunda şüphesiz imtihanı en ağır olan peygamberlerdir. Peygamberler, hem özel hayatlarıyla, hem de ümmetleriyle; ümmetler de peygamberleriyle imtihan olmuşlardır. Peygamberler nebevî davet mücadelelerinde çok eziyetlerle karşılaşmış, kendilerini engellemek isteyenlerle mücadele etmişlerdir. Ümmetler de kendilerine gönderilen elçiyi kabullenmeleri ve ona tâbi olmaları hususunda denenmişlerdir. Müşrikler Hz. Peygamberin beşer oluşunu kabullenememişler ve onun beşeri özelliklerini dillerine dolayarak Hz. Peygamber'i incitmek istemişlerdir.¹⁷ Bunun üzerine gelen âyette, Allah Teâlâ, gönderdiği tüm peygamberlerin beşer olduğunu hatırlatıp, insanlara birbirleriyle sınanmakta olduklarını söyleyerek, onlara sabrı tavsiye etmiştir.¹⁸ Hz. Peygamber'in, olağan üstü bir varlık olmayıp, diğer insanlar gibi beşeri özelliklere sahip birisi olması, bunun yanı sıra servet ve mevki sahibi olmayışı müşriklerin inkârında belirleyici rol oynamıştır.¹⁹ Bahsi geçen âyette, onların eziyetlerine, incitici sözlerine maruz kalan Hz. Peygamber'in ve müminlerin, sabredip istikrarlı davranmaları beklenmiştir. Bu konuyla alakalı başka bir âyette de Allah Teâlâ Firavun'un kavminin imtihan edildiğinden bahseder.²⁰ Âyette onların ne ile imtihan oldukları belirtilmemekle beraber bazı müfessirler onların, Hz. Musa'nın kendilerine peygamber olarak gönderilmesi ile sırandıkları görüşündedir.²¹

¹⁷ el-Furkan 25/7-8.

¹⁸ el-Furkan 25/20.

¹⁹ Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemaşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil*, (Beyrut: Daru ihyai't-terasi'l-arabi,1997), III, s.276-277.

²⁰ ed-Duhân 44/17.

²¹ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, IV, s.278; Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: Daru'l-mushaf, t.y.), VIII, s.61.

Müminler, “inandık” dediklerinde dinlerinde ne kadar samimi olduklarının görülmesi için çeşitli sınamalardan geçirilirler;²² önceki devirlerde yaşayan insanlar da imtihan edilmiştir.²³ Böylece hakiki müminleri ortaya çıkaran sünnetullah kâidesi gerçekleşir. Kur’ân-ı Kerîm önceki peygamberlerin hayatlarından örnekler vererek bunu açıklar. Bu kıssalarda peygamberlerin imtihanı anlatılırken bazen “fitne” kelimesi farklı türevleriyle kullanılmıştır. Örneğin Hz. Musa’nın peygamberlik verilmeden önceki hayatında birçok kere denendiği,²⁴ risâlet görevi verildikten sonra da kavminin imtihan edildiği,²⁵ kavmini yola getirmeye çalışan Hz. Musa’nın birçok problemle uğraştığı Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılır.²⁶ Allah Teâlâ, Semûd kavmini gönderdiği dişi deve ile imtihan etmiştir.²⁷ Semûd kavminin peygamberi Hz. Salih, onlara imtihan içinde olduklarını haber vermiş,²⁸ fakat onlar peygamberlerini dinlemeyerek imtihanı kaybetmiş ve helak olmuşlardır.²⁹ Bu âyette geçen “tüftenûne” ifadesine çoğunlukla “sınınyorsunuz” anlamı verilmiştir.³⁰ Hz. Salih’i uğursuzlukla suçlamalarına karşılık, Hz. Salih’in, başlarına gelenlerin kendi fitneleri(haktan sapmışlıkları) yüzünden olduğunu söylemesi ve bu durumu ifade için mezkûr ifadenin kullanılmış olduğu da söylenmiştir.³¹ Hz. Davut ve Hz. Süleyman’ın da imtihan edildikleri bildirilmekle beraber imtihan konusu açıkça belirtilmemiş; Hz. Davut’un, birbiriyle davalı iki kardeşin davasına bakarken, imtihan edildiğini anladığı ve tevbe ettiği,³² Hz. Süleyman’ın da tahtının üzerine bir ceset bırakılmak suretiyle sınava tâbi tutulduğu bildirilmiştir.³³

Müminler imanlarında samimi olup olmadıklarıyla imtihan edilirken, kâfirler ve münafıklar da hemen cezalandırılmayıp, görecekleri azap ertelenip, kendilerine müddet verilerek denenmektedir.³⁴ Hz. Peygamber’e inananların arasında fakir, toplumda ezilen kimselerin olması kâfirler için bir imtihan sebebi olmuştur.³⁵ Küçümsedikleri, hor ve

²² el-Ankebût 29/2.

²³ el-Ankebût 29/3.

²⁴ Tâ Hâ 20/40.

²⁵ el-A’râf 7/155; Tâ Hâ 20/85;90.

²⁶ el-A’râf 7/150; Tâ Hâ 20/90-98.

²⁷ el-Kamer 54/27.

²⁸ en-Neml 27/47.

²⁹ en-Neml 27/48-51.

³⁰ Taberî, *Camî’u’l-beyan*, XI, s.209; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, (Kahire: Daru’l-kitabu’l-arabi, 1967), XIII, s.214; Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.), VI, s.375.

³¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb: et-Tefsîru’l-kebîr* (Beyrut: Daru’l ihyai’t-terasi’l-arabi, 1997), VIII, s.560.

³² Sâd 38/24.

³³ Sâd 38/34.

³⁴ el-Enbiyâ 21/111.

³⁵ el-En’âm 6/53

hakir gördükleri kimseleri Hz. Peygamber'in yanında görmek istemeyen inkârcılar, Hz. Peygamber'den onları kovmasını istemiş bunun üzerine nazil olan âyet, Hz. Peygamber'in bu istek doğrultusunda davranması halinde zalimlerden olacağını ifade etmiştir.³⁶ Neticede küçümsedikleri müminlerle aynı safta yer almak istemeyen inkârcılar, kibir sınavını geçemeyerek mümin olamamışlardır.

Fitne en çok insanların karşılıklı ilişkilerinde söz konusu olmaktadır. İnkârcıların olumsuz tutumları müminler için bir fitnedir; zira böylece onların sabırları ve İslam'a bağlılıkları denemeden geçirilmiş olur.³⁷ Öte yandan müslümanların maruz kalacakları herhangi bir sıkıntı da kâfirlerin bundan yanlış bir sonuç çıkartmasına yol açan bir fitne olabilir.³⁸ Nitekim müminlerin, kâfirler için fitne konusu olmamak üzere yaptıkları duayı ifade eden âyetleri,³⁹ kâfirlerin "Şâyet müminler doğru yolda olsalardı eziyet çekmezlerdi" diye düşünmelerine ve küfür hallerinde ısrara devam etmelerine sebep olur, şeklinde anlamak mümkündür.⁴⁰ Bu âyetlerde geçen fitne kavramına eziyet, işkence ve zulüm anlamları da verilmiştir.⁴¹ Neticede kâfirlerin denenmesi müminlere yaptıkları zulüm yoluyla olmaktadır.

İnsanlar dünya hayatının geçici güzellikleriyle⁴² de sıkıntılarıyla da imtihan olurlar. Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatının bir oyun ve eğlence olduğu bildirilerek, müminlerin bu geçici hayata kapılmamaları istenmiştir.⁴³ Allah Teâlâ, insanların, imandaki ve ahlâktaki samimiyetlerini kanıtlamaları için, onları hayırla da şerle de sınar.⁴⁴ Aynı şekilde, Kur'ân-ı Kerîm'de mal ve evladın da insan için fitne unsuru olduğu beyan edilmiştir.⁴⁵ Mal ve evlat sevgisi insanın fitrî bir özelliğidir.⁴⁶ İnsanın bu en büyük zaafıyla olan imtihanında başarılı olması demek, Allah'ın koyduğu sınırları, çocuklarına veya malına olan sevgisi sebebiyle, aşmaması demektir.⁴⁷ Allah Teâlâ kullarını bu noktada uyarmakta ve zaaflarıyla Allah'ın koyduğu sınırlar arasındaki

³⁶ el-En'âm 6/52.

³⁷ el-Furkan 25/20.

³⁸ Çağrıcı, "Fitne", XIII, s.156.

³⁹ Yûnus 10/85; el-Mümtehine 60/5.

⁴⁰ Ebu'l-Âlâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, trc: Muhammed Han Kayani v.dğr., (İstanbul: İnsan Yayınları, 1987), VI, s.219; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, (İstanbul: Nebioğlu, 2. Baskı, 1960),VII, s.4902.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, s.346; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI, s.290.

⁴² Tâ Hâ 20/131.

⁴³ el-Hadîd 57/20.

⁴⁴ el-Enbiyâ 21/35.

⁴⁵ el-Enfâl 8/28; et-Teğâbün 64/15.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/14; el-Fecr 89/20; el-Âdiyât100/8.

⁴⁷ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm* (Beyrut: Daru'l-marife, 1993), II, s.314.

dengeyi koruma hususunda dikkatli olmalarını istemektedir.⁴⁸ Çünkü bu sınamada mal ve evlat düşkünlüğü sebebiyle doğru yoldan, adâletten sapan; ahlâkî değerlerden tâviz veren kişi başarılı olamamış demektir ve akîbeti hüsrandır.⁴⁹ Bol rızık ve genel olarak nimetler de fitnedir.⁵⁰ Genellikle insanlar refah içinde yaşarlarken Allah'ı anmazlar, ne zaman bir sıkıntıyla karşılaşılırsa ve kendi imkânlarıyla çözüm üretilmezse o zaman Allah'ı hatırlarlar. Nimet içindeyken şükreden ve sorumluluklarını yerine getiren kullar, sınavı kazananlardır.

Münafıklar da imtihan edilmektedir. Menfaatlerine göre şekil alma özelliğine sahip olan bu kimselerin imtihanı menfaatleriyle olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de münafıkların yılda bir veya iki kez imtihan edildikleri bildirilir.⁵¹ Onların imtihanları, arzularını sınırlayan bir âyetin gelmesi veya can, mal ve aile gibi kişisel menfaatlerinden Allah ve Rasûlü yolunda vazgeçmelerini gerektirecek bir durumla karşılaşmaları olarak yorumlanmıştır.⁵² Âyette geçen “yüftenûne” ifadesi, onların bela ve musibete uğratılmasıdır, şeklinde de anlaşılabilir.⁵³ Belalarla imtihan edilmenin neticesinde münafıkların nifaklarını bırakıp, akıllanarak Hz. Peygamber'in yanında yer almaları beklenmiştir.⁵⁴

İnsanları, Allah Teâlâ içlerinde buldukları ortama göre, farklı farklı vesilelerle de denemektedir. Fitnenin, “sınama aracı” anlamında kullanıldığı âyetlerden birinde, insanların Hârut ve Mârut isimindeki meleklerden öğrendikleri sihir ile sınındıkları, bilgisi verilir.⁵⁵ Bu melekler, insanlara, öğrenmek istedikleri sihir ilminin imtihan sebebi olduğunu, sihirden uzak durmaları gerektiğini söyleyerek, onları uyarılmış ve aksi halde küfre düşeceklerini kendilerine bildirmişlerdir. Bu uyarıya rağmen sihirle ilgilenen insanlar, imtihanı kaybederek, küfre düşmüşlerdir. Hz. Peygamber'e gösterilen “rüya” da, “lanetli ağaç” da insanlar için imtihan vesilesi kılınmıştır.⁵⁶ Müfessirlerin çoğunluğu âyette geçen “rüya” ifadesinden kastın Mirâç hâdisesi; “lânetli ağaç” ifadesinden kastın

⁴⁸ Fahreddîn er-Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, VII, s.159-163.

⁴⁹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, III, s.502.

⁵⁰ ez-Zümer 39/49; el-Cinn 72/17.

⁵¹ et-Tevbe 9/126.

⁵² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, (1986), s.275.

⁵³ Yazır, *Hak Dini*, IV, s.2651.

⁵⁴ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, s.310.

⁵⁵ el-Bakara 2/102.

⁵⁶ el-İsrâ 17/60.

da “zakkum ağacı” olduğu kanaatindedir.⁵⁷ Nitekim bir başka âyette de zakkum ağacının sınaama aracı (fitne) kılındığı bildirilmiştir.⁵⁸ Bu iki ifadenin ortak yanı, imanı zayıf olan kişileri belirleyen imtihan sebebi olmalarıdır. Şöyle ki; her ikisi de inancı olmayan bir kişinin, nesnel bakış açısıyla, rahatlıkla reddedebileceği türden ifadelerdir. Ancak sağlam bir imanla teslimiyet içerisinde olanlar, Allah’ın katından gelen âyetleri, mahiyetini tam bilmeseler bile tasdik ederler.⁵⁹ Cehennem meleklerinin sayısını bildiren âyet⁶⁰ de bu minvâlde değerlendirilebilir. Bu âyette Allah Teâlâ, cehennem meleklerinin sayısını inkârcılar için imtihan vesilesi yaptığını, böylece kalplerinde hastalık bulunanların hiç anlayamadan inkâr yolunu tutacaklarını, müminlerin ise imanlarının artacağını bildirmiştir. Şeytanın vesveseleri de aynı şekilde, kalbinde hastalık bulunanların, fitneye düşmelerine sebep olur.⁶¹ Bütün peygamberlerin gerçekleştirmek istedikleri gayeleri olduğu gibi, şeytanın da onları engelleme arzusu vardır. Fakat şeytanın vesveseleri ancak kalben hasta olanları etkiler ve onların inkârda ısrarına sebep olur.⁶²

Kur’ân-ı Kerîm’de fitne kavramı, sıkıntı; musibet; bela anlamlarında kullanılmıştır. Yapılan kötülüklerin cezasız kalmayacağı anlatılırken ya da insanların imtihan amaçlı bir takım sıkıntılarla denendikleri haber verilirken; dünyada başa gelebilecek sıkıntı, musibet ve belalar yani karşılaşılabilecek olumsuz durumlar izah edilirken, Kur’ân-ı Kerîm’de fitne kelimesi kullanılmıştır. Örneğin Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e itaat emrine⁶³ rağmen, emre itaat etmeyip, Hz. Peygamber’e muhalefet edenlerin, başlarına ya bir musibet (fitne) geleceği ya da elem dolu bir azapla cezalandırılacakları Kur’ân-ı Kerîm’de bildirilmiştir.⁶⁴ Bu âyet Hz. Peygamber’in çağrısının, herhangi birinin çağrısı gibi düşünülmemesi gerektiğini, onun bulunduğu meclisten, Hz. Peygamber’den izinsiz kaçmak isteyenleri Allah’ın bildiğini ve onların mutlaka cezalandırılacaklarını haber vermektedir. Bazı müfessirler, bu âyetin, münafıkların, Hz. Peygamber’le toplantı

⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, s.631-632; İbn Mulakkîn, *Siraceddîn Ebû Hafs Ömer b. Ebi’l-Hasan Ali b. Ahmed, Tefsîriü Garîbi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Alem’ül-kütüb, 2011), s.219- 220; Yazır, *Hak Dîni*, V, s.3185-3187; Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı Meâl-Tefsir*, terc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret, 5. Baskı, 1999), II, s.571.

⁵⁸ es-Sâffât 37/63.

⁵⁹ İbn Mulakkîn, *Tefsîriü Garîbi’l-Kur’ân*, s.220; Esed, *Kur’ân Mesajı*, II, s.572.

⁶⁰ el-Müddessir 74/31.

⁶¹ el-Hac 22/53.

⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s.167; Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, (İstanbul: Bilmen, 1964), V, s.2239; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, VI, s.42.

⁶³ Âl-i İmrân 3/31.

⁶⁴ en-Nûr 24/63.

halindeyken izin alarak ayrılan müminlerin arkasına saklanmak suretiyle toplantıdan kaçmaları üzerine nazil olduğu, yorumunu yapmışlardır.⁶⁵ Neticede nüzûl sebebiyle ilgili farklı yorumlar olsa da âyetin hükmü açıktır; Hz Peygamber'in davetine icabet etmeyenlerin, bu davranışlarının karşılığında başlarına bir fitne gelecektir veya onlar azaba uğrayacaklardır. Âyette kullanılan fitne kelimesine, dünyevi ceza;⁶⁶ dünyevi bela ve musibet;⁶⁷ gibi anlamlar verilmiştir. Başka bir âyette de Allah Teâlâ, müminleri Allah ve Rasûlü'nün davetine uymaya çağırır⁶⁸ ve devamında gelen âyetle de aksi halde (emre muhalefet etmenin neticesinde) meydana gelecek kötü sonuçların (fitnenin) sadece kötülüğe bulaşanları değil tüm toplumu kapsayacak şekilde olacağını bundan sakınmaları gerektiğini bildirir.⁶⁹ Çünkü Allah Teâlâ, müminlerin; iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan kimseler olmasını istemiştir.⁷⁰ Müminler bu konuda duyarsız kaldığı takdirde başlarına gelecek sıkıntılı durumlar hepsini etkileyecektir. Muhammed Hamdi Yazır bu âyetlerin tefsirini yaparken şöyle bir mîsâl verir: Müminler bir geminin içinde seyahat etmekteyken birileri gemiyi delmeye çalışmaktadır. Eğer gemidekiler bu duruma kayıtsız kalırsa, geminin delinmesiyle sadece bu kötü işi yapanlar değil hepsi boğulacaktır. Bu durumda gemidekilerin etraflarıyla alâkadar olmaları, durumdan sorumluları haberdar ederek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaları gerekmektedir. Müfessir, gemideki problemin çözümüyle, gemi idaresinin ilgilenmesi gerektiğini, herkesin müdahil olması halinin kargaşaya sebebiyet vereceği için ayrı bir sorun oluşturacağını belirtmiştir.⁷¹ Âyette herkesi kapsayacağı bildirilen fitnenin ne olabileceği hususunda da birbirine benzer yorumlar yapılmış, bazı müfessirler fesat, günah, azap gibi anlamlar vermiştir.⁷² Allah ve Rasûlü'nün emrine itaat etmemenin toplumda iç karışıklığına sebep olacağı, huzur ve güven ortamının bozulacağı, herkesin günaha gireceği ve yine herkesin azapla cezalandırılacağı yorumları yapılmıştır.⁷³ İsfahânî, fitne kelimesinin, burada tüm bu kötü sonuçları kapsayacak kavram olan, "bela

⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s.265; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, s.425.

⁶⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, s.426.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s.265; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b.Mahmud Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, (Dâru'l-kitâbu'l-arabiyye, Beyrut, 1988), III, s.157; Yazır, *Hak Dînî*, V, s.3544.

⁶⁸ el-Enfâl 8/24.

⁶⁹ el-Enfâl 8/25.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/104; et-Tevbe 9/112; Hûd 11/116; Lokman 31/17.

⁷¹ Yazır, *Hak Dînî*, IV, s.2387-2388.

⁷² İbnü'l-Cevzî, *Nüzheti'l-â'yiün*, III, s.232; Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, II, s.100; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, s.149.

⁷³ Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, II, s.100; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, s.149.

ve azap” anlamında olduğu görüşündedir.⁷⁴ Allah Teâlâ, İsrailoğullarının başlarına bir fitne gelmeyeceğini zannederek, verdikleri sözü tutmadıklarını, kendilerine gönderilen peygamberleri yalanladıklarını ve bazı peygamberlerini de öldürdüklerini bildirmektedir.⁷⁵ Burada da yukarıda bahsedilen âyetlerle benzer bir durum söz konusudur. İsrailoğullarının, emre itaatsizliklerinin; peygamberlerini öldürmeye kadar varan taşkınlıklarının sonucu olarak, bela ve musibetlerle (fitne) cezalandırılacaklarını - ki sünnetullah gereğidir- beklemedikleri haber verilmektedir. Âyette geçen fitne kelimesine bela, musibet;⁷⁶ öldürülme;⁷⁷ zorluk ve sıkıntılarla denenme⁷⁸ anlamları verilmiştir. Nitekim farklı âyetlerde İsrailoğullarının azgınlıkları sebebiyle cezalandırıldıkları bildirilmiştir.⁷⁹

Fitne kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de, musibet; sıkıntı; bela anlamında kullanımına bir diğerk örnek de Allah Teâlâ’nın kullarını sıkıntılarla denediğini bildirdiği âyettir.⁸⁰ Bu âyette, kimi insanların Allah’a tek yönlü kulluk ettiklerini, kendilerine verilen hayırlara (nimet) sevinirken, bir fitneyle (musibet) karşılaşınca hemen yüz çevirdiklerini, onların dünya ve ahireti kaybederek hüsrân içinde oldukları bildirilir. Fitnenin bu âyette, hayrın zıttı şer anlamında; musibet; sıkıntı; bela gibi insanın hoşuna gitmeyecek kötü bir durumu ifade için kullanıldığı açıktır.⁸¹ Âyetten anlaşıldığı gibi iman, menfaat beklentisi ile bir arada olmaz. Gerçek müminin her hal üzere Allah’a samimiyetle bağlı olması gerekir.⁸² Bu bağlamda bir diğerk âyet de münafıklarla ilgilidir.⁸³ Âyette münafıkların Allah’a inandıklarını beyan ettikleri halde insanların fitnesiyle (bela, sıkıntı) karşılaşınca haktan yüz çevirdikleri anlatılır.⁸⁴ Onlar Allah’tan bir yardım geldiğinde ise müminlerin arasına girmek istemektedir. Bu durum imanın samimi olmadığına göstergesidir. Âyette geçen fitne kelimesine “baskı, zulüm” anlamı da verilmiştir.⁸⁵

⁷⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s.372.

⁷⁵ el-Mâide 5/70-71.

⁷⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, IV, s.420-421; Neseî, *Tefsîru’n-Neseî*, I, s.294.

⁷⁷ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, IV, s.406.

⁷⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, IV, s.420-421.

⁷⁹ el-İsrâ 17/4-5.

⁸⁰ el-Hac 22/11.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s.147-148; Kurtûbî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, XII, s.18; Yazır, *Hak Dîni*, V, s.3386; Esed, *Kur’ân Mesajı*, II, s.669.

⁸² Keskin, *Kur’ân’da Fitne Kavramı*, s.124.

⁸³ el-Ankebût 29/10.

⁸⁴ İbnü’l Cevzî, *Nüzheti’l-â’iyyün*, VI, s.122.

⁸⁵ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, IX, s.34; Kurtûbî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, XIII, s.329.

1.2.2. Haktan Sapma, Saptırma Anlamında

Sapma, saptırma, yoldan çıkartma, kandırma anlamlarına da gelen fitne kelimesi,⁸⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de, insanın doğru yoldan sapması veya saptırılması anlamlarında kullanılmıştır. Akıl ve irade gibi üstün meziyetlerle yaratılmış olan insan, nefsinden ve şeytandan gelen telkinlere karşı bilinçli olmazsa imtihanı kaybeder ve hüsrana uğrar.⁸⁷ Kur'ân'daki anlatıma göre İblis, insanın çetin imtihanında saptırıcı ve ayartıcı bir rol istemiş, Allah da buna müsaade etmiştir.⁸⁸ Nitekim Hz. Adem'le olan mücadelesinde, onu ve eşini kandırmaya muvaffak olan şeytan, kıyamete kadar izinli olup, bu süreçte Ademoğullarını saptırma uğraşı içindedir.⁸⁹ Kur'ân-ı Kerîm, şeytanın cennette Hz. Adem'le eşini kandırdığı gibi nesillerini de kandırıp, doğru yoldan saptırmaması için insanları uyarır⁹⁰ ve onların, kadim düşmanlarına karşı, her daim tetikte olmalarını ister. Çünkü şeytan, vesvese vermek⁹¹ ve amelleri süslü göstermek⁹² suretiyle insanları doğru yoldan saptırabilir. Bu âyetteki fitne kavramına, bazı müfessirler “saptırma” anlamı verirken,⁹³ bazıları “dinden uzaklaştırma”,⁹⁴ bazıları “belaya uğratma”⁹⁵ anlamı vermiştir.

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i, yahudilerin veya müşriklerin kendisini saptırma girişimleri karşısında tevhid akidesinden taviz vermemesi; hak din üzere sağlam durması konusunda uyarmıştır. Konuyla ilgili âyetlerin nüzûl sebebi şöyledir: Yahudiler, Hz. Peygamber'i yolundan çevirme düşüncesiyle, kendi aralarında plan kurarak Hz. Peygamber'e gelirler; ona, aralarında anlaşmazlık bulunan bir grupta olan davalarında hakemlik etmesi ve kendi lehlerinde hüküm vermesi halinde, kendisine uyacaklarını söylerler. Hz. Peygamber bu teklifi reddeder ve nazil olan âyet⁹⁶ onlardan sakınmasını, aksi halde kendisini dinden uzaklaştıracaklarını beyan eder.⁹⁷ Benzer bir

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, XIII, s.318.

⁸⁷ el-A'râf 7/18.

⁸⁸ el-A'râf 7/11-18.

⁸⁹ Mustafa Öztürk, “İblis Trajik Hikâyesi–Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2005):40.

⁹⁰ el-A'râf 7/27.

⁹¹ en-Nisâ 4/120.

⁹² en-Nahl 16/63.

⁹³ Reşit Rıza, “*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-Menâr)*”, (Beirut: Daru'l-marife, t.y.), VIII, s.362; *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), II, s.512-515.

⁹⁴ Kurtûbî, *el-Câmi'li ahkâmî'l-Kur'ân*, VII, s.186.

⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, s.94, Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, III, s.327.

⁹⁶ el-Mâide 5/49.

⁹⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Said Mamud Ukayyil, (Beirut: Daru'l-cîl, t.y.), s.144.

âyet⁹⁸ de müşriklerin Hz. Peygamber'e, kendi ilahlarına el sürmesi karşılığında Hacerü'l-esved'i selamlamasına izin vereceklerini, söylemeleri üzerine nazil olmuştur.⁹⁹ Her iki âyette de geçen fitne kavramına saptırma anlamı vermek uygun görülmüştür.¹⁰⁰ Çünkü Yahudilerin de müşriklerin de amacı Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirmek ve kendi sapkın inançlarıyla uzlaşmasını sağlamaktır. Müşriklerin ya da kitap ehlinin Hz. Peygamber'i ve müminleri saptırma çabalarının sonuçsuz kalacağı, onların, ancak cehennemi hak etmiş olanları azdırıp, saptırabilecekleri Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilmiştir.¹⁰¹ İlgili âyette geçen "bifâtinin" ifadesine, saptırma; ayartma anlamları verilmiştir.¹⁰²

Allah Teâlâ bize Kur'ân-ı Kerîm'in muhkem ve müteşâbih âyetleri ihtiva eden bir kitap olduğunu ve kalplerinde hastalık olanların, (hakikati kabulden yan çizme eğilimi bulunanlar)¹⁰³ Kur'ân'ın esası olan muhkem âyetleri bırakıp, fitne çıkartmak için müteşâbihata tabi olduklarını bildirir.¹⁰⁴ Âyetin, hurûf-ı mukattaa harflerini yorumlamaya çalışan yahudi grubu hakkında ya da Necran'dan gelen hıristiyan heyetinin Hz. İsa ile ilgili âyetleri kendi yanlış inançları doğrultusunda yorumlamaya meyletmeleriyle ilgili olarak nâzil olduğu söylenmiştir.¹⁰⁵ Âyetin açıkça ifade ettiği üzere muhkem âyetler Kur'ân'ın esasıdır, müteşâbih âyetler ise manaları açık olmadığı ve çeşitli anlamlara gelebileceği için fitne çıkartmak isteyenler tarafından istismar edilmektedir. Onlar müteşâbih âyetleri kendi hevâ ve hevesleri doğrultusunda yorumlamaya çalışmaktadır. Âyetin nüzûl sebebiyle ilgili rivâyette zikredildiğine göre, Necran Hıristiyanlarına mensup bir heyet, hicrî 9 (milâdî 631) yılında Hz. Peygamber'e gelir. Heyet, Hz. İsa'nın teolojik kimliği ile ilgili Hz. Peygamber'e sorular sorar ve İsa'nın Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh olduğu bilgisini öğrenince bu bilgiyi kendi sapkın inançları doğrultusunda yorumlar. (Fitne çıkartmak için tevil eder.) Bu esnada bir rivâyete göre Âl-i İmrân suresinin ilk atmış bir âyeti, başka bir rivâyete göre ilk

⁹⁸ el-İsrâ 17/73.

⁹⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VII, s.378-379.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhettü'l-â'yün*, s.221; Kurtûbî, *el-Câmi'li ahkâmî'l-Kur'ân*, VI, s.213; X, s.300; İbn Mulakkîn, *Tefsîrii garîbi'l-Kur'ân*, s.224.

¹⁰¹ es-Sâffât 37/162.

¹⁰² İsfahâni, *Müfredât*, s.372; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI, s.169; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, s.67.

¹⁰³ Mustafa Öztürk, "Müteşâbih Kavramı Bağlamında "Tefsir Usûlü"nü (Ulümü'l-Kur'ân) Mahiyeti Üzerine Bir İnceleme", *Bilimname*, 15/2 (2008): 35.

¹⁰⁴ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁰⁵ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, s.143.

seksen küsur âyeti nazil olur.¹⁰⁶ Âl-i İmrân suresinin bilhassa 1-8, 18-20, 35-61. âyetlerindeki muhteva Necran hıristiyanlarıyla ilgili rivâyette anlatılan hadisenin gerçek sebep-i nüzûl olabileceğini göstermektedir. Âyette sözü edilen “müteşabihlerin tevili”, anlama-yorumlama çabası değil, fitne çıkartmak (hakkı saptırmak) için yapılan kasıtlı bir davranıştır. İsa’ya tanrılık atfetmek, keza Kur’ân’da zikri geçen haberî sıfatları zahirî/hakikî manaya hamlederek Allah’ı insana benzetmek, müteşabihi tevil etmektir. İlâhî zat ve sıfatlar özelinde denilebilir ki müteşâbihât Allah’ın ne olduğuna işaret olarak hiçbir eşi ve ortağının bulunmadığını, hiçbir şeyin O’na benzemediğini bildiren naslardır. Muhkem âyetler, mana ve mesajı açık âyetlerdir, tevhid inancını vurgularlar ve onlar Kur’ân-ı Kerîm’in temelidir. Bu yüzden, müteşabihlerin anlam ve yorumunda muhkem âyetler esas alınmalıdır.¹⁰⁷

Kur’ân’a göre insan inkârcılık, münafıklık gibi yanlış inançları veya kötü davranışları sebebiyle kendi kendisinin fitnesi olabilir.¹⁰⁸ Hadîd Suresi’nde münafıklarla müminlerin ahiret hayatlarındaki hallerinde bahsedilir ve münafıkların, kendilerinden iyi durumda olan müminlerden yardım talep ettikleri; dünya hayatındaki beraberliklerin hatırlattıkları haber verilir.¹⁰⁹ Müminler, onların bu talebine karşılık münafıklara, fitneye düştüklerini; haktan sapmayı tercih ettiklerini ve böylece aldandıklarını, söyler.¹¹⁰ Âyette geçen “fetentüm enfüseküm” ifadesini bazı müfessirler “siz işlediğiniz günahlarla kendi kendinizi fitneye düşürdünüz, ateşe ittiniz ” şeklinde anlamlandırmıştır.¹¹¹ Çünkü münafıklar yaşamlarını fitne olan işlerle geçirmektedirler. Bu ifadeye, “kendinizi bela ve azaba uğrattınız”,¹¹² “kendinizi ayarttınız”,¹¹³ “kendi canlarınıza kötülük yaptınız”¹¹⁴ ve “siz kendi kendinizi yaktınız”¹¹⁵ anlamını verilerek fitnenin temel anlamıyla mecâzi bir bağlantı kurulmuştur. Neticede hemen hepsinde münafıkların haktan sapmak suretiyle kendi kendilerine kötülük yapmaları; başlarını belaya sokmaları; cehennemi

¹⁰⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, s.143.

¹⁰⁷ Öztürk, “Müteşabih Kavramı Bağlamında Tefsir Usûlü”nün (Ulûmü'l-Kur’ân) Mahiyeti Üzerine Bir İnceleme”, s.39-41.

¹⁰⁸ Çağrı, “Fitne”, 157.

¹⁰⁹ el-Hadîd 57/13.

¹¹⁰ el-Hadîd 57/14.

¹¹¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, s.459; Kurtûbi, *el-Câmi’li ahkâmi'l-Kur’ân*, XVII, s.246; Yazır, *Hak Dîni*, VII, s.4742.

¹¹² el-İsfahânî, *Müfredât*, s.372.

¹¹³ Esed, *Kur’ân Mesajı*, III, s.1113.

¹¹⁴ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, IX, s.265.

¹¹⁵ *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 11.Baskı, 2006), s.538.

hak ederek kendi kendilerini yakmaları söz konusudur.¹¹⁶ Allah Teâlâ, yaşamını küfür ve nifak üzerine inşa etmeyi tercih eden kullarına, hidâyet etmeyerek, onları yardımsız bırakmış ve sapmalarına izin vermiştir.¹¹⁷ Çünkü O, dünyayı imtihan için yaratmış ve insana yaptıklarından sorumlu tutulacak şekilde özgür irâde vermiştir.¹¹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de, münafıkların ve yahudilerin gerçekten iman etmiş; Allah'a ve Rasûlüne teslim olmuş kimseler olmadığı, bu yüzden onların, Allah'ın ve Rasûlü'nün emirlerinden menfaatlerine uygun olanları kabul edip, uygun olmayanları reddettikleri, bildirilir.¹¹⁹ Süregelen bu davranışlarının neticesi fitneye düşmeleri yani haktan sapmalarıdır.¹²⁰ Âyette geçen "Allah, kimi fitneye düşürmek isterse" ifadesi, temelde kulun tercihi ile ilgilidir. Fitnenin veya dalâletin Allah'a nisbet edildiği âyetler bağlamları dikkate alınarak okunduğunda insanın taleplerini ve iradesini izleyen ve ona cevap veren bir ilâhi irade görülür. "Allah dileseydi, hepinizi hidâyete erdirirdi."¹²¹ beyanı, hidâyete erme ya da yanıfta direktme iradelerinin bütünüyle insana bırakıldığını göstermektedir. İnsanın özgürlüğü ve sorumluluğu, insanın yaşadığı sonuçların, kendi sebep olduğu olaylardan neşet etmesini gerektirir.¹²² Tercihlerini haktan sapma yolunda yapan insanın¹²³ fitneye/dalâlete düşmesi, kendi seçiminin sonucu; sünnetullahın gereğidir.

Fitne kelimesi sadece tek bir âyette ismi mefûl kalıbında (meftûn) olarak geçer.¹²⁴ Bu ifadeye "deli (mecnun)" anlamı¹²⁵ verildiği gibi "fitneye uğramış; haktan sapan kişi" anlamı¹²⁶ da verilmiştir. Bu âyetin, Hz. Peygamber'i cinlerin etkisinde kalarak delirmekle itham eden müşriklere, bir cevap olarak geldiği söylenmiştir.¹²⁷ Çünkü müşrikler Hz. Peygamber'e şair, kâhin, mecnun, büyücü gibi haksız ithamlar yöneltiyorlardı.¹²⁸ Bu yüzden meftûn kelimesine çoğunlukla "cinlenmiş, delirmiş"

¹¹⁶ Keskin, *Kur'ân'da Fitne Kavramı*, s.103.

¹¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, s.667.

¹¹⁸ el-Kehf 18/29.

¹¹⁹ el-Mâide 5/41.

¹²⁰ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, s.360.

¹²¹ el-En'âm 6/149.

¹²² Şaban Ali Düzgün, "Kaderi Farklı Kategoriler İçinde Okuma İmkânı", *Kelam Araştırmaları*, 11/2 (2013): 4.

¹²³ el-Mâide 5/41-42. Âyetlerinde açıklandığı üzere bu insanlar, hep yalana kulak verirler; haram yerler; kelimeleri kaydırıp yerlerini değiştirirler. Bu fiillerinin sonucu olarak da haklarında sünettullah gerçekleşir ve saparlar.

¹²⁴ el-Kalem 68/6.

¹²⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, XIV, s.25; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, s.602.

¹²⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 430; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, VIII, s.3801.

¹²⁷ Kurtûbî, *el-Câmi'li ahkâmî'l-Kur'ân*, XVIII, s.229; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, V, s.54; X, s.9.

¹²⁸ el-Hicr 15/6-7; el-Kalem 68/51.

anlamı verilmiştir. Bu âyetin devamı olarak gelen âyette¹²⁹ “sapma (dalle)” ifadesinin kullanılması ve konu bütünlüğü açısından iki âyetin birlikte değerlendirilmesi, “meftûn” kelimesine “haktan sapmış” anlamının verilmesini de mümkün hale getirmektedir.¹³⁰ Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’i meftûn olarak suçlamalarına karşılık, onun meftûn olmadığını; hakikati çok yakında herkesin göreceğini söylüyor, akabindeki âyette de kimin hak yolundan saptığını, en iyi kendisinin bileceğini bildiriyor. İkinci âyetteki sapma ifadesinin, birinci âyetteki “meftûn” kelimesini açıklar mahiyette gelmesi bu anlamın da verilebileceğine dikkat çekmektedir.

1.2.3. İşkence, Zulüm, Azap Anlamında

Bir kimseye inancından ve dininden dönmesi için azap ve işkence etmek;¹³¹ zulmetmek¹³² fitne kelimesinin temel anlamları arasındadır. Kur’ân-ı Kerîm, fitne kelimesini din ve inanç konusunda müminlere yapılan baskı ve işkenceleri ifade etmek amaçlı kullanmıştır. Çünkü fitnenin en önemli özelliği din ve inanç hürriyetini engellemesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de dini inançlarını gereği gibi yaşamak isteyenlere uygulanan baskılar, şiddet ve işkenceler anlatılmış; işkence yapanlara yaptıklarının karşılığını mutlaka görecekları bildirilirken; müminlere de bu durum (fitne) ortadan kalkıncaya kadar mücadele etmeleri emredilmiştir.¹³³

Din ve inanç hürriyeti herhangi bir dine inanan kişi veya zümrelerin o dinin emirlerini hiçbir engellemeyle karşılaşmadan yerine getirebilme halidir. İnsan hürriyetleri içinde en önemlisi din hürriyetidir. Bu önem onun dayandığı kaynaktan gelmektedir.¹³⁴ Kur’ân-ı Kerîm dinde zorlama olmadığını¹³⁵ beyan ederek insanlara gerekli özgürlüğü tanımış fakat kendi görüşlerini zorla dayatmaya çalışanları da şiddetli cezalarla uyarmıştır. Ayrıca bu âyette insanları zorla dine sokmanın, dini kabul etmeye icbar etmenin doğru ve ahlâki bir davranış olmadığı da açıkça ifade edilmiştir. Kur’ân, iman olgusunun insanın serbest iradesine dayanmasını ister. Bu sebeple Kur’ân; başkasının

¹²⁹ el-Kalem 68/7.

¹³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-azîm*, IV, s.430.

¹³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, XIII, s.319.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, XIII, s.317.

¹³³ el-Bakara 2/193; el-Enfâl 8/39.

¹³⁴ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, (Ankara: Selçuk Yayınları, 3.Baskı, 1982), s.92.

¹³⁵ el-Bakara 2/256.

inancına saygı gösterme zorunluluğunu getirdiği gibi, kişiye inancını müdafaa yükümlülüğünü de getirmiştir.¹³⁶

Hicretten sonra Hz. Peygamber ve beraberindeki müslümanlara, Mekkeli müşriklerden gördükleri baskı ve şiddete mukabil, onları Allah yolundan alıkoyan, onlara saldıran ve onları vatanlarından ayrılmaya mecbur bırakan müşriklerle savaşma izni verildi.¹³⁷ Savaş izni verilen âyetten sonra gelen âyette,¹³⁸ fitnenin adam öldürmekten daha fena olduğu bildirilmiştir. Fitne kelimesi âyette müminlerin maruz kaldığı zulüm ve baskıyı ifade etmek için kullanılmıştır. Söz konusu âyetin, Hz. Peygamber'in ashabıyla beraber Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra yaptıkları kaza umresi esnasında nazil olduğu ve müminlerin Mekke'de karşılaşılabilecekleri muhtemel savaş tehlikesine karşılık, eğer kendileriyle savaşılırsa, onların da savaşmalarını emrettiği bildirilmiştir.¹³⁹ Âyete göre müşriklerin fitne eylemini gerçekleştirmeleri, müminlerin müşriklere karşı savaşmalarının meşru sebebidir. Fitneden kastedilen mananın, müşriklerin müminlere uyguladıkları baskı;¹⁴⁰ şiddet yoluyla bir fikri bastırma ve ortadan kaldırma davranışı¹⁴¹ olduğu söylenmiştir. Fitne, insanların Allah'a özgürce kulluk yapmalarının önündeki tüm engellemeleri kapsayan bir kavramdır.¹⁴² Nitekim inananlar bu uğurda çok eziyet görmüşler, inançları sebebiyle zulme uğramışlardır. M. Hamdi Yazır bu âyeti tefsir ederken; fitne kavramını temel anlamı olan "altını ateşe atmak" ile bağlantı kurarak, müminlerin de bela ve sıkıntılar içine atıldıklarını bu durumun ölümü temenni ettiren bir hal olduğunu, vatanlarından çıkarılmalarının onlara ölümden daha ağır geldiğini söylemiştir. Müfessire göre, fitne ölümden daha ağırdır çünkü öldürme insanı sadece dünyadan çıkartır, fitne ise hem dinden hem dünyadan eder. Fitneye maruz kalmaktansa, fitne çıkartanları ortadan kaldırmak veya çıkardıkları fitneyi kendi başlarına yıkmak daha iyidir.¹⁴³ Fitnenin ölümden daha şiddetli bir kötülük olduğu beyan edildikten sonra devam eden âyetlerde fitne tamamen ortadan kalkıncaya kadar

¹³⁶ Abdülbaki Güneş, "Kur'an Işığında Düşünce İnanç ve İfade Hürriyeti", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2005): 17.

¹³⁷ el-Bakara 2/190; el-Hac 22/39 âyetleri savaşa izin veren ilk âyetlerdir. Sebebi nüzül için bkz: Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 228; Kurtûbî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, II, s.347.

¹³⁸ el-Bakara 2/191.

¹³⁹ Kurtûbî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, II, s.347.

¹⁴⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, I, s.55.

¹⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I, s.133.

¹⁴² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, s.335.

¹⁴³ Yazır, *Hak Dini*, II, s.695-696.

onlarla savaşılması istenmiştir.¹⁴⁴ Âyette zulüm ve baskının (fitnenin) tamamen yok edilmesi ve dinin Allah'a has kılınmasının sağlanması emredilmiştir. Yani inananlar huzur ve güven içinde Allah'a kulluk edebilecekleri bir ortama kavuşuncaya kadar savaşla yükümlü tutulmuştur.¹⁴⁵ Bu yüzden onlar, fitneci baskıya güçlü bir irade ve etkili bir örgütlenmeyle karşı koymalıdır.¹⁴⁶ Müslümanların görevi din özgürlüğünü temin etmek, hak ile batılın (ruşd ve ğay)¹⁴⁷ birbirine karışacağı fitne ortamının oluşmasını engellemek ve dinî yaşantı üzerinde herhangi bir baskı ve zorlamanın oluşmasına izin vermemektir.¹⁴⁸ İnanan kişi için önemli olan insanın hür iradesiyle Allah'a iman edebilme ve inandığı gibi yaşama ortamına sahip olmasıdır. İslam insanları hür iradeleriyle baş başa bırakmak ve Allah ile kul arasına giren engelleri ortadan kaldırmak için şer odaklarıyla mücadele etmeye izin vermektedir.¹⁴⁹

İslami öğretilerde inkâr tek başına savaş sebebi sayılmamış, aksine savaşın meşruiyeti için İslam'a ve müslümanlara karşı hasmâne ilişkiler ve fiili tecavüz ölçü alınmıştır. Nitekim savaşa izin veren ilk âyet bu gerekçe üzerine nazil olmuştur.¹⁵⁰ Kur'ân müşriklerle savaş emriyle, insanları zorla İslam'a sokmayı değil, müşriklerin baskıcı anlayış ve uygulamalarını, zorlamalarını (fitne) bertaraf etmeyi amaçlamıştır. Böylece onlara, İslam'ı kendi arzu ve iradeleriyle tercih edebilecekleri bir zemin hazırlamak istemiştir.¹⁵¹

Burûc Sûresi'nde, kâfirlerin, sadece Allah'a iman ettikleri için müminleri ateş dolu hendeklere atarak yaktıkları anlatılmaktadır.¹⁵² Olayın nerede, ne zaman yaşandığı ile ilgili bir bilgi verilmemekle beraber kâfirlerin işkencesinin dehşeti gözler önüne serilir, bu zulmü işleyip tevbe etmeyenlerin cehennemde yanacakları bildirilir.¹⁵³ Âyette kâfirlerin inananlara yaptıkları işkence "fetenû" kelimesi kullanılarak anlatılır. Müfessirler bu kelimeyi ileri derecede zulüm, işkence,¹⁵⁴ ateşle yakmak¹⁵⁵ olarak tefsir

¹⁴⁴ el-Bakara 2/193.

¹⁴⁵ Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, s.55.

¹⁴⁶ Fahrettin Yıldız, "Fitne Kavramı ve İslam Dünyası Geçekleri", *Altınoluk*, 103 (1994): 21.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/256.

¹⁴⁸ Yazır, *Hak Dinî*, II, 868; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I, s.455.

¹⁴⁹ Güneş, "Kur'ân Işığında Düşünce İnanç ve İfade Hürriyeti", s.24.

¹⁵⁰ el-Hac 22/39.

¹⁵¹ Yener Öztürk, "Kur'ân ve İnanç Hürriyeti", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2005): 100-103.

¹⁵² el-Burûc 85/4-8.

¹⁵³ el-Burûc 85/10.

¹⁵⁴ Nesefi, *Tefsiru'n-Nesefi*, IV, s.346.

¹⁵⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, s.113; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, IV, s.733; Kurtûbî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, s.295.

eder. Birbirine yakın olan bu anlamlardan ateşle yakmak anlamı, aynı zamanda fitne kelimesinin temel anlamıdır,¹⁵⁶ şüphesiz zulmün en ağır şekillerinden biridir. Surede hususi bir olaydan bahsedilmekle beraber “fetenû” kelimesine “işkence, zulüm” anlamı verildiğinde, müminlere işkence yapan; onlara zulmeden tüm zalimlerin cehennemde cezalandırılacaklarının bildirildiği, söylenebilir.¹⁵⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de Firavun’un zulmünü de bu çerçevede anlatılır.¹⁵⁸ Bu âyette Allah Teâlâ, Firavun’un zulmünden korkulduğu için, Hz. Musa’ya küçük bir gruptan başka kimsenin iman etmediğini anlatır. Firavun’un haddini aşmış, son derece kibirli, zalim bir hükümdar olduğu¹⁵⁹ düşünülünce ilgili âyette geçen fitne kavramına “zulüm, işkence, baskı” anlamlarını vermek uygun görülür.¹⁶⁰ Tefsirlerde bu kavramla ilgili yapılan yorumlar da bu anlamlara paraleldir. Müfessirler “zulmetme”,¹⁶¹ “belaya uğratma”,¹⁶² “azap etme”,¹⁶³ “cezalandırarak dininden döndürme”,¹⁶⁴ “iman etmelerini engelleme”¹⁶⁵ gibi Firavun’un halkı üzerindeki şiddetli baskısını ifade eden anlamlar vermişlerdir.

Fitne kelimesinin anlamlarından birisi de azaptır.¹⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de günah işleyip, bu hal üzere ölenlere azap edileceği birçok âyetle bildirilmiştir.¹⁶⁷ Bu âyetlerden ikisinde müşriklere yapılan azap anlatılırken fitne kavramı kullanılmıştır.¹⁶⁸ İlk âyette, müşriklere, ahirette ateşle azap edileceğini bildirilirken kullanılan “yüftenûne” kelimesi, fitne kavramının temel anlamı olan ateşte yakmakla ilgilidir.¹⁶⁹ Bu âyetin devamında gelen âyette, müşriklere “tadin azabınızı” denilirken, “fitnetüküm” kelimesi kullanılmıştır. Müşriklere bu şekilde hitap edilmesinin sebebi, onlara dünyada yaptıklarını hatırlatmak ve kendilerine vaad edileni gerçekleştirmek olmalıdır. Onlara, dünya hayatında yaptıkları türlü fitnelerin (bozgunculuk, kargaşa, işkence vb.)

¹⁵⁶ İbn Manzur, *Lisânü’l-arab*, XIII, s.320.

¹⁵⁷ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XI, s.112-113.

¹⁵⁸ Yûnus 10/83.

¹⁵⁹ el-Bakara 2/49; Tâ Hâ 20/43; el-Kasas 28/4, 38; en-Nâzi’ât 79/24.

¹⁶⁰ Keskin, *Kur’ân’da Fitne Kavramı*, s.90.

¹⁶¹ Esed, *Kur’ân Mesajı*, I, s.411.

¹⁶² İsfahânî, *Müfredât*, s.372.

¹⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, s.346.

¹⁶⁴ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, s.289.

¹⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, II, s.443.

¹⁶⁶ İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-â’yün*, s.221; İsfahânî, *Müfredât*, s.623.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/7,10,85,86,90,96,114,126,162,166,174,175,178.

¹⁶⁸ ez-Zâriyât 51/13-14.

¹⁶⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 371; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, s.400; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-â’yün*, s.224.

sonucuyla âhirette yüzleştiklerinde, kendilerine bu davranışlarını ima etmek ve onları tahkîr etmek için, “tadın azabınızı” değil “tadın fitnenizi” diye seslenilmiştir.¹⁷⁰

1.2.4. Kargaşa, Bozgunculuk Anlamında

Fitne kelimesinin sözlük anlamları içinde kargaşa, insanlar arasında meydana gelen kavga ve savaş anlamları da vardır.¹⁷¹ Kur’ân-ı Kerîm’de birkaç âyette bu anlamda kullanılmakla beraber özellikle hadislerde fitnenin kargaşa anlamında kullanımı çok yaygındır. Hadis kitaplarının fiten bölüm başlığı altında, Hz. Peygamber’in insanlar arasında karışıklığa; dinî, ictimaî, ahlâkî çöküşe yol açacak fitnelere bahsettiği hadisler toplanmıştır.¹⁷²

Fitnenin Kur’ân-ı Kerîm’de bozgunculuk, kargaşa anlamında kullanımını incelediğimizde ilgili âyetlerin daha çok münafıklar hakkında nazil olduğunu görürüz. Allah Teâlâ münafıkların sürekli fesat çıkartma arzusu içinde olduklarını, her ne zaman fitneye (bozgunculuk, kötülük) davet olunsalar baş aşağı fitnenin içine atladıklarını bildirir.¹⁷³ Âyete göre münafıklar, müminlerin arasında kargaşa çıkartmak, bozulma meydana getirmek için davet edildikleri her türlü oyunun içine hiç düşünmeden dalan kişilerdir. Âyetin, Medine’ye gelerek müslüman olduklarını söyleyip, müslümanlarla anlaşma yapan fakat kendi kavimlerine döndüklerinde ise ahitlerini bozan bazı topluluklar hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Onlar müslümanlarla anlaşma yaparak kendilerini güven altına alıyorlar ama müslümanlara yönelik bir kumpasa davet olduklarında ise müslümanların aleyhine olacak her türlü davranışı sergilemekten kaçınıyorlardı.¹⁷⁴ Bu durum münafıkların ahlâkî yapılarındaki bozukluktan kaynaklanmaktadır. Onların îman hayatlarında gösterdikleri ikili tutum ahlâkî davranışlarına da yansımaktadır. Nitekim Kur’ân’da münâfıkların kalplerindeki ikiyüzlülük, onların verdikleri sözü tutmamaları ve yalan söylemelerine bağlanmaktadır.¹⁷⁵ Yine vahiy, münâfıkların yalan yere yemin etmelerine,¹⁷⁶ müminleri aldatmaya çalışmalarına¹⁷⁷ ve riyâkâr davranışlarına dikkat çeker.¹⁷⁸

¹⁷⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 371; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 401; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, IV, s.249.

¹⁷¹ Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, XVIII, s.426.

¹⁷² Buhârî, “*Kitabu’l-Fiten*”, VIII, 86-104; Müslim, “*Kitabu’l-Fiten ve Eşrâdu’s-saah*”, IV, s.2207-2271.

¹⁷³ en-Nisâ 4/91.

¹⁷⁴ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, IV, s.173.

¹⁷⁵ et-Tevbe 9/77.

¹⁷⁶ el-Münâfikûn 63/1-2.

¹⁷⁷ el-Bakara 2/9

Münafıkların savaş esnasındaki tutumunun anlatıldığı iki âyette de fitne kelimesi, aynı bağlamda; bozgunculuk çıkartma anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁹ Âyetlerde, münafıkların, müslümanların yanında savaşa katılmaları halinde, onlara bir faydaları olmayacağı gibi; fitne çıkartmak isteyecekleri için müslümanlar arasında bozgunculuk yapacakları ve sorun kaynağı haline gelecekleri, bildirilir.¹⁸⁰ Münâfikların, savaş dönemlerinde gösterdikleri tavırlar, müminlere karşı samimi olmadıklarını belgeleyen önemli olaylar arasındadır.¹⁸¹ Allah Teâlâ, onların savaştan kaçtıklarını ama kendilerinin fitneye davet edilmeleri halinde, hiç tereddüt etmeden fitne çıkarmaya çalışacaklarını yani kendilerinden istenen; müminlerin aleyhine olan her türlü olumsuz davranışı yapacaklarını, haber vermektedir.¹⁸² Fitne kapsamına giren bu davranışların; düşmanla iş birliği yapmak, müminlere tuzak kurarak onları arkadan vurmak, içlerine nifak sokarak bozgunculuk çıkartmak olabileceği söylenmiştir.¹⁸³

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette müminlerin birlik içinde olmaları istenmiş,¹⁸⁴ onların kardeş oldukları hatırlatılmış¹⁸⁵ ve tefrikaya düşmemeleri noktasında müminler uyarılmıştır.¹⁸⁶ İnkâr edenlerin birbirlerinin velisi olduğu, müminlerin de aynı şekilde birbirlerine bağlanmadıkları takdirde büyük bir fitneye maruz kalacaklarını bildiren âyette¹⁸⁷ geçen fitne kelimesine, kâfirlerin güçlenmesi; imanın zayıflaması,¹⁸⁸ kâfirlerin zulmüne maruz kalma,¹⁸⁹ anlamları verilmiştir. Bahsi geçen âyet, bir önceki âyetle beraber incelendiğinde, Allah Teâlâ'nın müminlerden birbirleriyle dost olmalarını istediği, böyle olmadıkları takdirde birbirlerine tutkun olan kâfirlerin karşısında bozguna uğrayacaklarını; kargaşa, kaos içinde yaşamaya mahkum olacaklarını beyan ettiği, görülür.¹⁹⁰ Birbirleriyle dost oldukları takdirde müminlerin felah içinde yaşayacakları; aksi durumda bölünüp, parçalanacakları, kâfirler için küçük lokmalar

¹⁷⁸ Hülya Alper, "Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir Çalışma)," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1 (2002), s.15.

¹⁷⁹ et-Tevbe 9/47-48.

¹⁸⁰ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VI, s.63-65.

¹⁸¹ Alper, "Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir Çalışma)", s.19.

¹⁸² el-Ahzâb 33/13.

¹⁸³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, s.357-358.

¹⁸⁴ et-Tevbe 9/71.

¹⁸⁵ el-Hucurât 49/10.

¹⁸⁶ Âl-i İmrân 3/103, 105; el-Enfâl 8/46.

¹⁸⁷ el-Enfâl 8/73.

¹⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, s.227-228.

¹⁸⁹ Kurtûbî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, s.58.

¹⁹⁰ Keskin, *Kur'ân'da Fitne Kavramı*, s.117.

haline gelecekleri sünnetullah yasalarındandır. Geçmişte de günümüzde de bu durumun acı örnekleri mevcuttur.

BÖLÜM 2: FİTNEİN MAHİYETİ VE İNSANDAKİ TEZAHÜRLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde fitne kavramının Kur'ân-ı Kerîm'deki bağlamını esas alarak insanın nasıl fitneye sürüklendiğini ve fitne çıkartan insanların genel özelliklerini inceleyeceğiz.

2.1. Fitnenin Oluşumu

İnsan oldukça karmaşık bir varlıktır. Kur'ân-ı Kerîm'de insan çeşitli yönleriyle anlatılırken en çok “nefs” kavramı üzerinde durulmuştur. İnsanın iç benliği olan nefis ruh ve bedenden oluşmuştur.¹⁹¹ Dolayısıyla nefis, bir yönüyle ruha, bir yönüyle bedene ait ilişkiler sarmalıdır. Allah Teâlâ nefse birtakım kabiliyetler vermiş, ona iyiliği de kötülüğü de ilham ederek, onu seçeceği yolda özgür bırakmıştır.¹⁹² İnsanın doğru yolu seçip, o yolda istikrarlı yürüyebilmesi için nefsin özelliklerini çok iyi tanınması gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu özellikler çeşitli âyetlerde anlatılmıştır: İnsan, zayıf,¹⁹³ hırslı,¹⁹⁴ sabırsız,¹⁹⁵ aceleci,¹⁹⁶ nankör,¹⁹⁷ değişken¹⁹⁸, bencil,¹⁹⁹ cimri,²⁰⁰ kıskanç²⁰¹ bir tabiata sahiptir. Fakat aynı zamanda insan, Allah Teâlâ tarafından kendisine ruh üfürülmüş,²⁰² duyma, görme, düşünme; akletme, hissetme gibi nimetlerle²⁰³ donatılmış, yolu vahiyle aydınlatılmış bir varlıktır. Bu yapısı ile insan, tek tek özellikler kümesi olmayıp, bütünlük içinde yaratılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, insanı sık sık hevâsına kapılmaması yani nefsin geçici arzu ve hevesleri peşinde koşmaması konusunda uyarır;²⁰⁴ ahiretteki sonsuz saadeti vaat ederek, dünyada nefsin terbiye edip, olgunlaştırmasını, gelişimini tamamlamasını ister.²⁰⁵ Çünkü Allah

¹⁹¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5.Baskı, 2003), s.23-24.

¹⁹² eş-Şems 91/7-8.

¹⁹³ en-Nisâ 4/28.

¹⁹⁴ el-Meâric 70/19

¹⁹⁵ el-Meâric 70/19.

¹⁹⁶ el-İsrâ 17/11; el-Enbiyâ 21/37.

¹⁹⁷ el-Hac 22/66.

¹⁹⁸ el-Meâric 70/20-21; el-İsrâ 17/83.

¹⁹⁹ Fussilet 41/49.

²⁰⁰ en-Nisâ 4/37.

²⁰¹ en-Nisâ 4/128.

²⁰² es-Secde 32/9.

²⁰³ es-Secde 32/9; el-Mü'minûn 23/78.

²⁰⁴ el-Furkan 25/43; el-Câsiye 45/23.

²⁰⁵ eş-Şems 91/9.

Teâlâ insanı kulluk etmesi için yaratmış,²⁰⁶ kulluk görevini en iyi yapanların ortaya çıkması için de çeşitli imtihanlara tabi tutmuştur.²⁰⁷ İnsanın birtakım zaafllara mütemayil yaratılmasının sebebi de bu imtihandır. İnsan, kendisi için fitne olabilecek arzularını kontrol altına alabileceği akli donanıma ve irade yetisine de sahiptir ki; bu haliyle en güzel şekilde yaratıldığı ifade edilmiştir.²⁰⁸

Fitnenin ilk ortaya çıkışına baktığımızda İblis'in kibri ve kıskançlığıyla karşılaşırız. İblis insan yaratılana kadar isyan etmiş değildi. O, insanla imtihan olundu, kibri, kıskançlığı ve hırsı yüzünden kaybetti. Akabinde de pişman ve tövbekâr olmadı, öfkeyle hareket edip, haklılığını ispat için mühlet istedi ve böylece dönülmez bir yola girdi. Hz. Adem'in imtihanı ise yasak meyve ve şeytanın vaatleriyle olmuştur ki burada insanın zaafllarını ve bu zaaflların onu nasıl bir fitneye sürükleyebileceğini görürüz. Kötülük Allah'ın kozmos planının zorunlu bir parçası olarak yaratılmış ve Kur'ân'da da İblis ve şeytan diye adlandırılmıştır.²⁰⁹ İnsan aldatma ve ayartmaya açık olduğu sürece şeytan da sürekli olarak kötülüğü empoze edecek, insanı fitneye düşürmeye çalışacaktır. İnsan aşkın bir güce dayanmadıkça hayatı anlamlandırmakta bocalar.²¹⁰ Çünkü Allah'ı tanımayınca nefsinin de bilmeyecek ve hevâsını tanı edinecektir.²¹¹ Hevâ, insanı kendi sultasına alan güçlü bir biyolojik ve psikolojik dürtüdür, tamamen zevk veren şeylere meyyaldir ve insanın hayatı tek boyutlu algılamasına sebep olur.²¹² Hevâsını tanı edinen insanın kalbi, Kur'ân'ın ifadesiyle hastadır,²¹³ fitratı bozulmuştur, yaratıcıyı (hakkıyla) bilmez, yaratılış amacını bilmez, dünyevi menfaatleri elde etmek için gözünü hırs bürümüştür ve bütün bunlar doğru düşünmesini engeller. Hırsının esiri olan insan hiçbir kutsalı tanımaz ve her türlü fitne eyleminin içinde yer alabilir. Burada mala ve onu biriktirmeye olan aşırı sevgi de göze çarpar. Mal sahibi olmak, sosyal hayatta insana güç ve itibar kazandırır. Kendini zengin, üstün ve yeterli gören insan azmaya başlar.²¹⁴ Malın insanı azdırdığı psikolojik gerçeğinden hareketle Kur'ân-ı Kerîm, insanın en zor imtihanı olarak mal sevgisine işaret eder. "*Mallarınız ve evlatlarınız sizin*

²⁰⁶ ez-Zâriyât 51/56.

²⁰⁷ el-Mülk 67/2.

²⁰⁸ et-Tîn 95/4.

²⁰⁹ Öztürk, "İblis'in Trajik Hikayesi-Allah İnsan ve Kötülüğe Dair", 65.

²¹⁰ Hikmet Koçyiğit, "Kur'ân'a Göre Hakikati Algılamada Ömrün Yeterliliği ve Bunun Önündeki Engeller", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/25 (2012): 80.

²¹¹ el-Furkan 25/43.

²¹² Koçyiğit, "Kur'ân'a Göre Hakikati Algılamada Ömrün Yeterliliği ve Bunun Önündeki Engeller", s.81.

²¹³ el-Bakara 2/10.

²¹⁴ el-Alak 96/6-7.

için bir fitnedir”²¹⁵ derken malı, evladın önüne alarak, insanın mal hırsının aşırılığına dikkat çeker. Kur’ân-ı Kerîm malı, Allah yolunda harcanmadığı, ahireti kazanmak için sarf edilmediği takdirde insanı saptıran en büyük fitne olarak nitelendirir. Mala aşırı düşkün olan insan giderek artan bir hırsla mal biriktirmeye devam eder, malının ebedi olmadığını bilse bile, ona hiç yok olmayacakmış gibi bir tutkuyla bağlanır.²¹⁶ Kazanma hırsına mağlup olan insan zaman içinde hiçbir sınır tanımamaya başlar, başkalarının hak ve emeklerini düşünmeden sadece ve sadece kazanmaya odaklanır. Bu durum fitneye yol açar, birçok ahlâki ve insani sorunlar ortaya çıkar. Toplumda gruplaşmalar, sınıflar ve sınıflar arası çatışmalar görülür. Zayıflara karşı şiddetli davranışlar, aile içinde bile görülen vuruşmalar, hainlikler, hilekârlıklar şeklinde tezahür eden fitne eylemleri toplumun huzurunu bozar.

İnsan fitneye düşüren fitrî duygulardan birisi olan kibir, beğenilme duygusunun kontrolden çıkmış halidir. Değerlilik ve kişinin yaptığı beğenme duygusu hakkaniyet sınırları içerisinde olursa iyi ve faydalıdır.²¹⁷ Böbürlenme, aşırıya kaçma şeklindeki haksız gurur duygusu, kibirdir.²¹⁸ Kibirli insan başkalarının üzerinde hakimiyet kurma yetkisine sahip olduğunu, herkesin hayranlık duyduğu bir mertebede bulunduğunu zanneder. Bu durum insanın toplumda rağbet gören zenginlik, güzellik, zeka, başarı asalet gibi hasletlerden birine veya birkaçına sahip olduğuna inanmasından kaynaklanır ve bu meziyetlerin gerçek sahibini, onları kendisine veren kim olduğunu, kişiye unutturur.²¹⁹ Çok abartılı bir üstünlük duygusu, başkalarına kendi gücünü zorla kabul ettirme ihtiyacını doğurur ki toplumlarda fitne böyle ortaya çıkar. Her dönemde, inanmayan mütekebbirler, tevhid eksenli yaşam tarzına sahip olmak isteyen inananlarla mücadele etmişlerdir. Bu mücadelede müminler, fitne ortadan kalkıncaya kadar savaşmakla emrolunmuşlardır.²²⁰ Çünkü asıl olan inanç ve inandığı gibi yaşama özgürlüğüdür. İlahi dinler baskı ve zorlamayı reddederek²²¹ tüm insanların huzurla yaşayabileceği adâletin ikame edildiği bir sistemi esas alırlar. Kibir, insanların şahsiyetlerini bozduğu, onları birbirinden nefret ettirdiği, aralarına düşmanlık soktuğu,

²¹⁵ et-Teğâbün 64/15

²¹⁶ el-Humeze 104/2-3.

²¹⁷ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, (İstanbul: Timaş, 14. Baskı, 2013), s.152-168.

²¹⁸ Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, (İstanbul: Timaş, 5. Baskı, 2012), s.138-139.

²¹⁹ Hayati Hökekleli, *Psikoloji Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 1.Baskı, 2013), s.282-283.

²²⁰ el-Bakara 2/193.

²²¹ el-Bakara 2/256; el-Enfâl 8/39.

toplumdaki yardımlaşma ve dayanışma ruhunu öldürdüğü, yani fitneye sebep olduğu için uzak durulması gereken bir duygudur. Hz. Peygamber de hadislerinde insanları kibir duygusundan sakındırmış, kalbinde zerre kadar kibir bulunan insanın cennete giremeyeceğini beyan etmiştir.²²² Kur'ân-ı Kerîm kâfirleri kibirli olarak niteler,²²³ ve geçmiş ümmetlerin kibirleri yüzünden iman edememelerine dikkat çeker.²²⁴ Şüphesiz kibrin en büyüğü Allah'a karşı yapılanıdır.²²⁵ Çünkü kibir insanın Rabb'ine imanının, teslimiyetinin, tevhid inancının önünde engeldir. Gurura kapılan yani aldanan insanın yerinin cehennem olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilmiştir.²²⁶

İnsanı bozan fitne unsurlarından birisi de haset duygusudur. Haset, insanın, Allah'ın bazı insanlara verdiği üstün vasıflara ve nimetlere tahammül edemeyerek, o nimetlerin yok olmasını veya kendisine geçmesini isteme duygusudur.²²⁷ Fitrî bir duygu olan hasedin²²⁸ terbiye edilmesi istenmiştir.²²⁹ Tarihsel kökleri olan bu duyguyu öncelikle şeytanın sapmasında görürüz. Kendisinden üstün görüldüğü için Hz. Adem'i kıskanan İblis, sahip olduğu üstün meziyetleri yok etmek amacıyla onu ve soyundan gelenleri doğru yoldan saptırmak için Allah Teâlâ'dan müsaade almıştır.²³⁰ Kıyamete kadar sürecek olan mücadelesinde şeytan, insanoğlunu fitneye düşürmek için, elinden gelen her türlü metodu deneyecektir. Haset duygusu ikinci olarak Hâbil'le Kâbil'in hikâyesinde karşımıza çıkar. Kardeşlerin arasında da hasetin olabileceğinin ilk örneğini bu kıssada görürüz. Kendi kurbanı kabul görmezken, kardeşinin kurbanının kabul edilmesi, Kâbil'in, kardeşi Hâbil'e duyduğu kıskançlığı artırmış, içinde büyüyen fitne ateşi Hâbil'in ölümüne Kâbil'in de helak olmasına sebep olmuştur.²³¹ Kardeş kıskançlığıyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan bir diğer kıssa da Hz. Yusuf'un hikâyesidir. Hz. Yusuf üstün meziyetleriyle kardeşleri arasında temayüz etmiş, bu durum kardeşleri tarafından kıskanılmasına sebep olmuştu. Kardeşleriyle imtihan olunan Hz. Yakub'un oğulları, kıskançlıkları sebebiyle fitneye düşmüş ve Hz. Yusuf'u yok ettikleri takdirde babalarının sevgisinin sadece kendilerine yöneleceğini zannederek

²²² Müslim, "İman", 147.

²²³ el-Mü'min 40/56.

²²⁴ el-Ankebût 29/38-39; Fussilet 41/15; Yûnus 10/75.

²²⁵ el-Mü'min 40/60.

²²⁶ en-Nahl 16/29, ez-Zümer 39/72.

²²⁷ Gazzâli, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, "İhyâu'ulûmi'd-dîn", (Temel Neşriyat: İstanbul, 1986), IX, 132.

²²⁸ en-Nisâ 4/128.

²²⁹ el-Haşr 59/9; et-Teğâbün 64/16.

²³⁰ el-A'râf 7/14-15; el-Hicr 15/36-38; Sâd 38/79-81.

²³¹ el-Mâide 5/27-31.

onu kuyuya atmışlardı.²³² Görüldüğü gibi haset duygusu fitneye sebep olan bir duygudur ve bu duygu insanın kalbini kapladığı zaman iman ışığı oraya yerleşmez.²³³ Çünkü kıskançlık duygusu, açık gerçeği reddetme ihtiyacını doğurur. Kıskanan insan gerçeği tam anlamıyla göremez, yanlış algılamada bulunur ve fitne çıkartır. Ehli kitabın hakikati bildikleri halde hakka teslim olamamalarının sebebinin kıskançlıkları olduğu bildirilmiştir.²³⁴ Çünkü bu duygunun, aklı kapatan, muhakeme gücünü zayıflatan ve neticede insanı fitneye düşüren bir yönü vardır. Nitekim günümüzde adliyeler hasetin sebep olduğu âdi vakıalarla doludur. Hasetin bu kadar tehlikeli olmasından dolayı haset edenin şerrinden Allah'a sığınılmıştır.²³⁵

Fitneye yol açan fitrî duygulardan birisi de bencilliktir. Bencillik esas itibarıyla hayatı muhafaza etmeye yönelik tabii bir eğilimdir, insanın biyolojik ve psikolojik ihtiyacını ivedilikle temin etme isteğinden kaynaklanır.²³⁶ Bencil insanların değerler hiyerarşisi, kendi çıkarlarına göredir; onların hayattaki önceliklerini menfaatleri belirler. Bencil insanlar sadece yakın çevreleri için değil, meslekleriyle ilgili buldukları konuma göre, toplum için de tehlikelidir. Çünkü şahsi çıkarları, meslek ahlâklarının önünde yer alır ve bunun için görevlerini kötüye kullanmaktan çekinmezler. Bu durum fitne odakları tarafından kullanılmasına sebep olur. Bencillik topluma bütün kötülüklerin girdiği kapıdır.²³⁷ Bu yüzden bütün ilâhi dinler mensuplarının nefislerinin bencillikten arınmasını isterler. Çünkü bencillik nefsin kulu olmak demektir.²³⁸ İnsanın nefsin bencilliğinden korunarak kendisini samimiyetle Allah'a teslim etmesi gerekir. O'nun koyduğu değerleri benimsemesi, O'nun emirlerine itaat etmesi şarttır. Tevhid inancı bunu gerektirir.

İnsanı fitneye sürükleyen bir diğer zaafı da nankör oluşudur. Kur'ân-ı Kerîm insanın nankör olduğunu ve kendisinin de bunun bilincinde olduğunu ifade eder.²³⁹ İnsan Rabbi'nin kendisi ve yaşadığı âlem üzerindeki nimetlerini görmez ya da görse bile bir

²³² Yûsuf 12/3-15.

²³³ Nesaî, "*Cihat*", 8.

²³⁴ el-Bakara 2/90, 109; Âl-i İmrân 3/19; eş-Şûrâ 42/14.

²³⁵ el-Felâk 113/5.

²³⁶ Hayrani Altıntaş, "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31/1 (1990): 34.

²³⁷ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, s.145-152.

²³⁸ el-Furkan 25/43, el-Câsiye 45/23.

²³⁹ el-Âdiyât 100/6-7.

sıkıntı anında bunları tamamen unutup ümitsizliğe düşer²⁴⁰ ise nankör olur. İnsanın imtihan içinde olduğunun farkında olması nimetle de musibetle de deneneceğini bilmesi gerekir. Bu durumda o nimetle şımarmayacağı gibi musibetle de yeise düşmez. Fakat kendisini geliştiremeyen insanlar, nimete kavuştuklarında bunu kendi elde ettikleri hakları olarak görüp şımarırken, sıkıntıyla karşılaştıklarında ümitsizlik, isyan içine düşer.²⁴¹ İnsanın nankör olması onun sadece yaratıcıyla ilişkisini problemlile hale getirmez, yaratılanlarla ilişkisinde de pek çok sıkıntılara sebep olur. Böyle insanlar sadece menfaatleri sebebiyle diğer insanlara yakın olurlar, istediklerini elde ettikten sonra onlardan yüz çevirirler. Menfaatlerine ulaştırabilecek her kişi ya da kurumu bu doğrultuda sömürdükleri için toplumda fitneye sebep olurlar.

İnsanın kontrol etmekte zorlandığı zaaflarından birisi de aceleciliktir. Bir şeyin zamanından önce olmasını istemek ve onu hemen elde etmeye çalışmak anlamına gelen acelecilik, insanın yaratılışında vardır.²⁴² Aceleci insan, aklına gelen ilk şeyi söylemek, düşünmeden konuşmak ve ilk aklına gelen fikri uygulamak eğilimindedir. Çünkü acelecilik sıhhatli düşünmeye engel olur, yargıların ölçüsünü bozar, dikkate tesir ederek olayların doğru değerlendirilememesine sebep olur.²⁴³ Tüm bunlar onu fitneye sürükler.

İnsanın düşünce yetisine en büyük zararı veren ve onu fitneye düşüren etkenlerden birisi de öfke duygusudur. Gazali, öfke ve şehvet duygularının aklın emrinde, onun kontrolü altında olması gerektiğini söyler.²⁴⁴ Bir anlık öfke insanları birbirine düşürebilir; evlilik, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık ilişkilerinde telâfisi zor sıkıntılar yaşanabilir hatta büyük öfke krizleri cinâyetle sonuçlanan olaylara sebep olabilir. Öfkeyi kontrol etmek şüphesiz kolay bir şey değildir. Nitekim Hz. Peygamber gerçek pehlivanın güreşte rakibini yenen değil, öfkelenildiğinde öfkesini yenen olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de müminlerin vasıflarından birisi “öfkelendikleri anda öfkesini yutanlar”²⁴⁶ olarak bildirilmiş; aynı şekilde Allah’ın katındaki en hayırlı ve kalıcı mükâfata nail olacak kulların özellikleri anlatılırken de “öfkelendikleri zaman bağışlayanlar”²⁴⁷ ifadesi yer almıştır. Kur’ân ve sünnette öfke kontrolüne önem verilmiştir çünkü öfke insanlar

²⁴⁰ Hûd 11/9-11.

²⁴¹ Fussilet 41/49-50; el-Fecr 89/15-16.

²⁴² el-Enbiyâ 21/37.

²⁴³ Hökelekli, *İnsani Değerler*, s.125.

²⁴⁴ Gazzâlî, *İhya*, VIII, s. 18-19.

²⁴⁵ Buhârî, “*Edeb*”, 76; Müslim, “*Birr*”, 107.

²⁴⁶ Âl-i İmrân 3/134.

²⁴⁷ eş-Şûrâ 42/37.

arasında kin ve nefrete sebep olur. Toplumda kutuplaştırmalar oluşturmak, birlik ve beraberliği bozup insanları kamplara ayırmak isteyen fitne odakları ise öfke, nefret ve kin duygularını besleyecek çalışmalar yaparlar.²⁴⁸

İnsanın zaaflarından birisi de eğlenceye düşkünlüğüdür. Her devrin kendine göre bir oyun ve eğlence anlayışı olmuştur. Kur'ân bizzat dünya hayatının kendisinin oyun ve eğlence olduğunu, bunun bilincinde olarak gaflete dalmamak gerektiği hususunda insanları uyarır.²⁴⁹ Çünkü hayatı bir oyun ve eğlence olarak algılayan insan ilâhi mesajın hakikatlerinden çok uzaklaşır. Fitne odakları insan ruhunu ciddiyet, önemseme ve kutsallık duygularından mahrum bırakmak için en çok oyun ve eğlence alanını kullanır. İnsanların kendilerini görececek, kim olduklarını, nerden gelip nereye gidiyor olduklarını düşünecek zamanları kalmasın diye dikkatlerini oyun ve eğlence dünyasına çekerler. Böylece onları kendilerine bağlayarak hem madden hem manen sömürürler. Bu insanların düşünce yetileri ipotek altında olduğu için onlar görmezler, duymazlar, düşünmezler.²⁵⁰

Fitne en çok düşünmenin terk edildiği ortamlardan beslenir. İnsanı şerefli kılan düşünebilme yeteneğidir ve insan bu melekeyi körelttiğinde en adi seviyede işler yapabilir. Düşünme ve sorgulama yeteneğini körelten insanlar içlerinde yaşadıkları toplumun alışkanlıklarına uygun olan bir hayat yaşama eğilimindedirler ve çoğunluğa uyup gaflet içinde yaşarken fitne onları kuşatır.²⁵¹ Çünkü çoğunluk hakiki bilgi yerine zanna uyar, zan ise saptırıcıdır ve fitneye sebebiyet verir.²⁵²

Fitnenin yayıldığı toplumlarda yapılan adi işler, çirkin fiiller hemen hemen kimsenin gözüne batmaz ve insan onuruna yakışmayan her türlü kötü fiil normalmiş gibi algılanır. İnsanlar mümine yakışmayan lüzumsuz işlerle meşgul olurlar. Ahlâk dışı eğilimler artar, yalan söylemek, alay etmek, gıybet etmek, kusur aramak gibi davranışlar insan ilişkilerine hâkim olur ve insanların can, namus ve mal güvenliği kalmaz. Böyle toplumlarda temiz kalmaya çalışan insanlar kınanır ve onlar anormal olarak görülür. Hz. Lût'un kavmi bu duruma örnektir. Onlar kendileri gibi bir çirkinliğe bulaşmadığı için

²⁴⁸ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, s.194-195.

²⁴⁹ el-En'âm 6/32.

²⁵⁰ el-A'râf 7/195; el-Hac 22/46.

²⁵¹ el-En'âm 6/116.

²⁵² Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, s.250, 103. dipnot.

Hız. Lût'u taşlamaya kalkmışlardı.²⁵³ Ne yazık ki günümüz dünyasında da türlü ahlâksızlıklar, savaşlar, katliamlar yaşanmakta ve müminler birlik olup kendilerini de kuşatmakta olan bu fitnelere karşı bir şey yapamamaktadırlar.²⁵⁴

2.2. Fitneci İnsanların Genel Özellikleri

Fitne çıkartmaktan hoşlanan insanların bariz karakteristik özellikleri Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılmaktadır. Bu kimselerin kalplerinde hastalık vardır;²⁵⁵ onlar refah ve bolluk halinde yüz çevirir,²⁵⁶ nimetin elinden gitmesi halinde ümitsiz ve nankör kesilir,²⁵⁷ rahmete nimete kavuşunca sevinir, başına bir sıkıntı gelince feryat eder, iyilikte cimrileşir,²⁵⁸ kibirlidir,²⁵⁹ acelecidir, arzularına kavuşmakta sabırsızdır.²⁶⁰ Onlar Allah yoluna çağrıldıklarında mazeret uydurur,²⁶¹ fitneye davet edildiklerinde ise hemen atılır,²⁶² kendi kendilerini fitneye düşürdükleri gibi,²⁶³ inananları haktan saptırmak için her türlü yolu mübah görür,²⁶⁴ kendileri gibi düşünmeyen insanlara zulmeder, din ve inanç hürriyetini engellemek için uğraşır;²⁶⁵ ikiyüzlü,²⁶⁶ hilekâr ve düzenbazdır, inananların arasına nifak sokmaya çalışır.²⁶⁷ İlgili âyetlerden anlaşılıyor ki en güzel biçimde yaratılan insan fitneye bulaşırsa en sefil hale gelir, kargaşa çıkartmak için her türlü çirkin davranışı sergileyebilir ve zaman içinde bu davranışlar onların karakteristik özellikleri halini alır. Bu davranışları kısaca inceleyelim:

2.2.1. Yalan

Kişinin inanç, niyet ve düşüncelerinde, sözlerinde, davranışlarında, hakikate, adâlete, gerçeğe uygun olmama halidir. Yalandan uzak durmak niyet ve düşüncede başlar. İnsanın niyet ve düşüncesi bozuksa davranışlarında da doğruluktan uzaklaşır.²⁶⁸ Yalan söylemeye başlayan insanlar kısa zamanda buna alışırlar. Yalan söyleyerek kaybettikleri

²⁵³ el-A'râf 7/82.

²⁵⁴ el-Enfâl 8/25, 73.

²⁵⁵ Muhammed 47/29.

²⁵⁶ Yûnus 10/21.

²⁵⁷ Hûd 11/9.

²⁵⁸ el-Meâric 70/19-21.

²⁵⁹ Lokman 31/18.

²⁶⁰ el-İsrâ 17/11.

²⁶¹ en-Nûr 24/47-48.

²⁶² en-Nisâ 4/91.

²⁶³ el-Hadîd 57/14.

²⁶⁴ el-Mâide 5/49; el-İsrâ 17/73.

²⁶⁵ el-Burûc 85/8.

²⁶⁶ el-Bakara 2/8.

²⁶⁷ el-Kalem 68/11.

²⁶⁸ Hökelekli, *İnsani Değerler*, s.164-166.

huzurlarına, söyleyecekleri yeni yalanlarla kavuşmayı umarlar ve bu şekilde bir kısır döngü içerisine girerler. Söylenen her yalan kişiyi selim fitratından uzaklaştırır. Böyle insanlar toplum için çok tehlikelidir; çünkü güven telkin etmezler, fitneye sebep olurlar, onların şerlerinden emin olunamaz. Bu durum müslümanın tanımına da uymamaktadır; çünkü müslümanın belirgin özelliklerinden birisi “dilinden emin olunan kişi” olmasıdır.²⁶⁹ Fitnecilerin en büyük silahı olan yalan, toplumda karşılıklı güven mekanizmasını yıkan; insanların birbirine karşı sevgi ve saygı duygularını sarsan; yüksek ahlâki değerleri tahrip eden büyük bir afettir. Toplumu tahrip ederek kendi düzenlerini kurmak isteyen fitne odakları, amaçlarına yalan sözlerle ulaşmaya çalışırlar. Fitneciler kendilerinin ıslah ediciler oldukları yalanını söyleyerek yeryüzünde fesat çıkartırlar.²⁷⁰ Yalan söylemek münafıklık alametidir.²⁷¹ Bu durum yalanın basit bir şey olmadığını gösterir. Hiç yalan söylemeden yaşamının imkânsız olduğu, çeşitli huzursuzlukların önüne ancak bazı küçük yalanlarla geçilebileceği iddiası modern zamanın hurafelerindedir. Bu durum sosyal bir takım sorunları beraberinde getirir: Toplumda insanların birbirine karşı güveni kalmaz; kendisi rahat yalan söyleyebilen kişiler diğer insanları da kendileri gibi görürler; her işin yalanla yürüyebileceği düşüncesi, en küçükten en büyüğe kadar toplumun tüm katmanlarına hakim olur; yalan söyleyerek yönetime gelen veya getirilen siyasetçiler âdil yönetemezler; insan ürünü olan hukuk sistemlerindeki boşluklardan yalan söyleyerek faydalanmak mümkün hale gelir.

2.2.2. İftira

Fitne çıkartmak isteyenlerin sıklıkla kullandığı yöntemlerin başında iftira gelir. Onlar iftira atarak bir insanın, bir ailenin, bir kurumun veya bir sosyal topluluğun huzurunu, rahatını bozarak kendi lehlerine menfaat elde etmeyi amaçlar.²⁷² İslam hukukunda iftira atanların şahitlikleri ömür boyu kabul edilmez.²⁷³ Çünkü iftira eylemi toplumda fitne oluşmasına, kafa karışıklığına sebep olur; kimin haklı olduğu anlaşılabilir ve iftira atılanın şerefini ihlal eder. İftirada her türlü hayali kötülük olabilir ve mutlaka iftiraya

²⁶⁹ Buhârî, “İman”, 4.

²⁷⁰ el-Bakara 2/11-12.

²⁷¹ Buhârî, “İman”, 24.

²⁷² Ali Rıza Aydın, “Kur’ân’da Suçluların Davranış Özellikleri -Ahlâk Psikolojisi Açısından Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15/3 (2002): 384.

²⁷³ en-Nûr 24/4.

uğrayan hakkında zihinlerde kuşku oluşur.²⁷⁴ Küçük gibi görünen bir iftira olayı büyük fitnelere sebep olabilir ve toplumu kutuplaştırabilir. Büyük belalara yol açan iftiranın şerrinden sakınmak için Kur'ân, duyulan bir habere hemen itimat edilmemesini,²⁷⁵ dedikodulara ortak olunmamasını²⁷⁶ ve müslümanların birbirine hüsnüzan beslemelerini istemiştir.²⁷⁷ Fâsıkların getirdikleri haberler iyi bir şekilde araştırılırsa, toplumda meydana gelmesi planlanan fitnenin önüne geçilmesi sağlanır. Yoksa toplumsal dirliği sağlamak mümkün olmaz. Nitekim şeytan ve onun yoldaşları iftiracı, yalancı, sahtekâr insanları fitne çıkartmak/düzeni bozmak için kullanırlar.²⁷⁸

2.2.3. Gıybet

Bir müslümanın herhangi bir husustaki hoşuna gitmeyen kusurunu gıyabında söylemek olan gıybet,²⁷⁹ başkalarının saygıdeğerliğini yıkmaya yönelik bir teşebbüs olduğu gibi aynı zamanda kişinin kendisine olan saygısının da kalmadığının göstergesidir.²⁸⁰ Gıybet eylemi ayıpları ortaya döktüğü, insanları birbirine düşürdüğü için bir fitne unsurudur. Toplum hayatında yaralanmaya; kin ve nefret oluşmasına sebep olur. Kur'ân-ı Kerîm gıybet etmeyi “ölü eti yemeye” benzeterak müminleri bu davranıştan sakındırmıştır.²⁸¹

2.2.4. Alay Etme

Bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun; gülünç; kusurlu, eksik v.b. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapmak anlamına gelen alay etme davranışı insanı rencide ettiği, topluma fitne tohumları ektiği için Kur'ân-ı Kerîm'de yasaklanmıştır.²⁸² Toplum kendi istedikleri tarafa meylettirmek isteyen fitneciler normal sözlerle yapamayacakları etkiyi alaycı sözlerle yapmak isterler. Onlar, insanların dikkatini daha fazla çektiği ve vurucu etkisi daha fazla olduğu için alaycı söz ve davranışları tercih ederler. Bu noktaya gelinmemesi için Kur'ân-ı Kerîm, müminleri kaş-göz hareketleriyle dahi olsa birbirini incitecek davranışlardan uzak durmaları konusunda şiddetle uyarmıştır.²⁸³ İnsanları tevhid dinine davet etmekle görevli olan Peygamberler,

²⁷⁴ Altıntaş, “Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme”, s.47.

²⁷⁵ el-Hucurât 49/6.

²⁷⁶ en-Nûr 24/15.

²⁷⁷ en-Nûr 24/12.

²⁷⁸ eş-Şuarâ 26/221-223.

²⁷⁹ Gazzâli, *İhya*, IX, s.50; Yazır, *Hak Dîmî*, VI, s.4474.

²⁸⁰ Gazzâli, *İhya*, IX, s.48.

²⁸¹ el-Hucurât 49/12.

²⁸² el-Hucurât 49/11.

²⁸³ el-Hümeze 104/1.

çoğunlukla kavimlerinin ileri gelenlerinin alaylarına maruz kalmışlardır. Peygamberleriyle alay eden müstehzilerin amacı onları ve davalarını itibarsızlaştırmaktır. Yeni gelen vahiylerle düzenlerinin değişeceğini anlayan toplumun ileri gelen kişileri, önce alay ederek psikolojik şiddetle daha sonra ise fiziksel şiddetle elçileri yıldırma böylece fitne çıkartarak insanları tevhid davasından uzaklaştırmaya çalışmışlardır.²⁸⁴

2.2.5. Koğculuk (Laf Taşıma)

Koğculuk (nemime) fesatçılık yapmak, ara bozmak amacıyla şahıslar arasında söz götürüp, getirmek, sözü yalanlarla süslemek anlamındadır.²⁸⁵ İnsanların fitneye düşmelerine sebep olan en büyük etmenlerden birisi koğculuktur. Çünkü taşınan söz bağlamından kopararak nakledildiğinde, çok dikkatli tetkik edilmediği takdirde, eksik bilgi içeriyor demektir. Buna bir de nakleden kişinin bakış açısı, kendi yorumu eklenirse maksadını aşan sözler ortaya çıkar. Kasıtlı olarak laf taşıyan fitnecilerin de amacı bu kaosu oluşturmak, insanları birbirine düşürmek, güven duygusunu zedelemek, dostluk ve kardeşlik bağlarını koparmaktır. Koğculuk yapmanın huzuru yok edeceğini bilen Allah Teâlâ bu eylemi yasaklamıştır.²⁸⁶ Kasıtsız olarak yapıldığında dahi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Nitekim hadis-i şeriflerde, duyduğunu söylemenin kişiye yalan olarak yeteceği bildirilmiş;²⁸⁷ laf taşıyanların cennete giremeyecekleri haber verilmiştir.²⁸⁸ Asıl olan huzur ve güven ortamının düşmanı olan bu davranıştan uzak durmak ve bu eylemi yapmak isteyenlerin sözlerini dinlemeyerek amaçlarına ulaşmalarına izin vermemektir.

2.2.6. İkiyüzlü Olmak

Kur'ân'ı Kerîm'de münafıkların özelliği olarak anlatılan ikiyüzlülük insan onuruyla bağdaşmayacak en âdi davranışlardandır. İkiyüzlü insanlar Allah'a sağlam bir imanla bağlı olmadıkları için, insanlarla ilişkilerinde güven sorunu ortaya çıkar. Nitekim iman ve güven Arapça'da aynı kökten (e-m-n) kökünden gelir.²⁸⁹ Mümin doğruyu bulmuş olmanın verdiği güven hissiyle dingin bir psikolojide iken, münâfık tam bir karara

²⁸⁴ el-A'râf 7/59-94.

²⁸⁵ İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, XII, s.592.

²⁸⁶ el-Kalem 68/11.

²⁸⁷ Müslim, "*Mukaddime*", 5.

²⁸⁸ Buhârî, "*Edeb*", 50.

²⁸⁹ İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, XIII, 26.

varamaması neticesinde huzursuz ve tedirgin bir ruh hali içindedir. Çünkü onun dış görünüşü ile duygu ve düşünce âlemi birbirinden farklıdır.²⁹⁰ Toplumda karakersiz olarak nitelendirilen bu insanlar menfaatlerine, buldukları ortama göre davranış biçimi geliştirmektedirler. Hal ve yaşantılarını düzenleyen belirli değerleri yoktur bu yüzden onlar toplum için tehlikelidirler. Tek kutsadıkları menfaatleri olduğu için fitne onlar tarafından yayılır.²⁹¹ Kur'ân-ı Kerîm, kendilerinin ıslah ediciler olduklarının iddia etmelerine rağmen, münafıkların asıl amaçlarının toplumda fesat çıkartmak olduğunu, beyan eder.²⁹²

²⁹⁰ Alper, “Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir Çalışma)”, s.11.

²⁹¹ en-Nisâ 4/91.

²⁹² el-Bakara 2/11-12.

BÖLÜM 3: KUR'ÂN'DA FİTNEİN ETKİ ALANLARI

Kur'ân-ı Kerîm'in temel gayesi tevhid inancına dayalı, âdil ve ahlâki temeller üzerinde huzurla yaşanabilen bir toplum düzeninin ikamesidir.²⁹³ Tevhid ve adâlet İslam'ın evrenselliğinin kendisini gösterdiği iki temel alandır. Tevhid akidesi Allah Teâlâ'yı birlemek, zatında ve sıfatlarında hiçbir şeyi O'na eş, denk, ortak tutmamaktır. Adâlet ilkesi ise aşırılıklardan uzak, ılımlı, ölçülü ve dengeli bir yol izlemeyi ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm orta yolun izlenmesine²⁹⁴ ve mizanın/dengenin muhafaza edilmesine²⁹⁵ çok önem vermiş; dengeyi bozmaya yönelik eylemleri 'fitne' kavramı altında toplamıştır.²⁹⁶

Mekke'nin ağır ve baskıcı şartlarının ilk müslümanlar için bir çeşit fitne sayılması; müslümanların hakimiyeti sağladığı Medine döneminde ise birlik ve beraberliği yok etmeye, huzur ve asayiş ortadan kaldırmaya yönelik teşebbüslerin fitne olarak değerlendirilmesi söz konusu olmuştur.²⁹⁷ Bu bağlamda her mümin, tevhid ve adâlet ilkeleri etrafında şekillenen ilk İslam toplumunun varlık tasavvurunu bozmaya yönelik tüm fitne hareketleriyle mücadele etmekle sorumlu tutulmuştur.²⁹⁸ Çünkü fitne dinin Allah'a has kılınması ve adâletin ikame edilmesi idealinin önünde büyük bir engeldir.

Fitnenin amacı, toplumda karışıklık çıkartıp, huzursuzluk oluşturarak fitne taraftarlarına uygun ortamı oluşturmaktır. Tevhid inancı, insan bilincinin zihni bölünmüşlüğü önler, onu ikilemlerden kurtarır; Allah Teâlâ'dan başka ilahları reddetmesini sağlar.²⁹⁹ Bu bilinç insanı tüm bağımlılıklarından uzaklaştırır ve mükellefiyetin devamlılığını temin eder.³⁰⁰ Sadece Allah Teâlâ'ya kul olan insan gerçek hürriyetini elde eder ve toplumda var olan her harekette kendi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirecek cesarete sahip olur. Artık o bilir ki Allah Teâlâ kendisine şah damarından daha yakındır³⁰¹ ve bu yakınlık onun dengeli /âdil davranmasını sağlar. Yaptığı her fiilden hatta nefsinin kendisine fısıldadıklarından bile Allah'ın haberdar olduğu düşüncesi onu

²⁹³ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alpaslan Açıkgenç, (Ankara: Fecir Yayınevi, 2. Baskı, 1993), s.37.

²⁹⁴ el-Bakara 2/143.

²⁹⁵ er-Rûm 30/41; er-Rahmân 55/8.

²⁹⁶ Şaban Ali Düzgün, "Şiddet ve Uzlaşma Sarmalında Medeniyetlerin Kurucu ve Taşıyıcı Unsurları", *Düşünen Siyaset*, 17 (2003):115.

²⁹⁷ Mehmet Görmez, "İhtilâf, Tefrika, Fitne", *Diyanet Aylık Dergi*, 281 (2014):5.

²⁹⁸ el-Bakara 2/193.

²⁹⁹ Raşit Küçük, "İhtilâf ve Tefrikaya Karşı Tevhit ve Vahdet", *Diyanet Aylık Dergi*, 281 (2014): 5.

³⁰⁰ el-En'âm 6/165.

³⁰¹ Kaf 50/16.

iyi ve güzel şeyleri yapmaya yönelir.³⁰² Tevhid inancına sahip olan insanın Allah Teâlâ'ya olan saygısı, sevgisi, minnettarlık hisleri onun Allah Teâlâ ile diğer insanlarla ve tabiatla olan ilişkilerinde “âhlâklı olma” şeklinde yansır.³⁰³

Tevhidin iman ve amelle ilgili evrensel bir ilke olması gibi adâlet de imanla birlikte ahlâk ve davranışla ilgili sosyal hayata yönelik önemli düzenlemeleri gerekli kılan evrensel bir ilkedir. Adâlet, hem Allah Teâlâ'nın evrenle ve içindekilerle ilişkisini hem de insanın yaratıcısıyla, tabiatla ve diğer insanlarla ilişkisini şekillendiren önemli Kur'âni kavramlardandır. Adâletin Kur'ân-ı Kerîm'de ilâhi ve beşeri boyutlarıyla ele alındığını görürüz. Her varlığın kendi varlık kategorisine göre fonksiyon icra etmesi, bu bağlamda evrende görülen düzen ve ahenk ilâhi adâlet içerisinde değerlendirilir. Allah Teâlâ'nın âdil olması, her hak sahibine hakkını eksiksiz vermesi, her varlığa lâıyk olduğu imkân ve kabiliyetleri bahşetmesi, haksızları da uygun bir karşılıkla cezalandırarak terbiye etmesi demektir.³⁰⁴ İnsanlarla ilişkileri bakımından da Allah Teâlâ bu dünyada kullarına güçlerinden fazla bir sorumluluk yüklemeyerek adâletini gösterir,³⁰⁵ ahirette de hiçbir haksızlığa uğratılmadan herkese hak ettiğinin karşılığını eksiksiz vermek suretiyle adâletle hüküm verir.³⁰⁶ Beşeri adâlet ise insanın Allah Teâlâ'yla ilişkisinde tevhid olarak; insanın eşyayla ve diğer insanlarla ilişkisinde ise sosyal, ekonomik ve ahlâki boyutlarıyla tezahür eder.³⁰⁷

Allah Teâlâ insanı fitrat üzere yaratmış ve yarattığı fitrata sınıksız sarılmasını istemiştir.³⁰⁸ Fıtrat kelimesi “yarmak, ikiye ayırmak; yaratmak, icat etmek” manalarına gelen “fatr” kökünden isim olup “yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş” anlamında kullanılır.³⁰⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, fıtratu, “yaratılışın ilk tarzı ve heyeti” olarak tanımlar.³¹⁰ Fıtrattan kastedilenin ne olduğu ile ilgili farklı görüşler olmakla beraber en makul olanı ve giderek en çok kabul göreni, fıtratın, ilk yaratılış sırasında Allah'ın insan tabiatına bahşettiği yaratana tanıma eğilimi, ruh temizliği vb. gibi

³⁰² Şaban Ali Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, (Ankara: Akçağ, 2.Baskı, 2012), s.73-74.

³⁰³ İlhami Güler, *İman-Ahlâk İlişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu, 1. Baskı, 2003), s.134.

³⁰⁴ Hökelekli, *İnsani Değerler*, 85-86.

³⁰⁵ el-Bakara 2/286.

³⁰⁶ el-En'âm 6/160; el-A'râf 7/8,87; Yûnus 10/54.

³⁰⁷ Fatma Genel Uğuzman, “Kelâmda Adalet Kavramı”, (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s.185.

³⁰⁸ er-Rûm 30/30; el-Kamer 54/49; el-A'lâ 87/3.

³⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, V, s.55-58.

³¹⁰ Yazır, *Hak Dîni*, III, s.1889; VI, s.3822.

olumlu yetenek ve yatkınlıkları ifade ettiği şeklindeki anlayıştır.³¹¹ Yani insan, tabiat ve mizaç bakımından temiz, sağlıklı ve dengeli yaratılmıştır. Allah'ın yaratmasında bir değişme olmaz.³¹² Adâlet insanın yaratılışına uygun (fitrat) hareket etmesidir. İnsan ancak Allah'a boyun eğdiği zaman kendi varlığıyla, yaratılışıyla, çelişmeyecek, uyumlu olacaktır. Bu durumda insanın Allah'tan başkasına yönelmesi yaratılışına aykırı davranması demektir.³¹³ Bu bağlamda diyebiliriz ki bir olan Allah'a inanma istidâdı (tevhid) ve adâlet duygusu insanın genlerine kodlanmıştır. İnsan bu alanlarda fitneye maruz kaldığında tevhid inancı zarar görür, adâletten sapmalar başlar.

Kur'ân-ı Kerîm, tevhid şuurunu en üst düzeyde tutarak ve bu şuurun insanda süreklilik kazanıp karaktere dönüşmesini sağlayarak, takvaya ulaşılmasını hedefler.³¹⁴ Takva, sözlük anlamı itibariyle korunmak, sakınmak, kendini muhafaza altına almak gibi anlamlara gelir³¹⁵ ve Kur'ân-ı Kerîm'de "ahlâki bozulmalara karşı uyanık olma", "Allah'ın gazabına/azabına karşı kendini koruma" anlamında kullanılmıştır.³¹⁶ Takva, bir kimsenin kendisini davranışlarının zararlı veya kötü neticelerinden koruması demektir³¹⁷ ve büyük bir sorumluluk endişesi taşımayı gerektirir.³¹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'e göre, takvaya ulaşması için insanın adâlet ilkesinden taviz vermemesi gerekir.³¹⁹ Bir kimse beden organlarını ve ruhsal yeteneklerini yaratılış amacına uygun tarzda, sağlam ve dengeli kullandığı; hak ve hukuka saygı gösterip ölçülü davrandığı; kin ve intikam duygularıyla değil hakkaniyete göre hareket ettiği zaman âdil olmuş olur.³²⁰ Böylece insan kendi iç dünyasında kişisel gelişim olarak en üst düzeye yani takvaya ulaşır. Bu aşamadan sonra o, dürüst bir şekilde vicdanına yönelebilir; her türlü fitne eylemine, şeytanın entrikalarına karşı kendi mahiyetine kulak verebilir; doğruyu yanlıştan ayırt ederek, Allah'ın belirlediği sınırlara sıkı sıkıya bağlanıp, günahlardan kendisini korumaya çalışabilir. Takva, insanı sağlam fitratın sınırları içinde tutar ve emniyetini sağlar. Fakat çoğu zaman bu sınırların içinde kalmak zordur, zira insan diğer yaratılmışların tersine, kendi karakterine karşı gelebilecek özelliği de sahiptir. İnsan, bu

³¹¹ Hayati Hökekleli, "Fitrat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (DİA), XIII, 43.

³¹² er-Rûm 30/30.

³¹³ Hülya Alper, *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*, (İstanbul: Rağbet, 2002), s.171.

³¹⁴ Berat Sarıkaya, *İslam Düşüncesinde Tevhid-İbn Teymiyye Örneği*, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), s.148.

³¹⁵ İsfahâni, *Müfredât*, 530.

³¹⁶ Fazlur Rahman, *İslami Yenilenme Makaleler I*, çev: Adil Çiftçi, (Ankara: Ankara Okulu, 2. Baskı, 2000), I, s.25.

³¹⁷ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s.87.

³¹⁸ el-Mâide 5/2; el-A'râf 7/35, 201; Muhammed 47/36; el-Hucurât 49/13.

³¹⁹ el-Mâide 5/8.

³²⁰ Hökekleli, *İnsani Değerler*, s.76.

sağlam fitratına karşı geldiği, aşırı isteklerini dizginleyemediği takdirde; fitne eylemleri, insanın zaaflarını kullanarak, önce inancını/düşüncesini sonra da davranışlarına sirâyet ederek diğer insanlarla ilişkisini bozar. Böyle olmaması için insanın yaratılış mahiyetini (fitratını) Allah'ı yarattığı şekilde sağlam koruyabilmesi, kendisini fitneye sürükleyecek zaaflarını kontrolü altında tutabilmesi gerekir. Kibir ve gururun yerine alçakgönüllülüğü, kin ve nefretin yerine sevgiyi, bencilliğin yerine diğerkâmlığı gibi bütün olumsuz niteliklerin yerine olumluları yerleştirebilmelidir. İster bireysel, ister toplumsal, ister uluslar arası düzeyde olsun bütün kargaşaların, bütün sapkınlıkların yani bütün fitnelerin sebebi, kontrol edilmesi gereken bu ferdi zaaflardır.³²¹ İnsan bu konuda dengeli/âdil davranırsa Allah onun yolunu kolaylaştırır. Fakat o, iradeli davranamazsa fitneye sürüklenir ve seçtiği bu yanlış yol da kendisine kolaylaştırılır.³²²

Evrendeki her şey mahiyeti içerisine yerleştirilmiş kanunlara göre hareket eder, bu anlamda her şey Allah'ın emrine teslim olmuştur. Kâinattaki tüm mahlukât görevlerini otomatik olarak yaparken sadece insana seçme kabiliyeti verilmiştir.³²³ Kur'ân-ı Kerîm'deki birçok âyet de insana tercihlerinin sonucunun ne olacağını haber vererek, onun yönünü doğrultmayı hedefler. Konuyla ilgili âyetler incelendiğinde bu durumun Allah'ın insan tabiatına yerleştirdiği kanunlardan (sünnetullah) olduğunu görürüz. Örneğin, kalplerin mühürlenmesi ve gözlerin perdelenmesi,³²⁴ gözlerin ve gönüllerin ters çevrilmesi,³²⁵ kalbin, gözün ve kulağın işlevini yapamaz hale gelmesi,³²⁶ tüm bunların insanların yaptıkları fenalıklar yüzünden meydana gelmesi³²⁷ ve neticede en güzel şekilde yaratılan insanın en sefil hale düşmesi³²⁸ gerçeğini ifade eden birçok âyet vardır. Bütün bunlar adâlet ilkesiyle ilgilidir ve Allah Teâlâ aynı kanun gereği insanlar kendilerini değiştirmedikçe durumlarının da değiştirilmeyeceğini haber verir.³²⁹

Allah Teâlâ'nın kullarına zulmetmediği (adâletsizlik yapmadığı) fakat kulların kendilerine zulmettiği (adâletsizlik yaptığı) Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık hatırlatılır.³³⁰ Adâlet zulmün çelişigidir. Zıtlar bir arada bulunabilir ama çelişikler bulunamaz yani

³²¹ Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, s.49.

³²² el-Leyl 92/5-10.

³²³ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s.76-80.

³²⁴ el-Bakara 2/7, 88.

³²⁵ el-En'âm 6/110.

³²⁶ el-A'râf 7/179.

³²⁷ el-Mâide 5/49; eş-Şûrâ 42/30.

³²⁸ et-Tin 95/4-6.

³²⁹ er-Ra'd 13/11; el-Enfâl 8/53.

³³⁰ Âl-i İmrân 3/117, 182; Yûnus 10/44; er-Rûm 30/9; Fussilet 41/46.

adâletin olduğu yerde zulüm olmaz, zulmün olduğu yerde adâlet olmaz.³³¹ Çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak üzerinde durduğumuz insanı fitneye sürükleyen zaafı, onun kendi kendisine zulmetmesine sebep olur. Adâlet her şeyin denge noktası ise zulüm bu dengenin bozulmasıdır.³³² İnsan tavır ve davranışlarında dengeyi bozduğunda Allah Teâlâ'nın koyduğu sınırları aşmaya başlar ve Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle “kendisine zulmetmiş (yazık etmiş)” olur.³³³ Bu halde ısrarcı olan insan “*esfeli sâfilîne*” doğru düşmeye başlar,³³⁴ vicdanı donuklaşır, kendisine hatırlatılsa bile hakikati duymaktan rahatsız olur, gurura kapılır, gerçeği reddetme ihtiyacı onu katı bir direnişe sürükler. Kendi gücünün kendisi için yeterli olduğu düşüncesiyle insan Allah Teâlâ'yı unuttur ve yine sünnetullah gereği Allah Teâlâ da ona kendisini unutturur.³³⁵ Allah'ı unutmak, hemen her türlü adâletsizliğin kaynağıdır. Çünkü insan Allah'ı unuttunca kendine yabancılaşmaktadır. Böylece o, her ne zaman fitneye davet edilse hemen atılır.³³⁶ İfrat ve tefrit arasında orta yolu/dengeyi bulmakla mükellef olan insan bu sorumluluğu sadece Allah'ı hatırında tutarak yerine getirebilir. Yani insanın, şahsiyetini tek kurtuluş yolu olan orta yolda muhafaza edebilmesi her daim tevhid şuuru içerisinde olmasıyla mümkündür. İnsan, bu şuurdan uzaklaşıp, Allah'ı unuttuğunda ise adâletten sapar ve bir ifrattan diğerine sıçrayarak aşırılıklara yönelir;³³⁷ hırsı, kibri, bencilliği, aceleciliği ve sonunu düşünmeden hareket etmesi fitnecilere yem olmasına sebep olur.

İnsan fitratını en iyi bile Allah Teâlâ, toplum hayatında fitnenin oluşmaması için, insanlara her durumda âdil olmalarını emreder; maddi kaygılarla menfaatleri gereği veya yakınlarını kayırmak için adâletten sapmamaları hususunda onları uyarır.³³⁸ Çünkü insandaki üç temel eğilim adâlet duygusu üzerinde olumsuz etkilerde bulunur. Birincisi, kişinin sevdiği, ilgi duyduğu şeyi yüceltme eğilimidir ki bu zaafı kişinin sevdiğinin kusurlarını görmesine ve onunla ilgili hususlarda tarafsız olmasına engel olabilir. Aynı şekilde insandaki kin, nefret ve düşmanlık gibi olumsuz duygular, ön yargılar ve dogmatik saplantılar da onu hakikatten uzaklaştırıp, âdil ve tarafsız hüküm vermesini

³³¹ Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, s.108.

³³² Uğuzman, *Kelâmda Adalet Kavramı*, s.46.

³³³ et-Talâk 65/1.

³³⁴ et-Tîn 95/5.

³³⁵ el-Haşr 59/19.

³³⁶ en-Nisâ 4/91.

³³⁷ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s.85-86.

³³⁸ en-Nisâ 4/58, 135.

engelleyebilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "...bir topluma olan kininiz sakın ha sizi adâletten uzaklaştırmasın..." buyrulmuştur.³³⁹ İkinci eğilim insanın kolaya kaçma eğilimidir. İnsanın aceleci ve sabırsız tabiatı, her şeyi çok çabuk halletme isteği adâlet duygusuna zarar verir. Üçüncü eğilim de insanın mücadeleden ve çatışmadan uzak durma, acı vermeyen ve bir bedel gerektirmeyen çözümlerden yana olma arzusudur. Gerçeklerle yüzleşme cesareti olmayan insanlar adâletli düşünüp davranamaz.³⁴⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de ise insanlara, adâleti her daim ayakta tutma mücadelesi içinde olmaları, herhangi bir konuda şahitlikleri istendiğinde geri çekilmemeleri emredilmiş ve duyarsız davranmamaları için onlara gerekli uyarı yapılmıştır.³⁴¹

Adâlet varlık hiyerarşisinde her şeye durumuna göre tamlık ve mükemmellik kazandırır. Bir davranış adâlete uygunsa meşruiyet kazanır; insanlık, sevgi, mutluluk gibi değerler içerisinde adâlet varsa anlamlıdır.³⁴² Çünkü bu değerler adâlet sayesinde dengeli kullanılabilirler. Bir topluma fitne girdiğinde ise orada kargaşa, çıkar çatışması, haksızlık ve zulüm olur; adâlet ortadan kalkar. Adâletin olmayınca, bütün insan ilişkilerinde hakkaniyet duygusunu değil menfaat beklentisini belirleyici olur. İnsanların birbirine ikiyüzlü davrandığı; yalan söylemenin, gıybetin, laf taşımanın sıradanlaştığı bu toplumda fitne çok çabuk yayılır. Bu hal üzere yaşayan insanlar ahlâki ve ruhsal gelişimlerini tamamlayamazlar. Onlar, Allah Teâlâ'ya inandıklarını söyleseler bile, bu halleriyle tevhid inancının çok uzağına düşmüş olurlar. Eğer bir toplumda tevhid inancı zarar görürse, adâlet ortadan kalkar, hukuk kuralları adâleti sağlayacak şekilde değil kişisel menfaatler gözetilerek düzenlenir. Bu durumda herkes kendi arzusu ve isteği olan şeyi elde etmek ve başkasını ondan uzaklaştırmak ister. Başkası da aynı şeyi isteyeceği için bu çekişmeden düşmanlık doğar, karşılıklı isteklerde üstün gelme mücadelesi meydana gelir. Fitne ortadan kalkmadan tevhid inancı ve adâlet ilkesi sağlam bir zemine oturamaz ve insanlar arasında düzen ve barışı sağlama imkânı kalmaz. Tevhid inancının bozulduğu ve adâletin sağlanamadığı toplumda fitne hareketleri yayılır, dinin anlaşılması ve yaşanması engellenir. Çalışmamızın bu bölümünde tevhid ve adâlet kavramlarını kısaca tanımlayıp, fitnenin tevhidin

³³⁹ el-Mâide 5/8.

³⁴⁰ Hökelekli, *İnsani Değerler*, s.81.

³⁴¹ en-Nisâ 4/135; el-Mâide 5/8; en-Nahl 16/76, 90.

³⁴² Hökelekli, *İnsani Değerler*, s.75-76.

yerleşmesine ve adâletin sağlanmasına engel olması açısından özelliklerini inceleyeceğiz.

3.1. Tevhid Kavramı

3.1.1. Sözlük Anlamı

Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki “v-h-d (vahdet, vühûd)” kökünden türeyen tevhid, “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” demektir.³⁴³ Tevhid kelimesi mastar veya fiil haliyle Kur’ân’da geçmez fakat Allah’ın birliğini ifade eden bir vasıf olarak “vâhid ve ehad” kelimeleri kullanılır. Vâhid sözcüğü, tecezzi kabul etmemek, tek bir şahsı veya türü ifade etmemek, eşsizlik ve başlangıcı olmamak anlamlarına gelir.³⁴⁴

Allah Teâlâ için kullanıldığında, “Allah Teâlâ’nın tek olması şerik ve nazîrden münezzehe olması anlamındadır.³⁴⁵ Allah Teâlâ’nın birliğini ifade eden bu vasıf, sayı itibarıyla birlik değil, şeriki olmamak bakımından bir olduğunu ifade eder.³⁴⁶ Tevhid, birlemek, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek, onu böylece bilmektir.³⁴⁷ Bir ıstılah olarak “tevhid”, Allah Teâlâ’nın mutlak anlamda bir olduğunu bilmeyi; O’ndan başka ilah bulunmadığına, şerik ve nazîrden münezzehe olduğuna inanmayı ifade eder.³⁴⁸ Bu bağlamda tevhid “Zât-ı ilâhîyi, düşünce ve anlayışta tasavvur edilebilen, vehim ve zihinlerde tahayyül olunabilen her şeyden tecrîd etmektir” şeklinde de tarif edilmiştir.³⁴⁹ Mümin olabilmek için Allah’ın varlığı yanında O’nun birliğine de inanmak gerekir. Çünkü tevhid, yani Allah’ı birleme, iman esaslarının temelinde yer alır. Allah birdir ve tektir. Bu bir oluş sayı yönüyle değil, O’nun zatında, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve benzerinin olmayışı yönüyledir.³⁵⁰

Kâinatı yaratan ve yöneten en yüce varlığın mevcudiyeti inancı, insanın selim fıtratının önemli bir özelliğini teşkil ettiği gibi O’nun bir ve tek oluşu kanaati de beşer türünün

³⁴³ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, XLI, s.18.

³⁴⁴ İsfahâni, *Müfredât*, s.514.

³⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, III, s.450-451.

³⁴⁶ Suat Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyyet*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1. Baskı, 1987), s.142.

³⁴⁷ Bekir Topaloğlu v.dğr., *İslam’da İnanç Esasları*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 16. Baskı, 2013), s.69.

³⁴⁸ Mâtürîdi, Ebû’l Mansûr, *İslam Akaidine Dair Eski Metinler 1: Tevhid Kitabı ve Akâid Risalesi*, çev. Y.Z. Yörükhan, (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953), s.3; İbn Manzûr, III, 450-451.

³⁴⁹ Seyyid Şerif el-Cürçânî, “*Kitâbu’t-ta’rîfât*”, (y.y., t.y.), s.69.

³⁵⁰ Süleyman Toprak- Şerafettin Gölcük, *Kelâm*, (Konya: Tekin Kitabevi, 1998), s.209.

ayrılmaz bir vasfıdır.³⁵¹ Fıtratı bozulmamış olan her insan, tek bir ilaha yönelme ihtiyacını duyar ve O'nun varlığını kendi içinde kuvvetle hisseder.³⁵²

3.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılışı

Kur'ân-ı Kerîm'de tevhid kelimesi geçmemekle birlikte, kelimenin kendisinde türediği “vahd” kökünden gelen “vâhid, ahad, vahde(hû)” ifadeleri âyetlerde kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm Allah Teâlâ'nın zatından, sıfatlarından bahseder;³⁵³ yalnızca O'na ibadet edilmesi gerektiğini beyan eder;³⁵⁴ yaratılmışlara özgü acz ve eksiklik bildiren bütün sıfatlardan Allah Teâlâ'nın münezzehe olduğunu ifade eder³⁵⁵ ve tüm bu âyetler tevhid ilkesini açıklığa kavuşturur mahiyettedir.³⁵⁶

Tevhid, Hak dinin en temel ilkesidir; eşsiz, benzersiz, tek olan Allah'a inanmak ve bu inanç çevresinde bir yaşam tarzı inşa etmektir. Dinin içindeki bütün unsurlar, tevhidin bozulması veya yok olmasıyla bozulmakta ve yok olmakta; tevhidin varlığıyla da varlık bulmakta ve canlılıklarını devam ettirebilmektedir.³⁵⁷ Bütün peygamberler Allah'tan başka ilah olmadığı ve ibadetin yalnızca O'na yapılacağı temel ilkesiyle gönderilmiştir.³⁵⁸ Aslında hak din olan Hıristiyanlık ve Yahudilik, bu ilkenin tahrif edilmesiyle bozulmuş ve geçerliliğini kaybetmiştir.³⁵⁹ İslam dini insanların evren ve yaratıcı konusundaki yanlış düşüncelerini ve haksız iddialarını ortadan kaldırmak, Allah'ın varlığını ve birliğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde izah ve ilan etmek üzere gönderilmiştir. Bir insanın İslam dinine mensup olması ancak tevhid ilkesini gönülden kabul etmesiyle mümkün olur. İslam'ın diğer ilkeleri bu temel ilkenin üzerine bina edilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanların selim fitratlarına ve vicdanlarına hitap edilerek, insanın ve tabiatın yaratılışının; hayatın devama elverişli kılınışının ancak bir olan Allah Teâlâ tarafından gerçekleştirildiğine, darda kalan bir insanın imdadına yalnızca O'nun yetiştiğine dikkat çekilir.³⁶⁰ Kur'ân-ı Kerîm 'de Allah'ın varlığı ve birliğiyle ilgili çok

³⁵¹ Özler, “Tevhid”, s.18.

³⁵² Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, (İstanbul, Nûn Yayıncılık, 1995)

³⁵³ Âl-i İmrân 3/2; el-Enbiyâ 21/22; er-Rahmân 55/26, 27; el-Hadîd 57/3; el-İhlâs 112/1-2.

³⁵⁴ el-Fatiha 1/4; el-Bakara 2/133; Âl-i İmrân 3/51.

³⁵⁵ el-En'âm 6/103; el-İsrâ 17/43; eş-Şûrâ 42/11; el-İhlâs 112/3,4.

³⁵⁶ Özler, “Tevhid”, s.18.

³⁵⁷ Şaban Ali Düzgün, “Kur'ân'ın Tevhid Felsefesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2005): 3.

³⁵⁸ el-Enbiyâ 21/25.

³⁵⁹ el-Mâide 5/72-73; et-Tevbe 9/30-31.

³⁶⁰ en-Neml 27/60-64.

sayıda âyet vardır çünkü vahyin ilk muhatapları müşrik Araplardır. Vahiy ve peygamber kültürüne sahip az sayıdaki Ehl-i kitap ise dinlerini tahrif etmiş, tevhid akidesinden sapmıştı. İslam, doğduğu coğrafyada yaygın olan puta tapıcılığı ve insanlar arasında o çağda bulunan veya sonraki çağlarda ortaya çıkabilecek olan çok tanrılı inançları ortadan kaldırmayı ve diğer semavi din mensuplarının bozulan tevhid inançlarını düzenlemeyi amaçlamıştır. Hz. Peygamber, tebliğiyle yalnızca Allah'a boyun eğilmesini; O'ndan başka hiçbir mevcudu kutsamayıp yalnızca O'na kulluk yapılması bilincini yerleştirmeye çalışmıştır.

3.1.3. Fitnenin Tевhidi Engellemesi

Tevhid kavramı ilim ve kavilde tevhid, amel ve irade de tevhid; marifette ve ispatta tevhid, talepte ve yönelmede tevhid; tevhid-i hâlikîyyet ve tevhid-i ulûhiyyet, tevhid-i mâbudîyyet şeklinde farklı biçimlerde tasnif edilmektedir.³⁶¹ Bütün bu ikili tasniflerde gördüğümüz esas, dinin nazari ve ameli yönünde tevhidin gerçekleşmesidir. Zihni tevhid faydalı bilgiyi yani imanı, kalbi tevhid de makbul ameli (amel-i salih) doğurur.³⁶² Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin iman etmek ve salih amel işlemek şeklinde iki vasfı öne çıkarılır. İnanan insanın imanının da, amelinin de tevhid akidesi üzerine olması gerekir. Allah'ın kullarından istediği budur ve bütün peygamberler bu iki alanda tevhidi gerçekleştirmek için gönderilmiştir.³⁶³ Fakat yaratılışın amacı imtihandır ve insanlar, zaman zaman imanlarının hakiki olup olmadığını ortaya çıkaracak fitne eylemlerine maruz kalırlar.³⁶⁴ Fıtratlarına aykırı davranmaya başlayan insanlar -farkında olarak veya farkında olmayarak- yeryüzünde nurun yerine karanlığın, düzenin yerine kausun hakim olması için çalışırlar.³⁶⁵ Bu mücadele alanında iman dairesi dışında olanların en önemli silahı fitnedir. Fitne, insanı tevhid inancından saptırır ve onu amellerinde hedeften uzaklaştırır. Fitne hareketlerinin tevhidi engelleyici özelliklerini, imanda ve amelde tevhid açısından inceleyelim:

³⁶¹ Sadreddin Ali Ebi'l- İzz el-Hanefi, *Şerhu't-tahaviyye fi akîdeti's-selefiyye*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (y.y., t.y.), s.27; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, haz. Sabri Hizmetli, (Ankara: Umran Yayınları, 1981), s.259-260; Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s.73-79; Gölcük- Toprak, *Kelâm*, s.209-210; Özler, "Tevhid", s.19-20.

³⁶² Topaloğlu, v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s.83.

³⁶³ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.260.

³⁶⁴ el-Ankebût 29/2.

³⁶⁵ Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, s.12.

3.1.3.1. İmanda Tevhide Etkisi

İmanda tevhide, tevhîd-i ilmî, tevhîd-i haberî, marifette ve ispatta tevhid, tevhîd-i sıfat da denilmiştir. Bu tevhid, imanın fikir ve bilgi ile ilgili teorik yönü olup zihni bir ameliyedir. İnsanın zihnen aydınlanması, Allah'ın zatı, sıfatları ve fiillerinde bir olduğunu kavrayabilmesi ile mümkündür.³⁶⁶ Kâinatta meydana gelen her şeyin, tek bir kuvvetin iradesiyle yaratıldığını ve yönetildiğini kavrayabilmek; bütün sebeplerin tek bir sebebe bağlı olduğunu görebilmek, zihinlerin gelişerek belli bir anlayış seviyesine gelmesiyle mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. İbrahim Peygamber'in kişiliğinde muvahhid insanın zihinsel gelişim seyri anlatılmıştır.³⁶⁷ Sadece gördüğüne inanan ve yüzeysel değerlendirmelerde bulunan bir toplumun içinde yetişen Hz. İbrahim, görünen fiziki alemin ötesine geçip, göklerde ve yerde hakimiyetin O'na ait olduğunu idrak etmiştir.³⁶⁸

Tevhid şuuru insana fikir hürriyeti sağlar.³⁶⁹ Böylece insan, çok tanrıya inanmanın getireceği zihinsel parçalanmadan ve onlara bağımlılıktan kurtulur. İmanda tevhidi en özlü biçimde açıklayan sure İhlâs Suresi'dir. Surenin ilk âyetinde Allah'ın birliği doğrudan doğruya ifade edildikten sonra, devamında Allah'ın sıfatlarıyla beraber zatının varlığı ve bekası vurgulanmıştır. Ayrıca fiillerini yürütmesi açısından O'nun kimseye muhtaç bulunmayıp, aksine her şeyin O'na muhtaç olduğu, gerek nesep yoluyla gerekse dengi ve benzeri bulunmamak gibi başka yollarla ulûhiyyet ve rubûbiyyette çokluğun mümkün olmadığı açık ve güçlü ifadelerle dile getirilmiştir.³⁷⁰ Bu veciz sure aynı anda hem Arap müşriklerine hem Yahudilere hem de Hıristiyanlara cevap vererek, o dönemin Tanrı anlayışıyla ilgili telakkilerini kökünden sarsmıştır.³⁷¹

Zâtta tevhid, Allah'ın varlığını tek ve yegâne kabul etmektir ki aslında bu özellik insanın fitratında mevcuttur.³⁷² Allah'ın varlığı ve birliği konularına Kur'ân'ın yaklaşımı fitratı bozulmamış insanların tabii olarak bunu benimseyeceği şeklindedir. İnanmayanların durumuyla ilgili âyetler ya hayret bildiren soru şeklinde ya da uyarı ve

³⁶⁶ Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s.80.

³⁶⁷ el-En'âm 6/75-79.

³⁶⁸ Düzgün, "Kur'ân'ın Tevhid Felsefesi", s.4-5.

³⁶⁹ Topaloğlu, v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s.79-80.

³⁷⁰ Bekir Topaloğlu, Allah, TDV, *İslam Ansiklopedisi*, (DİA), II, s.478.

³⁷¹ Ahmet Davutoğlu, "İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması", *Divan*, 1 (1996): 8.

³⁷² er-Rûm 30/30.

kınama niteliğinde ifadelerle gelmektedir.³⁷³ İnsan, kendisine ve tabiata hakim bir kuvvete, bir yüce yaratıcıya inanma ihtiyacı içindedir. Geçmişte de günümüzde de insanların çoğu doğru veya yanlış bir tanrı inancına sahip olmuş, Tanrının varlığını kabul etmiş fakat Allah'ın birliği ve vasıfları konusunda yanılmışlar, şirke düşmüşlerdir.³⁷⁴ Allah'ın insan zihninin ve yeteneklerinin ulaşip kuşatabileceği bir alanın sınırları içinde olmaması ve insanın bu konudaki acizliği, kendisini farklı arayışlara itebilmekte ve çoğu zaman bu acizlik sapkın inançlara dönüşebilmektedir.³⁷⁵ Bunun için Allah Teâlâ'nın gönderdiği elçiler insanları tevhid dinine davet etmiştir.³⁷⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de insanları tabiatı ve kendilerini incelemeye, mükemmel yaratılışı görmeye, düşünmeye, araştırmaya davet eden âyetler pek çoktur.³⁷⁷ Bu âyetler, Allah Teâlâ'nın varlığının apaçık olduğuna işaret eder ki bu anlamda Allah Teâlâ kendisini zâhir olarak nitelendirir, fakat aynı zamanda O, kendisini bâtın olarak nitelendirir³⁷⁸ çünkü zat-ı ilâhi duyu organlarıyla idrak edilemez.³⁷⁹ İnsanların bir kısmının Allah'ın varlığını inkâr etmesi, sadece somut olarak gördüklerine inanan sığ düşünceli kişiler olmaları sebebiyledir. Kur'ân-ı Kerîm, onların hakikatin bilgisine fitraten sahip olmalarına rağmen zulüm ve kibirleri yüzünden iman etmediklerini bildirir.³⁸⁰ Allah Teâlâ kibir ve enaniyeti yüzünden azılı bir kâfir olmakta ısrar eden Firavun'u örnek verirken bu gerçeğe işaret etmiştir.³⁸¹

İslam düşünce dünyasında, âyetlerden yola çıkılarak, Allah'ın varlığı ile ilgili olarak, kâinatın yaratılmış olması dolayısıyla bir yaratıcısının da olması gerektiği (hudûs delili); âlemin ve âlemdeki varlıkların mümkün varlıklar olmasının vâcib varlığın mevcudiyetini gerektirdiği (imkân delili); tabiata fevkalâde hassas ve ince bir nizamın hakim olmasının, onun yüce vasıflara sahip tabiatüstü bir varlık tarafından yaratılıp, yönetildiğini gösterdiği (nizam delili); tarih boyunca gelmiş geçmiş, selim yaratılışını ve sağ duyusunu kaybetmemiş bütün insanların Allah'ın varlığını kabul etmiş olmaları

³⁷³ el-Mü'minûn 23/84-89; en-Neml 27/59-64; el-Ankebût 29/61-63; ez-Zümer 39/60.

³⁷⁴ Ebu'l-İzz, *Şerhu't-tahaviyye*, s.34-37; Topaloğlu, v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s.74.

³⁷⁵ Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, s.30.

³⁷⁶ el-Enbiyâ 21/25.

³⁷⁷ el-Bakara 2/44, 242, 269; Âl-i İmrân 3/190; A'râf 7/169; en-Nahl 16/67; el-Hac 22/46; el-Mü'minûn 23/80.

³⁷⁸ el-Hadîd 57/3.

³⁷⁹ Topaloğlu, "Allah", s.474; Bekir Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 6. Baskı, 1992), s.25.

³⁸⁰ en-Neml 27/14.

³⁸¹ Ebu'l-İzz, *Şerhu't-tahaviyye*, s.29.

(fitrat delili) gibi isbât-ı vâcib delilleri belirlenmiştir.³⁸² Allah'ın bir olduğu gerçeği de var olduğu gerçeği gibi aşikârdır. O'nun tek ve ortaksız olması Allah olmasının gerektirdiği bir durumdur. Çünkü Allah ile beraber başka tanrılar da bulunsaydı, onlar birbirine üstün gelmeye çalışırlar,³⁸³ yüce kudret sahibi Allah ile mücadele ederlerdi³⁸⁴ ve tabiatın düzeni bozulurdu.³⁸⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in yönlendirdiği bu düşünce şekli Kelâm literatüründe "burhân-ı temânu"³⁸⁶ diye adlandırılan delili meydana getirmiştir. Burada görüyoruz ki Allah Teâlâ tevhid ekseninde kendi varlığını ve birliğini ortaya koyarken rasyonel bir temellendirmeye, iki tanrının varlığı halinde evrende düzenin olmayacağı gerçeğini insan zihnine yaklaştırmakta, O'nun yaratıcı kudreti ve hayatın devamını sağlayan rahmeti olmadan yaşamının imkânsızlığını insanların idrakine sunmaktadır.³⁸⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın birliği ile ilgili âyetlerin çok sayıda yer almasının sebebi tarih boyunca insanlığın bu konuda zaaf göstererek fitneye düşmesidir. Akıl yürüterek tanrının varlığı fikrine ulaşan; bunu kabul eden insanların çoğu birliğini benimseme konusunda zorlanmıştır. Çünkü Allah'ın birliğinin kabulü, sadece akıl yürütmeye değil, iradenin eğitimi ve duygu hayatının gelişmesine de bağlıdır.³⁸⁸ İradelerini kullanamayan kendilerini fitneye sürükleyecek zaafılara esir olan insanlar, olumsuz duygularını olumlu duygulara dönüştürmeyi başaramadıkları için, tevhid akidesi içerisinde kalmayı da başaramazlar.³⁸⁹

Sıfat, Allah'ın zâtına nispet edilen manadır. Allah Teâlâ zâtında bir ve tek olduğu gibi sıfatlarında da birdir. Sıfatlar Allah Teâlâ'yı tanıyabilmemiz için bize bildirilen ilâhi vasıflardır. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet insanları Allah Teâlâ'nın varlığı ve özellikleri üzerinde düşünmeye davet eder.³⁹⁰ Sıfatların bir kısmı eksiklik, acizlik, yaratılmışlık özelliği taşıdığından dolayı zât-ı ilâhiyeden nefyedilir (selbî, tenzîhî), bir kısmı da kemâl ifade ettiği için zâta nispet edilir (sübûtî). Sıfatlarda tevhid, selbî

³⁸² Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, s.25.

³⁸³ el-Mü'minûn 23/91.

³⁸⁴ el-İsrâ 17/42.

³⁸⁵ el-Enbiyâ 21/22.

³⁸⁶ Burhân-ı temânu: el- Enbiyâ 21/22 âyetine dayanan bir delildir. Bu delile göre, alemde her bakımdan birbirine eşit iki ilah olduğu farzedilirse, bunlardan biri bir şeyin olmamasını diğeri olmasını irade edebilir. Çünkü ilah tam bir iradeye kudrete sahiptir. Böyle bir durumda, ya her iki ilahın da dediği olacaktır ki bu bir çelişki olduğu için imkânsızdır; ya her iki ilahın da dediği olmayacaktır ki bu durumda dilediğini gerçekleştiremeyen acizdir; ya da ilahlardan birinin dediği olacaktır, diğerininki olmayacaktır. Bu durumda da dileği olmayan aciz olduğu için diğeri de her bakımdan ona eşit kabul edildiği için acizdir ve aciz ilah olmaz. Yani alemin iki yaratıcısının olması imkânsızdır, ilahın bir ve tek olma zarureti ortaya çıkar. (bkz. "*Kelâm*", Gölcük-Toprak, s.210)

³⁸⁷ Düzgün, "Kur'ân'ın Tevhid Felsefesi", s. 7-8.

³⁸⁸ Topaloğlu, "Allah", s.478.

³⁸⁹ en-Nahl 16/75-76; Yâsîn 36/74-75.

³⁹⁰ er-Ra'd 13/16; Tâ Hâ 20/14; er-Rahmân 55/26-27; el-İhlâs 112/1-4.

sıfatları başkasına nispet etmemek, sübûtî sıfatlarda ise Allah ile yaratılanlar arasında benzetme yapmamakla olur.³⁹¹ İnanan ve inandığına ibadet etmek isteyen insan için Allah'ın bazı sıfatlarla nitelendirilmesi kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Allah Teâlâ, kendisini Kur'ân-ı Kerîm'de birçok vasıfla nitelendirmiştir.³⁹² Bu sıfatların nasıl anlaşılması gerektiği hakkında İslam bilginleri çeşitli mülâhazalarda bulunmuşlardır. Allah'ın bilinmesi ve O'na ibadet edilebilmesi için gerekli olan ilâhi sıfatlar, Allah Teâlâ'nın beşere benzetilme tehlikesi söz konusu olunca itikadî mezhepler arasında tartışma konusu olmuştur. İslam düşüncesine bağlı muhtelif ekollerin Allah Teâlâ'nın sıfatları konusunda göze çarpan fikir ayrılıkları, duyu organlarıyla idrak edilemeyen Allah Teâlâ'nın, sadece zihni bir varlıktan ibaret olmayıp fiilen de mevcut bulunduğunu, sıfatlarıyla ispat etmenin yanında, O'nu, birliğini zedeleyecek her türlü ortaklık ve benzerlikten tenzih etme düşüncesine dayanmaktadır.³⁹³ Bu noktada tevhid ve tenzih prensipleri öne çıkar. Tevhid prensibi Allah Teâlâ'nın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tam ve mutlak anlamda birliğini ortaya koyarken, tenzih prensibi mutlak varlık olan Allah Teâlâ ile yaratılmışlar âlemi arasında ontolojik farklılığı vurgular.

Allah'ın fiilleri, O'nun yaratması, eylemleri, kısaca kâinata yönelik tasarruflarıdır. Her şeyi yaratan, gözetleyen ve idare eden Allah'tır.³⁹⁴ O'ndan başka her şey, her varlık ve her olay yaratılmıştır. O'ndan başka yaratıcı yoktur ve Allah Teâlâ'nın yaratma eylemi her an devam etmektedir. İslam Akaidi'nde, yaratmak sadece Allah Teâlâ'ya mahsus kabul edilir ve bu konuda o kadar hassas davranılır ki bir beşer için "yarattı" fiilinin kullanılmasına hoş bakılmaz.³⁹⁵ Fiili sıfatlar Allah Teâlâ'nın zâtının gereği olan sıfatlar değildir, câiz sıfatlardır, Allah Teâlâ hakkında müsbet olarak da menfi olarak da kullanmak mümkündür.

Allah Teâlâ'nın fiillerinde tevhid, kâinatta meydana gelen her şeyin; bütün iş, oluş ve eylemlerin tek kaynağının Allah olduğunu bilmek ve buna iman etmektir.³⁹⁶ Olup biten her şeyi kanun ve kurallarıyla beraber tek bir kudretin iradesine bağlayabilmek ancak kuşatıcı bir tevhid düşüncesine sahip gelişmiş zihinler için mümkündür. Aslında insan fitraten, bir olan Allah'ın varlığını kavrayabilecek şekilde yaratılmıştır. Fakat deneme

³⁹¹ Özler, "Tevhid", s.19.

³⁹² el-Bakara 2/20, 255; İbrâhim 14/27; el-Mücâdele 58/1.

³⁹³ Topaloğlu, "Allah", s.480.

³⁹⁴ ez-Zümer 39/62.

³⁹⁵ Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s.79.

³⁹⁶ er-Ra'd 13/16; en-Nûr 24/25.

olgusu da insanın hayatının merkezinde yer alır. İmtihan sürecinde fitneye yenik düşen insanın fitratı bozulur ve bu hal onun resmi bütün olarak görmesini engeller. Bu durumda o, sebeplerin arkasındaki ilk sebebi idrakten uzaklaşır. Fitnenin yaygınlaşıp, toplumu tevhidi imandan saptırdığı dönemlerde gönderilen peygamberler, insanları tevhid çizgisine çekmeye çalışmışlardır.³⁹⁷ İslam öncesi gönderilen dinlerin ulûhiyet tasavvuru çeşitli kültürlerle etkileşime girildiğinde bozulmuş, bu kültürlerdeki sapkın inançlar onlar için fitne unsuru olmuş ve neticede Hıristiyanlık da Yahudilik de tevhid ekseninden kaymıştır.

Son ve en mükemmel din olan İslam tevhid kavramını merkeze almıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de varlık düzlemleri arasındaki hiyeraşi, Allah'ın birliği ve hakimiyeti, kâinatta meydana gelen her türlü hadisenin tek kaynağının Allah olduğu gerçeği berrak bir şekilde ifade edilmiştir. Bu telakki bütün temel İslami düşünce ekollerince ve geniş kitlelerce benimsenmiş ve müslüman zihniyeti bu paradigmatik zemin üzerinde oluşmuştur. İslam inancının temel prensiplerinin kodlanmasını amaçlayan Akaid ve Usulû'd-dîn ilimlerinin oluşması, bu ilimlerin daha sonra Kelâm ilmi olarak sistemleşmesi, Kur'ânî varlık telakkisinin, farklı kültürlerin etkisiyle yozlaşmasını, engelleme gayretlerinin sonucudur.³⁹⁸

Allah Teâlâ'nın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir olduğunu bu şekilde benimsemek imanın kemale ermesiyle mümkün olur. Bu idealin önündeki engel ise fitnedir. Fitne insana ve topluma zaaflarından yararlanarak bulaşır; insanların yalan, gıybet, iftira, sui zan gibi fitneci davranışları sergilemeleriyle de yayılır. İnsanlar fitneyi tüm yönleriyle çok iyi tanımalıdır ve imanlarına bir şekilde bulaşmasına izin vermemelidir. İmanın oluşumunu, zihinlere tevhid akidesinin yerleşmesini engelleyecek en büyük fitne hareketleri, herhangi bir insana veya nesneye ilâhi özellikler atfederek Allah Teâlâ'ya eş-ortak koşmak, ya da Allah Teâlâ'ya beşeri özellikler nispet etmek suretiyle O'nu beşer seviyesine indirgemek suretiyle gerçekleşmektedir. Bu noktada üçüncü bir tehlike de Allah Teâlâ'yı, bizzat kendisinin vasıfladığı özelliklerden tecrit ederek, âleme tasarrufu olmayan, zihinsel, sembolik bir varlık olarak kabul ettirmektir.

³⁹⁷ el-Enbiyâ 21/25.

³⁹⁸ Davutoğlu, "İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması", 15.

İnsanın Allah'tan başka dostlar edinmesi ve onlara Allah'a bağlanır gibi bağlanması düşeceği en büyük fitne olarak Kur'an-ı Kerim'de anlatılmıştır.³⁹⁹ Kendileri tevhid inancından sapan bu kimselerin diğer insanları da saptırmak için fitne çıkarttıkları, tuzaklar hazırladıkları âyetlerde bildirilmiştir.⁴⁰⁰ Aslında tevhid prensibi inanca ve inancın sistematik yapısına rengini veren en temel dinî ilkedir. Bu temel ilkenin sarsıldığı, yerine şirkin veya şirk kökenli davranışların ikame edildiği zamanlarda insanlar, Allah Teâlâ'nın gönderdiği elçilerle tevhid dinine davet edilmişlerdir. Peygamberlerin gönderilmesinin arkasındaki temel sebep, tevhidi yeniden asli formuna kavuşturma ve bu asli formun tahrif edilmesiyle varlık tasavvurunda ortaya çıkan her türlü tahribi yeniden düzeltme olarak görülebilir.⁴⁰¹ Bu davete uyarak muvahhid olarak yaşayanlar olduğu gibi Allah'tan başka ilahlar edinip Allah'a şirk koşanlar da olmuştur. Şirk, sözlükte "ortak olmak" ve "ortaklık", "ortak koşmak" anlamındadır.⁴⁰² Terim olarak şirk, Allah'ın zatında, sıfat ve fiillerinde, Rab oluşunda veya O'na ibadet edilmesinde ortağı, benzeri ve eşinin bulunduğunu kabul etmek demektir.⁴⁰³ Genel anlamda şirk, beş kısma ayrılmıştır.⁴⁰⁴ Mecusiler ve düalist inanç gruplarında görüldüğü gibi iki ilahın varlığını kabul etmek anlamındaki şirk, şirk-i istiklâli; Allah'ın birliğini kabul etmekle beraber hıristiyanlardaki teslis inancı gibi ilahlardan oluşan bir Tanrı inancı benimsemek anlamındaki şirk, şirk-i teb'îz; Allah'a yakınlık sağlamaları ve O'nun katında şefaathçi olmaları için putlara ve heykellere tapınmak anlamındaki şirk, şirk-i takrîb; Cahiliye Arapları'nda olduğu gibi atalarını taklit ederek, putlara ve heykellere ilah niteliği nispet etmek anlamındaki şirk, şirk-i taklîd; tabiat kanunlarının Allah'ın yaratmasıyla değil nesne ve olayların doğalarının gereği olduğuna inanmak anlamındaki şirk, şirk-i esbâb olarak isimlendirilmiştir.

İnsanlık tarihinde bu sayılan şirk çeşitlerinden herhangi birine düşen gruplar olduğu gibi tevhid inancını zedelediği için dolaylı olarak şirke düşen insanlar da vardır.⁴⁰⁵ Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir varlığın Allah'ın ulûhiyetine ortak koşulmaması, şefaatin ancak O'ndan beklenmesi ve O'nun izniyle gerçekleşeceğine inanılması emredilmektedir.⁴⁰⁶

³⁹⁹ el-Bakara 2/165-167.

⁴⁰⁰ İbrâhim 14/30; es-Sebe 34/33.

⁴⁰¹ Düzgün, "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", s.3-4.

⁴⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, s.448-450.

⁴⁰³ İsmail Karagöz v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2005), s.621.

⁴⁰⁴ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.266.

⁴⁰⁵ Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *TDV. İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, XXXIX, s.197.

⁴⁰⁶ el-Bakara 2/255; Yûnus 10/3; ez-Zümer 39/44.

Cahiliye Araplarında ve önceki devirlerde müşriklerin putlara ilahlık nispet ettikleri,⁴⁰⁷ ay, güneş ve yıldızlara taptıkları bilinmektedir.⁴⁰⁸ Müşrikler putlara taparken kendilerini Allah'a yaklaştırmaları,⁴⁰⁹ Allah katında şefaatçi olmaları⁴¹⁰ için taptıklarını ve atalarının yolundan gittiklerini söylüyorlardı.⁴¹¹ Müşrikleri, varlığına inandıkları Allah'ın birliğine inanmaktan alıkoyan fitneci düşünce, Allah'ı insanın hiçbir şekilde muhatap olamayacağı kadar yüceltme kaygısıdır. Yani müşriklere göre Allah o kadar yücedir ki insan O'nunla ancak birtakım araçlar, şefaatçiler yoluyla iletişime geçebilir.⁴¹² Hz. İsa'nın aşırı yüceltilmesi de aynı şekilde hıristiyanları fitneye düşürmüş, onlar Hz. İsa'ya ulûhiyyet nispet ederek şirke girmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm onların bu iddiaları sebebiyle kâfir olduklarını bildirir.⁴¹³

Tevhidin yerine ikame edilen şirk, Kur'ân-ı Kerîm'de büyük zulüm olarak nitelendirilmiş,⁴¹⁴ onun en büyük ve affedilmeyecek bir günah olduğunu beyan edilmiştir.⁴¹⁵ Allah'tan başka ilahlar edinmek en başta eşrefi mahlûkat olarak yaratılan insanın tabiatına, onuruna aykırıdır. Kişinin kendisi gibi yaratılmış bir varlığı tanrı diye tanıması, ona olağanüstü özellikler vererek tapınması insanlık değerleriyle bağdaşmaz.⁴¹⁶ Bu Allah Teâlâ'nın insana verdiği üstün konumun, emanetin reddi ve kötüye kullanımudur. Kur'ân-ı Kerîm tek olan Allah'ın dışında herhangi bir varlığa, O'na denk bir bağlılıkla bağlanan insanları kınamakta, onları karanlıkta kalan körler olarak adlandırmaktadır.⁴¹⁷ Varlık tasavvurları bozulmuş olan bu insanlar, ilâhi iradeyi saf dışı bırakıp yerine kendi hevâ ve heveslerini koymak isterler.⁴¹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanların fitneye düşmelerinin, ilâhi sözleri dinleyememelerinin, Allah'ın yeryüzündeki ve göklerdeki sayısız âyetleri görememelerinin ve bunlar üzerinde düşünememelerinin yani fitratlarını bozmalarının sebebi, arzularına (hevâ) uymalarıdır.⁴¹⁹ Hevâ yeme-içime, cinsellik, öfke gibi ya biyo-fizyolojik kökenli; ya da

⁴⁰⁷ en-Necm 53/23; Nûh 71/22-24.

⁴⁰⁸ Ali Cavid, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslam*, (1993), VI, s.50-61.

⁴⁰⁹ ez-Zümer 39/3.

⁴¹⁰ Yûnus 10/18.

⁴¹¹ ez-Zuhrûf 43/20-22.

⁴¹² İbn Teymiyye Ebû'l Abbas Takiyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn b. Abdüsselam, *İsim ve Sıfat Tevhidi*, trc. Heyet, (İstanbul: Tevhid, 2. Baskı, 1998), s.121-125.

⁴¹³ el-Mâide 5/72.

⁴¹⁴ Lokman 31/13.

⁴¹⁵ en-Nisâ 4/48.

⁴¹⁶ Topaloğlu, "Allah", s.477.

⁴¹⁷ er-Ra'd 13/16.

⁴¹⁸ el-Câsiye 45/23.

⁴¹⁹ el-Kasas 28/ 50, er-Rûm 30/29, el-Câsiye 45/ 23.

kıskançlık, ihtiras, haset, kibir gibi psikolojik kökenlidir.⁴²⁰ Yaratılış itibarıyla bu duygulara sahip olan insandan beklenen, aklını kullanarak arzularını kontrol altına alması, aşırı gidip haddi aşmayarak, orta yol tutmasıdır.⁴²¹ Fakat insan arzularını ilahlaştırır, ⁴²² selim fitratı bozulur, Allah'ın kendisine verdiği üstün konumunu kaybeder, kulakları sağır, gözleri kör, kalbi mühürlü olur.⁴²³ Bu durumda insan büyük bir fitne içine düşer, Allah'ı şanına yaraşır biçimde tanıyamaz, tevhid inancını gereği gibi benimseyemez. Tevhid, her şeyden önce, mutlak kudret sahibi bir varlığa teslimiyette kendini gösteren zihinsel bir olgunluk demektir.⁴²⁴ Hevâ ve hevesinin peşinde koşan insanlar bu olgunluğa erişemezler. Onlar, düşünce tembelliği içinde tabiatı meydana gelen olayların arkasındaki gerçek yaratıcı ve idare ediciyi unutarak, kimi zaman görünen tabiatı ve tabiat olaylarını ilah edinmişler kimi zaman da bunların kendi kendilerinin sebebi olduğunu kabul etmişlerdir.

Tevhidin yerleşmesinin önündeki önemli fitne engellerinden birisi de insanların taklide meyyal yapılarının, onları yanlış inanışlara sevk etmesidir. Şüphesiz insanın doğasında taklide karşı fitri bir meyil vardır ve insan hayatının ilk dönemlerinden itibaren taklit ederek davranışlara yön verir. İlk çocukluk döneminde normal kabul edilen taklit ederek öğrenme şeklinin, gelişmeye paralel olarak, zaman içinde yerini, düşünerek, araştırarak öğrenmeye bırakması beklenir. Kur'ân- Kerîm'de mümin kişi gerçeği araştırarak öğrenen kişi olarak tanıtılır⁴²⁵ ve körü körüne taklit men edilir.⁴²⁶

Tevhide davet eden peygamberlerin tebliğine karşı çıkanlar, her zaman elçilerin gönderildikleri memleketin ileri gelenleri olmuştur.⁴²⁷ Onların -yanlış inançlarını rasyonalize ederken- en önemli dayanakları atalarının izinden gitmekte oldukları düşüncesidir.⁴²⁸ Atalarına taassupla bağlanan insanların,⁴²⁹ hakiki bilgiye karşı kulakları tıkalı, gözleri kör, kalpleri kapalı olur.⁴³⁰ Neticede, bilgisizce hareket ederek, mesnetsiz

⁴²⁰ İlhami Güler, *İtikattan İmana*, (Ankara: Ankara Okulu, 2. Baskı, 2011), s.20.

⁴²¹ el-Bakara 2/143, Lokman 31/32.

⁴²² el-Câsiye 45/23, el-Furkan 25/43.

⁴²³ el-Bakara 2/18,171; er-Ra'd 13/16; el-Kehf 18/57.

⁴²⁴ Düzgün, "Kur'ân'ın Tevhid Felsefesi", s.7.

⁴²⁵ ez-Zümer 39/17-18.

⁴²⁶ el-Bakara 2/170.

⁴²⁷ ez-Zuhruf 43/23-24.

⁴²⁸ el-Mâide 5/104; el-A'râf 7/69-72, Yûnus 10/78, el-Enbiyâ 21/52-54, ez-Zuhruf 43/22-24.

⁴²⁹ Yazır, *Hak Dîni*, I, s.585- 586.

⁴³⁰ el-A'râf 7/179, Yûnus 10/42-44.

iddia ve inanışların peşinden gitmeleri,⁴³¹ zanna tâbi olmaları,⁴³² akıllarını kullanmayıp, hevâ ve heveslerinin peşinde sürüklenmeleri, basiretlerinin körelmesine yol açar⁴³³ ve elçilerin davetine icabet edemezler.⁴³⁴

Kur'ân-ı Kerîm'in teklif ettiği iman anlayışı öncelikle etkin bir akla dayanır. İnsanın dikkatine sunulan tabiat, tarih ve Kur'ân'ın muhataplarını aciz bırakan delilleri üzerinde düşünmek gereklidir.⁴³⁵ Taklit zihniyetinde, insan akli nesnel konumdadır ve sosyal etkenler, bireysel temayüller akli yönlendirir. Kur'ân-ı Kerîm 'in öğütlediği tefekkür anlayışını benimseyenler tevhidin delillerini görür. Onlar özgür zihinsel süreçlerle iradelerini geliştirip güçlendirerek, sosyal olaylar üzerinde etkin olur; bireysel temayüllerini bu doğrultuda yönlendirir. Kur'ân-ı Kerîm'in eleştirdiği taklîdî anlayış ise, insan aklının ve iradesinin yanlış hedeflere yönelmesine sebep olur.⁴³⁶

İnsanların atalarından tevarüs ettikleri, içinde doğup yetiştikleri sosyal hayatın değerlerini; yaygınlık kazanan ve standartlaşan yanlış davranış biçimlerini, tartışmasız doğru; dokunulmaz kabul etmeleri, bunlara -doğruluklarını ve fitrata uygunluklarını hiçbir şekilde sorgulamadan- tâbi olmaları, onların batıla dalmalarına ve ömürlerini gaflet içinde geçirmelerine sebep olur.⁴³⁷ Alışageldikleri sınırların dışına çıkmak istemeyen bu insanları, Kur'ân, ölümler ve sağırlar olarak niteler.⁴³⁸

Tevhitten uzaklaşan ve fitne çıkartan kişilerin bu çabalarının altında yatan düşüncelerden biri değerlerin kaynağı problemidir. Onlar, insan hayatına yön veren değerlerin kaynağını kendileri belirlemek isterler. Adâlet, doğruluk, güzellik, iyilik gibi hayatın üzerinde durduğu değerler, kaynağını bir olan Allah Teâlâ'ya bağlanmadıkları için toplumda çatışma ve kargaşa meydana gelir. Değerlerin, insanların arzularına ve beklentilerine bağlanması, insan ve toplum için büyük bir fitne unsurudur.

İnsanlar kendilerini kuşatan toplumsal ve kültürel engelleri aşmak için gayret göstermedikleri takdirde, tevhid akidesinden çok uzakta fitne, fesat içinde yaşarlar.

⁴³¹ el-A'râf 7/28.

⁴³² el-En'âm 6/116, Yûnus 10/66.

⁴³³ el-Hac 22/46, el-Kasas 28/50; er-Rûm 30/29.

⁴³⁴ er-Rûm 30/ 52-53.

⁴³⁵ Mustafa Ünverdi, "Klasik İslam Geleneğinde Taklidi İmanın Değeri", *Kelam Araştırmaları*, 10/1(2012):253.

⁴³⁶ Recep Ardoğan, "Kelâmcılara Göre Allah'a İmanda Akıl Yürütmenin Değeri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2004):11.

⁴³⁷ el-Müdesir 74/41-47.

⁴³⁸ en-Neml 27/80.

Kur'ân'ı Kerîm'de yer alan kıssalarda, kendilerine peygamber gönderilen her toplumun ileri gelenlerinin, kendi menfaatleri doğrultusunda bir hayat talebiyle peygamberleriyle mücadele ettiklerini ve onların davetlerini durdurmak için ellerinden geleni yaptıklarını görürüz.⁴³⁹ Tevhid inancının karşısındaki bu yapılar, kendi arzularını gerçekleştirmek için bütün insanları ve değerleri basamak olarak kullanırlar. Onların zevklerinin, haklarının sınırı belirsizdir ve bu sınırsız arzuların güdümünde ilerleyen insanların dünyası, tarih boyunca fitne hareketlerinin, dolayısıyla savaşların, tahakkümlerin, açlıkların, sefaletlerin dünyası olagelmıştır.⁴⁴⁰

İslam medeniyetinin en ayırıcı hususiyeti Allah-insan ilişkisi boyutunda ontolojik farklılığı kesin sınırlarla belirlemesidir. Şüphesiz ilâhi dinlerin hepsinde, tahrif olmadan önce, aynı tevhid hakikati mevcuttu. Tevhid inancı Allah ile insan arasında mutlak ontolojik hiyeraşiyi öngörür. İslam inancının, tevhid ve tenzih ilkelerinden kaynaklanan ve onu diğer bütün dini ve felsefi akımlardan ayıran temel özelliği bu varlık düzlemleri farklılığıdır. İslam öncesi kültürler zamanla tevhid temelinden uzaklaşarak sapmaya uğramış; böylece yaratıcı kudretle yaratılanlar arasındaki ontolojik hiyeraşi ya Tanrı'nın yeryüzüne değişik biçimlerde inmesi ya da insan ve tabiat unsurlarının tanrısallaştırılması yoluyla ciddi bir bozulmaya uğramıştı.⁴⁴¹ Kur'ân-ı Kerîm birçok âyette Allah Teâlâ'nın beşeri özelliklerden münezzehe olduğunu⁴⁴² ifade ederken özellikle İhlâs Suresiyle, İslam öncesi dini geleneklerin bu yanlış telâkkilerine kesin ve vecîz bir şekilde karşı çıkmıştır.⁴⁴³

Hıristiyanlığa, Tanrı'nın iradesini temsil ettiği iddiasıyla Tanrı adına diğer insanlar üzerinde hakimiyet kuran kilise dogmatizmi hakim olmuştur. İslam ise, Allah Teâlâ ile kul arasında hiçbir aracı insan veya kurum kabul etmez, çünkü ancak Allah Teâlâ'yı her an her mekanda hiçbir aracı kişi ya da kurum olmaksızın hisseden insan, O'nun halifesi olma misyonunu doğrudan idrak edebilir. İslam inancında Allah Teâlâ, bütün evreni kuşatan mutlak kudret sahibi ve aynı zamanda insana şah damarından daha yakın yüce bir varlıktır. Yaratıcıyla yaratılan arasında herhangi bir dinî veya seküler kurumsallaşmayı kabul etmeyen tevhid anlayışı, İslam öncesi dinlerin Tanrı düşüncesini

⁴³⁹ el-A'râf 7/60-94.

⁴⁴⁰ Düzgün, "Kur'ân'ın Tevhid Felsefesi", s.10-15.

⁴⁴¹ Ahmet Davutoğlu, "Medeniyetlerin Ben İdraki", *Divan*, 3 (1997): 44.

⁴⁴² el-Bakara 2/255; el-En'âm 6/102; Meryem 19/65.

⁴⁴³ el-İhlâs 112/1-4.

temelden sarsmış, Allah-insan ilişkisini, hem bireysel ontolojik düzlemde hem de bütüncül kozmik düzlemde yepyeni bir eksene oturtmuştur.

Allah ile beraber başka ilahlar edinmek nasıl büyük bir fitne ise Allah'ı ilâhi sıfatlardan tecrit etmek de büyük bir fitnedir. Çünkü bu düşünce, Allah'ın zihni bir varlık olduğu fikrinin kabulüne götürür. Kâinatın yaratıcı ve yöneticisi olan Allah Teâlâ ise şüphesiz zihni bir varlıktan ibaret olmayıp zihnin dışında fiilen de vardır. İslam düşünce tarihi seyri içerisinde görülen ilâhi sıfatlar probleminin teknik boyutuyla ilgili tartışmalara kısaca değinildiği için burada tekrar etmeksizin meselenin pratik yansımalarına bakalım. Şâyet insan ilâhî sıfatları inkâr ederse o zaman yaratıcıyla ilişkisini temellendiremez. Bu durumda insanın kâinata her an tasarrufu olan bir Allah inancına mı yoksa kâinatı yarattıktan sonra onunla ilişkisi kesilmiş, herhangi bir sıfatla nitelenemeyen bir Tanrı inancına mı sahip olacağı problemi belirir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın her an kâinatla ilişki halinde olduğu ifade edilmektedir. Kâinata meydan gelen her türlü değişim Allah Teâlâ'nın yaratma sıfatıyla ilişkili olarak tasvir edilmektedir.⁴⁴⁴ Aynı şekilde O, kullarının ve yarattığı her şeyin tüm hallerinden her an haberdardır,⁴⁴⁵ onları görür, duyar⁴⁴⁶ ve her şeyi bilir.⁴⁴⁷ Allah'ın insana çok yakın olduğu, insanın dualarına icabet ettiği,⁴⁴⁸ davranışlarını gözlemlediği⁴⁴⁹ ve neticede insanın müstehak olduğu akibetle karşılaşacağı bilgisi,⁴⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyetle verilmiştir. Bununla beraber sürekli olarak imtihan içinde olan insanoğlunu⁴⁵¹ oyalayacak; onun, hayatı oyun ve eğlence gibi algılamasına sebep olabilecek meşgaleler (fitne), yaşanan her zaman diliminde farklı isimler halinde karşısına çıkar.⁴⁵² Eğer insan içinde yaşadığı dünya meşgaleleri arasında gaflete dalar, düşünmeyi terk ederse, salih amellerden de uzaklaşır. Bu durumda insan zihnen Allah'ın varlığını kabul etse bile davranışlarıyla kendi kendisini tekzîb eder konuma düşer. İmanın oluşumuna engel olan fitne unsurları, aynı zamanda imanın görünür hale

⁴⁴⁴ el-Bakara 2/164; Hûd 11/61; en-Nahl 16/8; er-Rahmân 55/29; el-Burûc 85/13.

⁴⁴⁵ el-Ahzâb 33/2; el-Haşr 59/18.

⁴⁴⁶ el-Hac 22/61; eş-Şuarâ 26/220.

⁴⁴⁷ el-Enâm 6/59.

⁴⁴⁸ el-Bakara 2/186.

⁴⁴⁹ el-Hadîd 57/4; el-Fecr 89/14.

⁴⁵⁰ eş-Şûrâ 42/30; ez-Zilzâl 99/7-8.

⁴⁵¹ el-Ankebût 29/2.

⁴⁵² el-En'âm 6/32; el-Ankebût 29/64; el-Hadîd 57/20.

gelmesi demek olan salih ameli de engeller. Bu fitne unsurları çalışmamızın “Amelde tevhide etkisi” kısmında incelenecektir.

3.1.3.2. Amelde Tevhide Etkisi

Allah'tan başkasına kulluk etmemek, sığınmamak anlamına gelen amelde tevhid, tevhîd-i irâdî; tevhîd-i mâbûdiyyet olarak da isimlendirilmiştir.⁴⁵³ Tevhîd-i ilmiyle zihninde, Allah'ın (zatında, sıfatlarında ve fiillerinde) varlığını ve birliğini kavrayan insanın kalbiyle O'nu sevmesi ve davranışlarıyla da bunu ispat etmesi gerekir. İmanda tevhid kişinin zihnini aydınlatır, amelde tevhid de kalbini aydınlatır ve böylece insan hem fikir hem de duygu hürriyeti kazanır.⁴⁵⁴ Kur'ân-ı Kerîm iman ve salih ameli hep birbiri ardına sıralamış, cennetteki mükâfatlara iman edip salih amel işleyen kimselerin nail olacağını beyan etmiştir.⁴⁵⁵ Bu âyetler amellerin yerine getirilmesinin önemine işaret eder.⁴⁵⁶

İman bilgi ve sevginin bir araya gelmesinden doğar. Zihnen bir yaratıcı olduğunu düşünen insanlar kalpleri tatmin olmadığı ve tasdik etmediği sürece mümin olarak kabul edilemezler.⁴⁵⁷ Allah sevgisi ibadetle kendini gösterir. İbadetin en önemli rûknu da ihlâstır. İbadetler sadece Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için yapılır. Kulun samimiyeti ibadetin makbûl olmasının ön şartıdır. Müslümanlar, beş vakit namazın her rekâtında okudukları Fatiha sûresiyle, yalnızca Allah'a kulluk edecekleri ve sadece O'ndan yardım isteyecekleri sözünü verirler. Kalpte Allah sevgisi olmadan kuru kuruya tasdik etmek, iman etmek demek değildir. Allah sevgisi, Allah korkusu, Allah'a güven gibi duygular, kalp amelleri kapsamında imanın duygusal unsuru olarak kabul edilmiş ve kalpte iman tam olması halinde zâhiri amelin olmamasının da mümkün olamayacağını söylenmiştir.⁴⁵⁸ Nitekim müşrikler, Allah'ın varlığını, yaratıcı olduğunu, kabul etmelerine rağmen ibadeti O'na has kılmadıkları için mümin olamamışlardır.⁴⁵⁹

⁴⁵³ Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s.209-210; Ebu'l-İzz el-Hanefî, *Şerhu't-tahaviyye*, s.41; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, 259-260; Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s.73; Özler, “Tevhid”, s. 19-20.

⁴⁵⁴ Topaloğlu, v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s.80.

⁴⁵⁵ el-Bakara 2/25,62,82; Âl-i İmrân 3/57; en-Nisâ 4/57, 122, 173; el-Mâide 5/9.

⁴⁵⁶ Mâturîdî, “*Te'vilâtü'l-Kur'ân*”, tahk. Muhammed Boynukalın, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), s.46.

⁴⁵⁷ el-Hucurât 49/14.

⁴⁵⁸ İbn Teymiyye, *İman*, terc: Cemal Güzel, (İstanbul: Tevhid, 1999), s.115-118.

⁴⁵⁹ İbn Teymiyye, *İsim ve Sıfat Tevhidi*, s.104-121.

İçine girdiği her yeri ve her şeyi bozan fitne şüphesiz ibadetlerin de ifsâd olmasına sebep olur. Kontrol edilemeyen beşeri zaafılar, engellenemeyen fitneci davranışlar, insanların amellerinde tevhid şuuruna varamamasına neden olur. İbadette tevhidin gerçekleşmesini engelleyen en önemli fitne unsurları iman-amel uyumsuzluğu, riya, Yaratıcı'nın dışındakilere yönelen tâzim ve ihtirâm olarak sınıflandırılabilir. Bunları kısaca inceleyelim:

3.1.3.2.1. İman-Amel Uyumsuzluğu

İman hem zihnin hem kalbin fiilidir. Zihnen ve kalben Allah'a inandığını, O'na bağlandığını söyleyen insanın davranışlarında imanı tezahür eder.⁴⁶⁰ Kalpte tasdik ve sevgi var olunca bunun doğal sonucu olarak eylemler ortaya çıkar. Ameller kalpteki sevgiden kaynaklanırken, amellerin devamı da kalpteki sevgiyi artırır.⁴⁶¹ İnsanın kalbine Allah sevgisi tam olarak yerleşmezse yerini başka sevgiler alır ve onları Allah'ı sever gibi sever.⁴⁶² Böyle bir fitneye düşmemesi için kulun Rabbini her şeyden daha fazla sevmesi gerekir.⁴⁶³ Rab kavramı amelde tevhidin en önemli meselelerindedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah lafzından sonra en çok kullanılan kelime Rab'dir. Bütün ilâhi isimleri kapsadığı kabul edilen Allah lafzı bir bakıma ulûhîyyetin zâtî-aşkın yönünü temsil ederken, Rab ismi O'nun yaratılmış âleme yönelik fiili tecellilerine işaret eder. Rab ismiyle Allah'ın azâmeti, aşkınlığı lutufkârlığı, bağışlayıcılığı, şefkat ve merhameti, rızık verici ve koruyucu oluşu ifade edilmektedir.⁴⁶⁴ Fakat müşrikler bu kelimeyi sözlük manası çerçevesinde (sahip, efendi) kullandıkları gibi Tanrı anlamında da, hem hayatlarında belli belirsiz yer verdikleri Allah için, hem de O'na ortak koştukları putları için kullanıyorlardı.⁴⁶⁵ Müşrikler yaratıcı olarak Allah'ı kabul ediyorlardı⁴⁶⁶ ama bu kabul edişin onların fiili yaşamına hiçbir etkisi yoktu.⁴⁶⁷ Çünkü onların düşüncesinde rab kavramı ilk olarak putları ifade ediyor,⁴⁶⁸ günlük hayatlarında dini ritüelleri putlar için gerçekleştiriyorlardı. Cahiliye Arapları ancak olağan dışı ve ciddi bir durumla

⁴⁶⁰ Alper, *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*, s.140-141.

⁴⁶¹ İbni Teymiye, *İman*, s.102-103.

⁴⁶² el-Bakara 2/165.

⁴⁶³ et-Tevbe 9/24.

⁴⁶⁴ Bekir Topaloğlu, "Rab", *TDV, İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, XXXIV, s.372-373.

⁴⁶⁵ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhîyyet*, 91.

⁴⁶⁶ el-Ankebût 29/61; Lokmân 31/25; ez-Zuhruf 43/87.

⁴⁶⁷ Toshiko İzutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 3.Baskı, 2014), s.188-189.

⁴⁶⁸ Aydın Temizer, "Kur'ân'da "Rab" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44/1 (2013): 44.

karşılaştıklarında Allah'a "dini ona has kılarak" yalvarıyorlardı.⁴⁶⁹ Onlar günlük yaşamlarında Allah'la iletişime geçme fikrine sahip değillerdi.

Kur'ân-ı Kerîm putların rab olamayacağını rab kelimesine izafe ettiği isimlerle göstererek,⁴⁷⁰ bu kavramın mutlak olarak sadece Allah Teâlâ için kullanılabileceğini beyan etmiştir.⁴⁷¹ Geçmişten günümüze insanların büyük bir kısmı Allah Teâlâ'ya inanmalarına rağmen birçok rab edinmiştir. Büyük bir fitne olan şirk yaratma ve yaratıcılık kavramlarında değil, rablıkta gelişmiştir. Tanrıların adı çoğunlukla yaratıcı anlamına gelmez; hepsi baba, efendi, sahip, sultan, müstebit, üstün, egemen vb. anlamlara gelir. Firavun da tanrılık iddiasında bulunurken "ben sizin en üstün yaratıcınızım" dememiş "ben sizin en üstün rabbinizim"⁴⁷² demişti.⁴⁷³ Nemrut da rablik iddiasındaydı ve bu konuda Hz. İbrahim'le tartışmasını Kur'ân-ı Kerîm bize bildirir.⁴⁷⁴ Bütün peygamberler gönderildikleri dönemin ileri gelenleriyle, efendileriyle (rab), mütekebbirleriyle tevhid mücadelesi içine girmişlerdir. Çünkü birini Rab olarak kabul etmek ona boyun eğmek, teslim olmak, kul olmak demektir. Kur'ân-ı Kerîm başkalarına kulluk eden bu insanları düşünmeye davet eder.⁴⁷⁵ Fakat içlerine düştükleri fitne çoğu zaman onların gözlerini kör, kulaklarını sağır eder ve onlar artık sağlıklı düşünemezler.⁴⁷⁶

Kur'ân-ı Kerîm Hz. İbrahim'i ulû'l-azm peygamber olarak tanıtmış ve onu tevhidin timsali olarak simgelemiştir.⁴⁷⁷ Üç büyük dinin atası olan Hz. İbrahim'i sahiplenmek isteyen hıristiyanlara ve yahudilere onun hıristiyan ya da yahudi olmadığını ancak Allah Teâlâ'ya teslim olmuş bir hanif olduğunu ve hiçbir zaman müşrik olmadığını bildirmiştir.⁴⁷⁸ Çünkü Ehl-i kitap tevhid zincirinden çıkmıştır ve ona yakın olanlar sadece ona uyanlar, Hz. Muhammed ve müminlerdir.⁴⁷⁹

⁴⁶⁹ Lokman 31/32.

⁴⁷⁰ el-İsrâ 17/102; Meryem 19/65; el-Mü'minûn 23/86.

⁴⁷¹ el-En'âm 6/164.

⁴⁷² en-Nâzi'ât 79/24.

⁴⁷³ Ali Şeriatî, *İslambilim 1*, terc. Hicabi Kırlangıç, (Ankara: Fecr Yayınları, 1.Baskı, 2011), s.222.

⁴⁷⁴ el-Bakara 2/258.

⁴⁷⁵ ez-Zümer 39/38; ez-Zuhruf 43/9-14.

⁴⁷⁶ el-Bakara 2/6-22.

⁴⁷⁷ Fethi Kerim Kazanç, "Tevhid İnancı ve Evrensel Ahlâk İlişkisi Hz. İbrahim Örneği", *Kelam Araştırmaları*, 9/1 (2011): 87.

⁴⁷⁸ Âl-i İmrân 3/67.

⁴⁷⁹ Âl-i İmrân 3/68.

Bir inanç sistemi samimiyetle benimsendiği takdirde insanın iç dünyasında, dış dünyasında, diğer insanlarla ve tabiatla ilişkilerinde köklü değişimler meydana getirir.⁴⁸⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de imanın sınırlı bir alana hasredilmeyip hayatın her alanını kapsayan bir hayat felsefesine dönüşmesi istenmektedir.⁴⁸¹ Düşünce biçimini, yaratan ve yarattıklarının hayatını idame ettiren; mutlak kudret sahibi tek bir varlık inancı doğrultusunda şekillendiren mümin insanın, bu imanının ardından, inancını gerektirdiği davranış tarzlarını gerçekleştirilmesi beklenir. İnanan insan, fitneye yol açan dürtülerine hakim olup, Allah'a karşı bağlanma, şükretme, vefa, minnettarlık gibi müsbet duygularla kulluk görevlerini yerine getirmelidir.⁴⁸² Zihnen Allah'ı kabul etmekle beraber kalben O'na tam olarak bağlanamamak, teslim olamamak; kalbe tevhidi yerleştirememek insanı yaratılış gayesinden uzaklaştırır;⁴⁸³ fitneye düşürür. Fitneci davranışların toplumda yayılması ise toplum hafızasından tevhid akidesini çıkartır. Bu toplumda yetişen nesillerin tevhid fikrinden uzak yetişmesine sebep olur.

İnanıldığını söylediği halde amelden uzak yaşayan insanın Tanrı tasavvuru, Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Cahiliye Araplarının ilâh yaklaşımına benzer. Çünkü onlar, Allah'ı evrenin yaratıcısı olarak kabul eder ama günlük hayatlarında O yokmuş gibi davranırlar. Onlarda düşünce, duygu ve davranıştan oluşan gerçek bir dindarlık yerine, alışkanlık, gelenek, adet ve taklitten oluşan kör ve sağır bir bağınazlık görülür.⁴⁸⁴ Günlük hayatlarını idame ettirme, arzularını gerçekleştirme dışında gayeleri olmayan bu insanlar hakikate karşı kendilerini kapatmış Kur'ân'ın tabiriyle kör, sağır kesilmişlerdir.⁴⁸⁵ Kur'ân, bu insanların karakterlerini bize haber verirken evrensel bir hakikati beyan etmektedir.⁴⁸⁶ Teorik bilgi olarak varlığını kabul etseler bile pratikte bir ilişki içine girmedikleri için (ibadet/salih amel) Allah Teâlâ'yı unutan bu kimselere Allah Teâlâ da kendilerini unutturmuştur.⁴⁸⁷

⁴⁸⁰ Mehmet Aydın, "Kur'ân ve İlmi Zihniyet", *İslam Üzerine Düşünceler*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), s.76.

⁴⁸¹ Alper, *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*, s.81.

⁴⁸² Düzgün, "Kur'ân'ın Tevhid Felsefesi", s.7.

⁴⁸³ ez-Zâriyât 51/56.

⁴⁸⁴ İlhami Güler, "Tanrı'nın Ölümü, Göçü, Geri Çekilmesi, Tutulması Ve Unutulması Olarak Modern Tekno-Seküler Çağ", *Kelam Araştırmaları*, 12/2 (2014): 25.

⁴⁸⁵ el-Bakara 2/171.

⁴⁸⁶ Lokman 31/32.

⁴⁸⁷ el-Haşr 59/19.

3.1.3.2.2. Riya

Beğenilme ve takdir edilme duygusu insanda fitrîdir. Bu duyguya fitne bulaştığında ibadetlerde ihlâs, davranışlarda samimiyet kaybolur ve artık onun adı riya olur. Riya kişinin içini ihmal edip, dışını süslemeye çalışması ve olduğundan farklı görünme arzusu ile itibar ve halkın saygısını kazanma tutkusudur. Riyanın en güçlü sebebi övülmekten hoşlanmak ve yerinmekten incinmektir. Övülme arzusunu tetikleyen de kendini beğenmektir.⁴⁸⁸ Riya, insanlar tarafından beğenilme, takdir edilme duygusunun tatmininin kişinin tek hedefi haline gelmesidir.⁴⁸⁹ İnsanı fitneye düşüren beşeri zaafılardan olan kibir ve hırs böylece onu riyakâr davranışlara sevk eder. Kalpte riyanın kök salabilmesinin sebebi, samimiyet ve ihlâsın kalbe yerleşmemiş olmasıdır. Kalp bu duygulardan yana boş olduğunda oraya riya yerleşir ve kökleşir, böylece insan şeytanın telkinlerine, fitne tuzaklarına açık hale gelir.⁴⁹⁰

Riyakâr insanda samimiyet yoktur. O, iltifat görmek ister ve yaptığı her şeyi bu amaçla yapar; toplumda hoş giden, takdir gören davranışları, insanların görmesini sağlayacak şekilde yapar; başarılarını, kendisine hayran olunması için sergiler. İyi bir şey yapmak için aslında kendinde olan bir güç yoktur. O, kendisini motive edecek gücü takdirde, hayranlıkta, övgülerde, alkışlarda, ardından koştuğu benzer tepkilerde bulur.⁴⁹¹ İhlâs riyayı terk etmek;⁴⁹² bütün söz, fiil, hareket ve tutumlarda yalnızca Allah Teâlâ'nın rızasının gözetip, buna, başka herhangi bir niyet ve düşünce, amaç ve hedefi karıştırmamaktır.⁴⁹³ Çünkü hadis-i şerifte belirtildiği gibi din samimiyettir.⁴⁹⁴ Din, Allah'a karşı, Hz. Peygamber'e karşı, tüm müminlere karşı ve kişinin kendisine karşı samimiyettir. Kur'ân-ı Kerîm'in en temel vurgusu dini Allah'a hâlis kılmayıdır.⁴⁹⁵ Samimi duygularla, Allah rızası için yapılmayan hiçbir amelin önemi yoktur. Kur'ân-ı Kerîm o amellerin boşa gideceğini bildirir.⁴⁹⁶ Fıtratı bozulmamış, selim tabiatlı insan, iyiliği Allah'ın rızasına ermek için bir vesile olarak görür ve o amaçla iyilik yapar. Fakat fıtratı bozulan kişinin amacı Allah'ın rızası değildir, insanlara hoş görünmesidir;

⁴⁸⁸ Hasan Kamil Yılmaz, "Karıncanın Ayak Sesinden Gizli Kalbî Maraz: Riya", *Diyanet Aylık Dergi*, 278(2014):15.

⁴⁸⁹ en-Nisâ 4/38.

⁴⁹⁰ en-Nisâ 4/119.

⁴⁹¹ Draz, M.A., "Kur'ân Ahlâkı" (*Le Morale du Kur'ân*), çev: Emrullah Yüksel- Ünver Günay, (İstanbul:İz Yayıncılık, 1993), s.297-307.

⁴⁹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, VII, s.26.

⁴⁹³ Ekrem Keleş, "Şeytanın Kapsama Alanı Dışında Kalanlar", *Diyanet Aylık Dergi*, 278 (2014): 10.

⁴⁹⁴ Müslim, "İman", 95.

⁴⁹⁵ el-A'râf 7/29; ez-Zümer 39/2; el-Beyyine 98/5.

⁴⁹⁶ el-Bakara 2/264; el-A'râf 7/147.

becerisinin, çalışkanlığının, zekâsının, düşünceliliğinin hemen takdir edilmesidir. Riyakâr insanın iyilik yaparken niyeti samimi değildir, buna bağlı olarak eylemi de samimi değildir. Riyakâr insan, menfaat beklentisi içerisinde olur ve beklediği menfaati elde edemezse bu sefer yaptığı iyiliği başa kakmaya başlar ki o da ciddi bir problemdir. Kur'ân-ı Kerîm gerçek iyiliğin iki şartı olduğunu bildirir: Yapılan iyiliğin Allah rızası için olması ve başa kakılmaması.⁴⁹⁷ İhlâslı insan zihnini, davranışlarını, fiillerini insanların değer yargılarından arındırdığı için, niyeti Allah rızasıdır ve amellerine karşılık insanlardan yana bir beklenti içinde değildir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre riya, münafıkların ayırt edici özelliklerindedir. Münafıklar, Allah'a hakkıyla iman etmedikleri için, onların amellerinde Allah'ın rızasını gözetme amacından söz edilemez. Münafıkların amacı kendilerini müslüman zannettirecek amelleri işlemektir. Onlar müslümanların yanına geldiklerinde "Biz sizdeniz" derler,⁴⁹⁸ kendi kendileriyle kaldıklarında ise müslümanlar hakkında hain planlar kurarlar⁴⁹⁹ ve müslüman görünerek fitne çıkartmayı hedeflerler. Onlar, düzeni sağlamak adına kendi menfaatlerine uygun olan sistemi inşa etmeye çalışırlar. Münafıklar dünya hayatında mal, evlat ve mevkî bakımından çoğu zaman güçlü kişilerdir.⁵⁰⁰ Onlar, bu güçlerini devam ettirmek isterler ve kendilerine engel olacak peygamberlerin ve müminlerin düşmanı olurlar; dilleriyle tatlı söz söylese bile düzenlerini bozacak elçilere ve inananlarına karşı onların kalpleri kin doludur.⁵⁰¹ Münafıklar ikiyüzlüdür, içleri başka sözleri başkadır.⁵⁰² Onlar, inananları kandırmaya çalışırlar, ancak kendilerini kandırırlar.⁵⁰³ Münafıkların yaptığı her iyi davranış gösteriş içindir, iyi ve hayırlı iş ortaya koymadıkları durumlarda da iyi ve hayırlı işler yapmış gibi bir imaj oluştururlar veya haklarında bu doğrultuda oluşan imajı sahiplenirler.⁵⁰⁴ Münafıklar, her işlerini gizlilikle ve sinsice yaparlar. Tüm bu halleri sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm, onların yerinin cehennemnin en alt tabakası olduğunu haber vermiştir.⁵⁰⁵

⁴⁹⁷ el-Bakara 2/262-264.

⁴⁹⁸ el-Bakara 2/14.

⁴⁹⁹ en-Nisâ 4/108.

⁵⁰⁰ et-Tevbe 9/85.

⁵⁰¹ el-Bakara 2/204.

⁵⁰² el-Bakara 2/8.

⁵⁰³ el-Bakara 2/9.

⁵⁰⁴ Âl-i İmrân 3/188.

⁵⁰⁵ en-Nisâ 4/145.

3.1.3.2.3. Yaratıcı'nın Dışındakilere Yönelen Tâzim ve İhtirâm

Sevgi duymak ve sevgi görmek; saygı duymak ve saygı görmek insanın fitrî duygularındandır. Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ'dan başkasını O'nu sever gibi sevenlerin, Allah Teâlâ'ya değil de onlara kulluk ettiklerini; müminlerin kalbindeki Allah sevgisinin ise çok daha şiddetli olduğunu⁵⁰⁶ ve müminlerin Allah Teâlâ'ya olan saygılarından dolayı kötülükten uzak durduklarını bildirir.⁵⁰⁷ Kalplerdeki en büyük sevginin Allah sevgisi olması insanı başkalarına kul olmaktan korur ve onu özgürleştirir. Fakat insanın hedeften uzaklaşması durumunda, kendisi için fitne olan bu sevgi onu bağımlı yapar, ömrünü bu sevgi uğruna harcar ve âhirette hüsrana uğrar.⁵⁰⁸

Allah Teâlâ, insanı sınamak için, onun tabiatını çeşitli zaafllara mütemayil şekilde yaratmıştır.⁵⁰⁹ Bu zaafllar kadınlara, çocuklara, ekinlere, hayvanlara, altın ve gümüşe düşkünlük,⁵¹⁰ mevki ve makam hırsı olarak ifade edilebilir. Kur'ân-ı Kerîm bunları dünya hayatının süsleri⁵¹¹ ve insan için fitne unsuru⁵¹² olarak nitelendirirken, gerçek hayrın; güzelliğin Allah'ın katında olduğunu bildirmiş⁵¹³ ve insanı hakiki sevgiye; Allah sevgisine yöneltmiştir. İnsan sevdiklerini Allah için severse, sevgide birliği gerçekleştirmiş olur; dünya ve ahiret saadetine nail olur. Ama tevhid ilkesinden saparsa bu zaaflları insanı fitneye düşürür. Fitnenin olduğu yerde sağlıklı düşünmek ve iman etmek söz konusu olamaz. Kur'ân-ı Kerîm birçok âyette Hz. Peygamberin de beşer olduğunu vurgulayarak insanla yaratıcı arasında ontolojik bir farklılık olduğunu sık sık hatırlatmış ve bu farklılığı kaldırmaya çalışan hıristiyan ve yahudilerin kâfir olduğunu beyan etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm Hz. İsa'nın da, annesinin de yemek yedikleri örneğini vererek beşer olduklarına dikkat çekmiştir.⁵¹⁴ Bu aynı zamanda yemek yediği, çarşıda dolaştığı için Hz. Peygamber'in risaletini reddeden, onun sade bir insan oluşunu anlayamayan⁵¹⁵ müşriklere de bir cevaptır. Hz. Peygamber de çeşitli hadislerinde beşer olduğunu

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/165.

⁵⁰⁷ el-Mü'minûn 23/57-60.

⁵⁰⁸ el-Ankebût 29/25.

⁵⁰⁹ el-Enfâl 8/28.

⁵¹⁰ Âl-i İmrân 3/14.

⁵¹¹ el-Kehf 18/46.

⁵¹² Tâ Hâ 20/131.

⁵¹³ Âl-i İmrân 3/15.

⁵¹⁴ el-Mâide 5/75.

⁵¹⁵ el-İsrâ 17/93-94; el-Furkan 25/7.

vurgulamış ve Hıristiyanların Hz. İsa'ya yaptıkları gibi övgüde ve yüceltmede aşırı gitmemelerini istemiştir.⁵¹⁶ Çünkü her aşırılık dengeyi bozar ve fitneye yol açar.

Her konuda itidal üzere olmayı seven Hz. Peygamber kendisine aşırı saygı gösterilmesini de istememiş,⁵¹⁷ huzurunda çekinerek duranları “Ben Kureys'ten kuru ekmek yiyen bir kadının oğluyum” buyurarak rahatlatmıştır.⁵¹⁸ Aynı zamanda o, peygamberlerin kabirlerinin tapınak olmaması gerektiğini, bunu yapanlara Allah'ın lanet etmesini istediğini söyleyerek,⁵¹⁹ vefatından sonra bunun bir fitneye dönüşmesini önlemiştir. Şüphesiz insanların içinde en yüksek derece Peygamberlere aittir; hiç kimse çalışarak bu mertebeyi elde edemez. Allah katında da insanların gönlünde de en yüksek payeye sahip olan Hz. Peygamber'in, kendisine aşırı sevgi ve hürmet gösterilmesini engellemesi, ancak Allah'a sunulacak olan tâzim ve hürmetin O'ndan başkasına gösterilemeyeceğinin kanıtıdır. Her müslüman düşünce ve duygu hayatında bu bilinci diri tutmak ve her türlü fitne tuzağına karşı bu konularda tedbirli olmak zorundadır.⁵²⁰

Tabiatı ve tabiata ait nesnelere yüceltmek de tevhide aykırıdır. İnsan tabiatı Allah'ın âyeti olarak görmeli, Allah'ın böylesine mükemmel yaratmasını tefekkür ederek kalbinde Allah'a olan sevgisini ve saygısını artırmalı, tabiatı kendi hizmetine veren Rabb'ine şükretmelidir. İnsanlar içinde tabiata, yıldızlara tapanlar olmuştur ki şüphesiz bunlar batıldır. Bunlara bağlı olarak fal açtırmak, yıldızlardan hüküm çıkartmak da insanı fitneye düşürür ve şirke götürür. Hz. Peygamber oğlu İbrahim'in ölümünün denk gelen güneş tutulmasının oğlunun ölümüyle bir ilgisi olmadığını açık bir şekilde ifade etmiş, güneşin ve ayın Allah'ın belirlediği bir hesaba göre hareket ettiklerini bildirmiştir.⁵²¹

İnsanın yaratılışında olan merak duygusu hayra yönlendirilmezse insanı fitneye sürükler. Kur'ân-ı Kerîm tecessüsü yasaklamış,⁵²² kesin olmayan bilginin peşine düşenlere, kulağın ve gözün şahit olduklarından sorumlu olduklarını hatırlatmıştır.⁵²³ Tevhid inancında ilim Allah'a aittir, O'nun bildirmesi dışında, insanlar O'nun ilminden

⁵¹⁶ Buhârî, “*Fezâilü ashâbi'n-nebî*” 51.

⁵¹⁷ Buhârî, “*Enbiyâ*”, 48.

⁵¹⁸ İbn Mâce, “*Et'ime*”, 30.

⁵¹⁹ Buhârî, “*Salât*”, 55.

⁵²⁰ Topaloğlu, v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s.90.

⁵²¹ Buhârî, “*Küsûf*”, 1.

⁵²² el-Hucurât 49/12.

⁵²³ el-İsrâ 17/36.

hiçbir şeyi tam olarak bilemezler.⁵²⁴ Hz. Peygamber kâhinlere başvurulmasını yasaklamıştır.⁵²⁵ Gelecekte vukû bulacak olayların bilgisi sadece Allah'ın katındadır. müslümanlar gayba iman eder⁵²⁶ ve Allah Teâlâ'dan başka kimsenin gaybı bilemeyeceğini kabul eder.⁵²⁷ Allah Teâlâ bildirmediği peygamberler dahi gaybî bilgiye sahip olamaz.⁵²⁸ Ehl-i sünnet itikadında peygamberler dışında hiç kimsenin özel bir bilgi kaynağı olmadığı kabul edilir. Her insan yanılır, bunun tek istisnası peygamberlerdir ki onlar da yanıldıklarında Allah Teâlâ tarafından düzeltilirler.

Hz. Peygamber, iyi olduğu düşünülen bir kimse için, mutlak anlamda “iyidir” denilemeyeceğini yalnızca “iyi olduğunu zannediyorum” demenin uygun olacağını, onun gerçekten iyi olup olmadığını sadece Allah Teâlâ'nın bileceğini beyan etmiştir.⁵²⁹ Bir kimsenin iyi olduğunu iddia etmenin bile doğru görülmemesi, yanılmaz olduğu iddiasıyla belirli kimselerin etrafında toplanmanın ne büyük bir fitne olduğunu göstermesi bakımından manidardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın izni olmadıkça O'nun katında hiç kimse için şefaatin söz konusu olamayacağı, ancak O'nun izin verdiği kulların şefaate nail olabilecekleri açık bir şekilde ifade edilir.⁵³⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in insanın ancak çalıştığının karşılığını alacağını⁵³¹ bildirmesine rağmen çalışmadan (salih amel işlemeden) birilerinin şefaatiyle cennete girmeyi beklemek büyük bir cehalet göstergesidir.⁵³² Bu inanç dünya hayatında fitneye ahirette de hüsrana sebep olur. Nitekim Hz. Peygamber, kızı Fatıma'ya babasının Peygamber oluşuna güvenmeden iyi bir kul olmak için çabalamasını tavsiye etmiştir.⁵³³ Kur'ân-ı Kerîm yahudi ve hıristiyanları din adamlarını rab edindiklerini bildirir.⁵³⁴ Peygamberimiz âyette geçen “Rab edinme” ifadesinin tapma anlamında olmayıp onların helal kıldıklarını helal, haram kıldıklarını haram kabul etmeleri anlamında olduğunu söylemiştir.⁵³⁵ Onlar helali

⁵²⁴ el-Bakara 2/255.

⁵²⁵ Ebu Dâvûd, “*Tıb*”, 21.

⁵²⁶ el-Bakara 2/3.

⁵²⁷ en-En'âm 6/59; en-Neml 27/65.

⁵²⁸ el-Cinn 72/26-27.

⁵²⁹ Buhârî, “*Şehâdât*”, 16.

⁵³⁰ el-Bakara, 2/255; Sebe 34/23; en-Necm 53/26.

⁵³¹ en-Necm 53/39-42.

⁵³² Topaloğlu, v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, s.97-98.

⁵³³ Buhârî, “*Vesâyâ*”, 11.

⁵³⁴ et-Tevbe 9/31.

⁵³⁵ Tirmîzi, “*Tefsîru'l-Kur'ân*”, 10.

ve haramı belirleyen merci olarak din adamlarını kabul etmişler bu da tevhid akidesini yani dinin temelini sarstığı için dinleri tahrif olmuştur.

3.2. Adâlet Kavramı

3.2.1. Sözlük Anlamı

Adâlet kelimesi, “doğru olmak, doğru davranmak, adâletle hükmetmek, eşitlemek, her şeyi yerli yerine koymak, gerçeği ortaya çıkartmak, denk olmak ” gibi birçok anlama gelen “a-d-l” fiilinden türetilmiş soyut bir isimdir.⁵³⁶ Kelimenin kökü olan “adl” kavramı çok geniş bir anlam zenginliğine sahiptir. Bu anlamlar, “insafli olmak, doğru olmak, doğru davranmak, adâletle ve hakla hükmetmek, zulmetmemek, bir işte doğru olmak, dürüst olmak, eşit muamele etmek, eşitlemek, düzeltmek, birbirine denk olmak” şeklinde sözlükte yer almaktadır.⁵³⁷ Adl kelimesi sıfat olarak kullanıldığında “Âdil” anlamına gelir ve Allah Teâlâ’nın sıfatları arasındadır. Âdil, “adâletli ve insafli olan, hakla hükmeden, haklıya hakkını ve haksıza cezasını veren, bu prensibi herkese uygulayan, her şeyi yerli yerinde yapan, hak ve hukuka riâyet eden, dürüst ve doğru olan” anlamlarına gelir.⁵³⁸ İsbet etmek ve her şeyi yerli yerine koymak” anlamı da Allah Teâlâ’nın isimlerinden olan “el-Adl” isminin anlamları arasındadır.⁵³⁹ Allah Teâlâ, son derce âdil, kullarına asla zulmetmeyen, hakikatten başkasını söylemeyen ve vaadi hak olandır.⁵⁴⁰ Adl kavramının zıddı “cevr”dir.⁵⁴¹ “Cevr”, düzgün olmayan, kuralına uygun olmayan iş; haksızlık, taraf tutma, adam kayırma; zulüm ve haksızlık anlamlarına gelir.⁵⁴²

Adâlet kavramı, sözlük anlamlarına bağlı olarak, farklı alanlarda terimsel anlamlar kazanmıştır. Toplum hayatında adâlet, “bireysel ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan bir erdem ve hukuk ilkesi” olarak kabul görmüştür.⁵⁴³ Adâlet, dini açıdan yasak olan şeylerden sakınmak suretiyle doğru yol üzere olmaktır⁵⁴⁴ ve huzurlu ve istikrarlı bir toplumun temel

⁵³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XI, s.430.

⁵³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XI, s.430.

⁵³⁸ İsfahâni, *Müfredât*, s.325; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XI, s.430.

⁵³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XI, s.430; IV, s.153.

⁵⁴⁰ en-Nisâ 4/40; el-En’âm 6/57; Fâtır 35/5; Sâd 38/84.

⁵⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XI, s.430.

⁵⁴² İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, IV, s.153.

⁵⁴³ Mustafa Çağrı, “Adâlet”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, s.341-342.

⁵⁴⁴ el-Cürçânî, “*Kitâbü’t-ta’rîfât*”, (t.y., y.y.), s.147

dayanağıdır.⁵⁴⁵ Hukuki açıdan adâlet, verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder.⁵⁴⁶ Ahlâkî açıdan ise adâlet, “başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatle gerçekleşen ruhî denge ve ahlâkî kemal şeklinde tanımlanır.⁵⁴⁷ Adâleti ve Allah’ın adl sıfatını, İslam filozofları Allah’ın her varlığa lâıyk olduğu imkân ve kabiliyetleri bahşetmesi şeklinde değerlendirmişler⁵⁴⁸ ve adâleti, nefsin sahip olduğu hikmet, iffet ve şecaat erdemlerinin sonucunda oluşan denge/îtidal hali olarak görmüşlerdir.⁵⁴⁹ Kelâm alimleri adâleti, Allah ile alem arasındaki ilişki, ilahi irade ve Allah’ın fiilleri bağlamında ele almışlardır.

Mu’tezîle adâlet ilkesini mezhebinin beş temel prensibinden biri olarak belirlemiş ve bu ilke üzerinde önemle durmuştur. Dönemin siyasal şartları da bu ilkenin öne çıkmasında etkili olmuştur. Mu’tezîle’ye göre adl Allah’ın iyi (hasen) fiilleri işlemesi, kötü (kabih) fiillerin meydana gelmesinde etkisinin bulunmamasıdır. Bu anlamda Allah’ın âdil olması, O’nun bütün fiillerinin güzel olması ve O’nun, zulüm ve çirkin fiilleri asla yapmaması şeklinde ifade edilir. Bunun anlamı Allah’ın her türlü kötü işten, sevap, fayda gibi şeyleri terk etmekten, maslahata aykırı ve çirkin yolla insanları kulluğa çağdırmaktan münezzehtir olması; bütün fiillerinin hikmet, adalet ve isabet niteliği taşıması demektir.⁵⁵⁰ Yani insanların işlediği kötü fiillerin Allah tarafından yaratılması caiz değildir. Allah insana eylem gerçekleştirme gücünü önceden vermiş olup kişi bu hürriyetiyle istediğini yapar.⁵⁵¹ Mu’tezîle burada irade hürriyetini temellendirmeyi hedefleyerek, irade hürriyeti bulunmayan bir insanın Allah tarafından sorumlu tutulmasının O’nun adâlet ve hikmetiyle bağdaşmadığını söyler.⁵⁵² Mu’tezîle’nin temel vurgusu Allah’ın zulüm işlemeyeceğini ve zulmün insan eseri olduğu yönündedir.⁵⁵³ Mu’tezîle için adâlet ilkesi, insanın iradesinin, dilemesinin ve gücünün olduğunu kabul etmek, insanın işlediği fiilleri gerçek anlamda insana nispet etmek, bundan dolayı insanın elde ettiği ceza ve mükâfatı onun bizzat kendi elleriyle kazandığını ortaya

⁵⁴⁵ Mehmet Şeker, *İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, (Ankara, 6.Baskı, 1991), s.32-36.

⁵⁴⁶ Hayrettin Karaman, “Adâlet”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, s.143.

⁵⁴⁷ Çağrııcı, “Adâlet”, I, s.341.

⁵⁴⁸ Bekir Topaloğlu, “Adl”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, s.387.

⁵⁴⁹ İbn. Miskeveyh “*Tezhibbü’l ahlâk*”, Kahire, ts.,s.15.

⁵⁵⁰ Kâdî Abdülcebbar, “*Şerhu’l Usûli’l Hamse Mutezîle’nin Beş İlkesi*”, çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı, 2013), II, s.8-10;76.

⁵⁵¹ İlyas Çelebi, “Mu’tezîle”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, s.396.

⁵⁵² Kâdî Abdülcebbar, “*Şerhu’l Usûli’l Hamse*”, s.102-103.

⁵⁵³ Gölcük-Toprak, “*Kelam*”, s.244.

koymak; Allah Teâlâ'ya adâlet sıfatını nispet etmek, zulüm ve kötülüklerin Allah'a nispet edilmesine karşı çıkmak anlamına gelmektedir.⁵⁵⁴ Mu'tezile, bu görüşlerini âyetlerle temellendirir. Misal olarak bir kavmin kendinde olan iyi hali değiştirmedikçe Allah'ın onlara verdiği nimetleri değiştirmeyeceğini beyan eden âyeti,⁵⁵⁵ verilebilir. Bu âyeti Mu'tezile, Allah'ın onlara akıl ve kudret vermek, engelleri ortadan kaldırmakla ihsanda bulunduğu yani onların Allah'a ibadet ve şükürle meşgul oldukları, şeklinde yorumlamıştır. Dolayısıyla bu da Allah'ın kimseye işin başında azap ve zarar vermediğine delildir.⁵⁵⁶ Aynı şekilde Mu'tezile, Allah'ın insanları zulümleri nedeniyle cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmayacağını beyan eden âyeti⁵⁵⁷ de zulmün, Allah'ın yaratması olmadığı, kulların fiilleri olduğu şeklinde yorumlar. Çünkü bu ayette zulüm kavramı kullara izafe edilmiştir.⁵⁵⁸

Mu'tezile'nin beş temel ilkesinden biri olan tevhid ilkesi de adâlet ilkesiyle irtibatlıdır. Tevhid Allah'ın en önemli sıfatı olarak kabul edilirken, adâlet Allah'ın fiillerine yönelik en önemli vasıf olarak kabul edilir.⁵⁵⁹ Mu'tezile'nin tevhid anlayışının temelinde Allah'ı her türlü teşbihten soyutlama düşüncesi olduğu gibi adâlet anlayışının temelinde de Allah'ın âdil olma sıfatını ihlal eden her türlü anlayış ve inancı reddetme düşüncesi vardır. Adâleti, aklın bir hikmete bağlı olarak gerektirdiği şey olarak tarif eden Mu'tezile'ye göre bir fiil, doğruluk ve maslahata uygun olarak meydana geldiği takdirde, adâlete de uygundur.⁵⁶⁰

Çeşitli disiplinler tarafından farklı şekillerde tanımlanan adâlet kavramının Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımını inceleyelim:

3.2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılışı

3.2.2.1. Adâletle Hükmetme Anlamında

Adâlet kavramı âyet ve hadislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi

⁵⁵⁴ Uğuzman, “Kelâm'da Adâlet Kavramı”, s. 93-94.

⁵⁵⁵ el-Enfâl 8/53.

⁵⁵⁶ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, V, s.494.

⁵⁵⁷ en-Nahl 16/61.

⁵⁵⁸ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VII, s.227-228.

⁵⁵⁹ Uğuzman, “Kelâm'da Adalet Kavramı”, s. 95.

⁵⁶⁰ Maksut Çetin, “Mu'tezile'nin Adalet Anlayışı ve Sosyo-Politik Nedenleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 17/ 57 (2013):403.

anlamalarda kullanılmıştır.⁵⁶¹ Toplumda adâletin sağlanması, insanlar arasındaki ilişkilerde adâletle hükmedilmesi, dengenin sağlanması Kur'ân'ın üzerinde hassasiyetle durduğu bir konudur. Bu bağlamda birçok âyette “adl” ifadesi, adâleti/dengeyi sağlamak, adâletle hükmetmek, haktan sapmamak anlamlarında kullanılır. Bu âyetlerin bazılarında Allah Teâlâ adâleti emrettiğini,⁵⁶² Hz. Peygamber'in de adâleti sağlamakla emrolunduğunu bildirir.⁵⁶³ Müminlerin adâleti sağlamaları, kendilerinin veya sevdiklerinin aleyhine de olsa yalancı şahitlik yapmamaları, adâletten ayrılmamaları hususunda uyarıldıkları âyetlerdeki kullanım buna örnektir.⁵⁶⁴ Aynı şekilde, toplumda her daim insanları uyaracak, adâletle hükmedecek, insanları doğru yola sevk edecek kişilerin bulunduğu bilgisi verilirken de benzer bir kullanım söz konusudur.⁵⁶⁵ Bu kimseler Allah katında değerlidir. Çünkü onlar içlerinde yaşadıkları toplumun gidişatına duyarsız kalmaz, gerek sözleriyle gerek davranışlarıyla toplum hayatında dönüştürücü rol oynarlar. Kur'ân-ı Kerîm onları doğru yolda oldukları ve insanlara adâleti emrettikleri için taltif eder.⁵⁶⁶

Borçlanma, vasiyet, boşanma gibi durumlarda şahitlik yapacak kişilerde Kur'ân-ı Kerîm âdil olma vasfının arandığını bildirir ve müminleri âdil olmaya teşvik eder.⁵⁶⁷ Âdil olma emri, insaf, söz, fiil ve hükmünde doğru olmayı, her şeyi yerli yerinde yapmayı, eşit ve dengeli muamele etmeyi gerektirir. Kur'ân bu anlamda hesap günü tam bir adâletin sağlanacağını beyan eder.⁵⁶⁸

3.2.2.2. Fidyeye, Karşılık Anlamında

“Adl” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de “fidye” anlamında da kullanılmıştır. Allah Teâlâ insanlara hesaba çekileceklerini ve o gün -Allah'ın dilemesi hariç- kendilerine hiç kimsenin yardım edemeyeceğini, o gün hiçbir şekilde fidye kabul edilmeyeceğini bildirmiştir.⁵⁶⁹ Bu âyetlerin tefsirinde Cahiliye Araplarının adetlerine işaret olunduğu ifade edilmiştir. Çünkü onlardan birisi bir sıkıntıyla karşılaştığında, akrabaları bu sıkıntıyı ondan giderebilmek için her türlü iyiliği yapar, gerekirse muhataplarına

⁵⁶¹ Çağrı, “Adâlet”, s.341.

⁵⁶² en-Nahl 16/90.

⁵⁶³ eş-Şûrâ 42/15.

⁵⁶⁴ en-Nisâ 4/135; el-Mâide 5/8.

⁵⁶⁵ el-A'râf 7/ 159,181.

⁵⁶⁶ en-Nahl 16/76.

⁵⁶⁷ el-Bakara 2/282; el-Mâide 5/95, 106; et-Talâk 65/2.

⁵⁶⁸ Yûnus 10/54; el-Enbiyâ 21/47.

⁵⁶⁹ el-Bakara 2/48, 123; el-En'âm 6/70.

yalvarır yine bir sonuç alamazsa o zaman bu sıkıntının giderilmesi için istenen fidyeyi verirdi.⁵⁷⁰ Allah Teâlâ ahirette böyle bir bedel kabul edilmeyeceğini bildirerek onların kendilerine dünyada iken çekidüzen vermelerini istemiştir. Çünkü ahirette, insanların dünyada alışık olduğu bu yolların hiçbirisi günahkârlara fayda vermeyecek ve onlar amelleriyle baş başa kalacaklardır. Bu yüzden ilgili âyetlerde, mahşer günü kurtuluşa erenlerden olmak için daha dünyada iken gerekli hazırlıkların yapılması öğütlenir ve hiç kimseden herhangi bir karşılığın kabul edilmeyeceği vurgulanır.⁵⁷¹ Bu âyetler aynı zamanda Yahudilerin seçilmiş millet oldukları için hesap günü cezadan muaf olacakları iddiasının da asılsız olduğunu gösterir.⁵⁷²

“Adl” kelimesinin kullanıldığı farklı manalardan birisi de “kıymet, denk, karşılık” anlamlarıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de ihramlı bir kimsenin av yasağını çiğnemesi halinde, günahına kefarete olarak kurban kesmesi veya buna denk bir karşılık olarak belirli sayıda oruç tutması gerektiği haber verilirken denk anlamında “adl” ifadesi kullanılmıştır.⁵⁷³

“Adl” kelimesi bir şeyi Allah’a denk tutma, O’na ortak koşma anlamında da âyetlerde geçer.⁵⁷⁴ İlgili âyetlerde Allah Teâlâ’nın yeri ve göğü yaratan yegâne güç olduğu vurgulanır ve ona ortak koşan kâfirlerin nankörlükleri ortaya konur.⁵⁷⁵

3.2.2.3. Doğruluk Anlamında

“A-d-l” fiili, Kur’ân’da isim formunda “Yüce Allah’ın kelimesi olan Kur’ân’ın ‘adâleti” anlamında da kullanılmaktadır.⁵⁷⁶ Bu âyet Kur’ân-ı Kerîm’in getirmiş olduğu bilgilerin doğru, vermiş olduğu hükümlerin âdil olduğu şeklinde anlaşılmıştır.⁵⁷⁷ Çünkü Allah Teâlâ’nın bildirdiği her şey şüphesiz hak, sözleri adâlete uygundur, vaadleri günü geldiğinde gerçekleşecektir, onun fiilleri zulümle vasıflanmaktan münezzehtir.⁵⁷⁸ Kâinatta meydana gelen tüm hadiseler de hikmet ve adâlete uygundur.⁵⁷⁹

⁵⁷⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, s.494.

⁵⁷¹ Mustafa Kara, “Kur’ân’da Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (2013): 149.

⁵⁷² Esed, *Kur’ân Mesajı*, II, s.14.

⁵⁷³ el-Mâide 5/95.

⁵⁷⁴ el-En’âm 6/1, 150; en-Neml 27/60.

⁵⁷⁵ Yazır, *Hak Dîni*, III, s.1865-1868; V, s.3689-3693.

⁵⁷⁶ el-En’âm 6/115.

⁵⁷⁷ Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, V, s.13.

⁵⁷⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, V, s.125-126.

⁵⁷⁹ Topaloğlu, “Adl”, I, s.387.

Allah Teâlâ'nın fiilleri nasıl adâlete uygunsa, kulların kendilerine verilen sayısız nimetlere uygun şekilde bazı imtihanlara tabi tutulmaları gibi,⁵⁸⁰ O'nun insanlara ilettiği son ilâhi mesaj olan Kur'ân'ın tüm içeriği de doğruluk ve 'adâlet bakımından mükemmeldir. Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen tüm söz ve tehditler, ödül ve cezalar şartlarını oluşturan herkesi mutlaka bulacaktır. Allah Teâlâ, asla kullarına zulmedici değildir.⁵⁸¹ O'nun kâinattaki bütün tasarrufları ilâhi adâletine uygun olarak gerçekleşmektedir.⁵⁸²

3.2.2.4. Ölçülü Yaratma Anlamında

“Adl” fiilinin Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı anlamlardan birisi “dengeli ve ölçülü yapmaktır”. İnsanın dengeli ve ölçülü yaratıldığını anlatırken “adl” fiili kullanılmıştır.⁵⁸³ Müfessirler bu ifadeyi, insanın yapısındaki muhteşem uyum, el, ayak, göz, kulak gibi çift azalar arasındaki denge, îtidâl;⁵⁸⁴ insanın güzel bir şekilde yaratılması olarak⁵⁸⁵ yorumlamışlardır. Nitekim başka bir âyette de insanın en güzel şekilde yaratıldığı beyan edilir.⁵⁸⁶

“Adl” kökünden türeyen adâlet kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de sözü edilen anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Bununla beraber adâlet kavramına delalet eden tek kelime “adl” kelimesi değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in bu bağlamda kullandığı başka kelimeler de vardır. Bunlar içinde kıst, mîzan, hak, keyl kavramları öne çıkar. “Kıst” kelimesi “âdil olma, birisine hakkını, payını âdil bir şekilde verme anlamındadır,⁵⁸⁷ Kur'ân'da “adâletin sağlanması” anlamında kullanılmıştır.⁵⁸⁸ Mîzan kelimesi, “v-z-n” kökünden türemiştir “ölçü, tartı” anlamına gelir.⁵⁸⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de denge anlamında kullanılmıştır.⁵⁹⁰ Mîzan, hukukî, siyasî ve toplumsal dengeyi tayin eden adâlet ölçüsüdür. Allah Teâlâ, insanlara vahiy yoluyla, doğruyla yanlış arasında ayırım yapabilecekleri ölçüyü (mîzan) vermiş ve bu mîzana uygun olarak güzel amelleri ağır basanların hoşnut olacağı bir hayata; amelleri hafif gelenlerin ise kızgın bir ateşe

⁵⁸⁰ el-Bakara 2/155; el-Mâide 5/48; İbrâhim 14/34.

⁵⁸¹ Yûnus 10/44; el-Kehf 18/49.

⁵⁸² Kara, “Kur'ân'da Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri”, s.148.

⁵⁸³ el-İnfîtâr 82/6-8.

⁵⁸⁴ Yazır, *Hak Dîni*, VIII, s.5637-5638.

⁵⁸⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, s.74.

⁵⁸⁶ et-Tîn 95/4.

⁵⁸⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s.403; İbni Manzûr, *Lisânü'l-arab*, VII, s.376.

⁵⁸⁸ el-Hucurât 49/9; el-Mümtehine 60/8.

⁵⁸⁹ İsfahani, *Müfredât*, s.522.

⁵⁹⁰ eş-Şûrâ 42/17; er-Rahmân 55/7-8.

gireceklerini bildirmiştir.⁵⁹¹ Hak kelimesi, “sabit olan, şüphe olmayan, güvenilir olan” manasına gelir.⁵⁹² Kur’ân’da çok sık geçen ve birbirinden farklı anlamlarda kullanılan “hak” kelimesinin, eşitlik anlamında,⁵⁹³ adâletin sağlanması anlamında,⁵⁹⁴ düzgün, uygun anlamında⁵⁹⁵ kullanılması adâletle bağlantılıdır. Keyl kelimesi, “ölçü, eşitlik, doğru ölçme, terazinin iki kefesini denkleştirme, ibadetlerin ölçüsünü iyi bilme” manalarına gelir.⁵⁹⁶ Ölçünün ve tartının doğru yapılmasını emreden âyetlerde “keyl” ifadesi geçmektedir.⁵⁹⁷ Adâlet kavramıyla bağlantılı olan bu kavramlar, Kur’ân-ı Kerîm’de bazen ayrı ayrı âyetlerde, bazen aynı âyette birbirini destekleyecek şekilde kullanılmıştır.

3.2.3. Fitnenin Adâleti Engellemesi

Allah Teâlâ insanı da kâinatı da belli bir ölçüye göre ve dengeli bir şekilde yaratmıştır.⁵⁹⁸ Her şeyi yerli yerinde yaratan, tüm varlıkların yapısına varoluş kanunlarını yerleştiren Allah Teâlâ, kullarını dengeyi bozmamaları konusunda uyarmıştır.⁵⁹⁹ İnsanların dengeyi korumaları; kendi bedenleri üzerindeki tasarruflarında, birbirleriyle olan ilişkilerinde, tabiatla olan ilişkilerinde, eşyayla olan ilişkilerinde, kısacası tüm fiillerinde âdil, ilâhî yasalara uygun davranmalarıyla mümkün olur. Fitne söz konusu olduğunda insanlar dengeyi bozar, adâletten sapar; birbiriyle bağlantılı olarak birçok alanda bozgunculuk, kargaşa görülür ve bu durum bazen toplumların çöküşüne yol açar. Fitne bir topluma girdiğinde o toplumun düzeni mutlaka bozulur, insanı ve toplumu adâletsiz uygulamalardan koruyan emanet duygusu zarar görür, insanlar arasında gruplaşmalar/tefrika meydana gelir, her bir grup kendi doğrularını başkalarına zorla kabul ettirmeye çalışır, şiddete temayül artar. Bu çerçevede fitnenin adâletin ikamesini nasıl engellediğini inceleyelim:

⁵⁹¹ el-Kâria 101/ 6-11.

⁵⁹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, X, s 49; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.125.

⁵⁹³ el-A'râf 7/8.

⁵⁹⁴ el-A'râf 7/159.

⁵⁹⁵ el-En'âm 6/73.

⁵⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XI, s.604-605

⁵⁹⁷ el-A'râf 7/85; el-İsrâ 17/35; eş-Şuarâ 26/181.

⁵⁹⁸ el-Furkan 25/2.

⁵⁹⁹ er-Rahmân 55/7-8.

3.2.3.1. Toplumsal Düzene Etkisi

3.2.3.1.1. Hırs ve Menfaati Öne Çıkarması

Kur'ân-ı Kerîm belli ölçülere göre dengeli bir şekilde yaratılan insanın,⁶⁰⁰ fitratına uygun; îtidâl üzere yaşamasını⁶⁰¹ ve aynı şekilde toplumların da ifrat ve tefrit arasında orta bir yol tutmasını ister.⁶⁰² Hz. Peygamber örneği üzerinden âdil bir insanın nasıl olacağı açıklanır, insanların keyfi istek ve arzularına göre hareket etmeyip ilâhi emirlere teslim olmaları temel prensip olarak belirlenir.⁶⁰³ Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen ahlâkî prensiplere göre yaşayan insanlar, diğer insanların gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeksizin istikrarlı bir doğruluk halini muhafaza edebilir ve bu durumda ruhî bir denge ve ahlâkî bir kemal anlamında adâletin varlığından söz edilebilir.⁶⁰⁴ Fakat fitne olan toplumda kişisel hırslar ve menfaatler ön plana çıkar. Bu durum adâletin ölçüsü olan hakkaniyet duygusunun kaybolmasına sebep olur. Hak, objektif bir kavram ve sabit bir kanun ilkesiyken kişisel arzu ve menfaatlere göre şekil aldığında, yeryüzünde ve gökyüzünde düzenin bozulacağı ifade edilir.⁶⁰⁵ Kur'ân-ı Kerîm bu sebeple helak olan kavimlerden örnekler vererek insanları ibret almaya davet eder.⁶⁰⁶

Toplumun bozulması (ifsâdı) şüphesiz insanın bozulmasıyla başlar. Allah Teâlâ insanı özgür iradeye sahip bir varlık olarak yaratmış, ona neyin iyi ve neyin kötü olduğunu ilham etmiş⁶⁰⁷ ve ona eylemde bulunma kudreti vermiştir. Neticede de insanı yaptıklarından sorumlu tutmuştur. İyi yol da kötü yol da bütün açıklığıyla ortada durmaktadır ve Allah Teâlâ insana hangi yolu seçerse, seçtiği o yolda ilerlemesini kolaylaştıracağını beyan etmektedir.⁶⁰⁸ Bu durum, insanların seçimleri sonucunda karşılaştıkları olumlu ya da olumsuz durumların sorumluluğunu üstlenmeleri gerektiğini göstermektedir.⁶⁰⁹ İyinin ve kötünün bilgisinin insana ilham edilmiş olması yapısına/özüne yerleştirilmiş olan niteliklerle ilgili olmalıdır. Akıl, irade, adâlet duygusu, inanma hissi, merak vb.⁶¹⁰ İnsan bu kabiliyetleriyle şuurlu tercihler yapabilir

⁶⁰⁰ el-İnfîtâr 82/6-8.

⁶⁰¹ el-İsrâ 17/29; el-Furkan 25/63-68; el-Fetih 48/29.

⁶⁰² el-Bakara 2/143.

⁶⁰³ eş-Şûrâ 42/15.

⁶⁰⁴ Çağrıci, "Adâlet", s.341.

⁶⁰⁵ el-Mü'mînün 23/71.

⁶⁰⁶ Âl-i İmrân 3/137; el-En'âm 6/45; el-A'râf 94-102.

⁶⁰⁷ eş-Şems 91/8.

⁶⁰⁸ el-Leyl 92/5-10.

⁶⁰⁹ Tâ Hâ 20/127; eş-Şûrâ 42/30.

⁶¹⁰ Şaban Ali Düzgün, "İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik", *Kelam Araştırmaları*, 5/1(2007): 6.

yine bu kabiliyetlerini kullanarak öğrenmiş olduğu temel bilgilerden hareketle sentez ve analizler yaparak yeni yeni bilgiler elde edebilir.⁶¹¹ İnsanlar kendilerine yaratılıştan bahşedilen bu yeteneklerle içinde yaşayacakları huzurlu toplum düzeni oluşturabilir. Fakat insanın bu kabiliyetlerinin yanında, sevgi-nefret, korku-cesaret, kibir-tevazu, hırs, haset gibi duygusal yönü de vardır ve insan aynı zamanda güdüsel olarak kısa görüşlü, tamahkâr, saldırgan, tahakküm etmeyi arzulayan, ben merkezlidir. Eğer bu güdülerini insan, aklıyla; adâlet, hak gibi öz değerleriyle kontrol edebilirse doğru yolda ilerler, fakat kontrol edemezse bu zaafı insanı fitneye sürükler.⁶¹² Kur’ân âyetleri insanı bu yolculuğunda kendi eliyle kendisini tehlikeye atmaması için uyarır.⁶¹³ İnsanın duygularının menfi tesirlerinden korunabilmesi için her bir duyguyu yerinde ve gereği kadar kullanmayı öğrenmesi gerekir.⁶¹⁴ Nitekim Hz. Peygamber sevgide ve nefrette itidal ve ideal sınırı aşmamayı tavsiye eder.⁶¹⁵ Bu noktada insanı aşırılıklardan koruyacak olan adâlet duygusudur ve Kur’ân’da insanlar, bir topluma olan öfkelerinin kendilerini adâletsizliğe sevk etmemesi konusunda, uyarılmıştır.⁶¹⁶ Fakat öfke daha önce belirttiğimiz gibi bir fitne unsurudur ve kontrol edilemeyince insanı haktan/adâletten uzaklaştırır. Fitne ortaya çıktığında ise adâlet sağlanamaz bu yüzden insan, Allah Teâlâ’nın en güzel şekilde yarattığı selim tabiatını her türlü fitne unsurundan korumak ve onu geliştirmek zorundadır. Nitekim Allah Teâlâ insanı yaratacağı zaman, meleklerle, yeryüzünde halife yaratacağını söylemiş yani ona büyük bir sorumluluk vermiştir.⁶¹⁷ Bu sorumluluk yalnızca bireysel alanda değil toplumsal alanda da geçerlidir. Çünkü insan yalnız başına yaşayacak şekilde yaratılmamıştır ve onun için sosyal hayat bir çeşit mecburiyettir. Bir arada yaşayan, öyle yaşamak zorunda bulunan kimseler toplum hayatını devam ettirebilmek için birbirleriyle olan münasebetlerini en iyi şekilde düzenlemek zorundadırlar.⁶¹⁸ Allah Teâlâ gönderdiği elçilerle, kitaplarla insanlara bu düzenlemeyi nasıl yapmaları gerektiğini bildirmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in hedefi, Allah ve ahiret inancına dayanan bir toplum oluşturmaktır. Bu amaçla, tevhid inancını her türlü şirkten temizlemek, ahiret inancını yerleştirmek ve

⁶¹¹ İbrahim Çelik, “İslam’da İnanç Hürriyeti, Beşeri İrade ve Kalbin Mühürlenmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (1991): 4.

⁶¹² Düzgün, “İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik”, s.12.

⁶¹³ el-Bakara 2/195.

⁶¹⁴ Çelik, “İslam’da İnanç Hürriyeti, Beşeri İrade ve Kalbin Mühürlenmesi”, s.4.

⁶¹⁵ Tirmîzî, “*Birr ve’s-Sıla*”, 60.

⁶¹⁶ el-Mâide 5/8.

⁶¹⁷ el-Bakara 2/30.

⁶¹⁸ Erol Güngör, “*Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*”, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 6.Baskı, 2010), 99.

bu inanç ilkeleriyle ahlâki bir olgunluk oluşturmak hedeflenmiştir.⁶¹⁹ Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de insanların, Allah'ın ipine toplu olarak sarılmaları,⁶²⁰ O'nun boyasıyla boyanmaları,⁶²¹ iyilikte birbirleriyle yarışmaları⁶²² aleyhlerine bile olsa adâleti ayakta tutmaları⁶²³ emredilmiştir. Müslüman toplumu, iyiliği yayan; kötülükten alıkoyan;⁶²⁴ kardeşlik⁶²⁵ ilişkisi içinde, birbirine hakkı, sabrı⁶²⁶ ve merhameti⁶²⁷ tavsiye eden bir ümmet olarak tasvir edilmiştir.

3.2.3.1.2. Toplumsal Yasaların İhlâli

İnsanların huzur içinde yaşayacakları bir toplumun oluşması, Allah Teâlâ'nın insanın tabiatına ve kâinata koyduğu dengelerin gözetilmesiyle mümkün olur. Âyetlerde ifade edildiği üzere her şey bir ölçü ve nizam içerisinde yaratılmıştır.⁶²⁸ Yağmur bir ölçü ileler; gece-gündüzün oluşumu, mevsimlerin oluşumu bir ölçü ileler. Güneşin, Ayın, gezegenlerin hareketleri hep geometrik bir düzen ve ölçü içindedir. Kâinattaki her şey yaratılış amacına uygun hareket eder.⁶²⁹ Allah Teâlâ yarattığı varlıkları rastgele bir düzensizliğe terk etmemiş, onların davranışlarını, varoluş ve yok oluşlarını belli kanunlara bağlamıştır.⁶³⁰ Tabiatta meydana gelen olaylar nasıl Allah Teâlâ'nın koyduğu fiziki kanunlara bağlıysa, sosyal hayatta meydana gelen hadiseler de sosyal hayatla ilgili ilâhi kanunlara bağlıdır. Sünnetullah denilen bu yasalarda bir değişiklik olmayacağı Kur'ân-ı Kerîm'de haber verilmiştir.⁶³¹ Zulüm, haksızlık, dolandırıcılık, zina vb. sosyal bünye için tehlike arz eden her türlü yanlış hareket felaket getirir.⁶³² Sosyal kanunlar çiğnendiği zaman fitne ortaya çıkar ve toplumu fesat kaplar. Haksızlık yapan/zulmeden toplumların uzun süre hayatta kalamayacakları da sosyal bir kanun olarak beyan edilir.⁶³³ Daha önce yaşamış milletlerin yanlış tutum ve davranışları, fıtratı ve tabiatı

⁶¹⁹ Güler, “İman-Ahlâk İlişkisi”, 10.

⁶²⁰ Âl-i İmrân 3/103.

⁶²¹ el-Bakara 2/138.

⁶²² el-Bakara 2/148; Âl-i İmrân 3/114.

⁶²³ en-Nisâ 4/135.

⁶²⁴ Âl-i İmrân 3/110.

⁶²⁵ el-Hucurât 49/10.

⁶²⁶ el-Asr 103/3.

⁶²⁷ el-Beled 90/17.

⁶²⁸ el-Kamer 54/49; el-Furkan 25/2.

⁶²⁹ Yâsîn 36/40

⁶³⁰ Düzgün, “Kaderi Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı”, s.4.

⁶³¹ el-Ahzâb 33/62; el-Fetih 48/23.

⁶³² Osman Karadeniz, “Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar”, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1992):200.

⁶³³ Âl-i İmrân 3/137; Fâtır 35/43

bozmaları sebebiyle aleyhlerine olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm sık sık bu toplumlardan örnekler vererek onların durumlarından ibret alınmasını tavsiye eder.

Kur'ân-ı Kerîm, herhangi bir konuda hüküm verilirken, hakkın kendi lehine hükmedilmesi halinde sevinip, hükümden razı olan fakat aleyhine hükmedilmesi durumunda bu hükmü tanımayan insanları “zalimler” olarak isimlendirmiştir.⁶³⁴ Yine Kur'ân-ı Kerîm'e göre zalimler insanları Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir.⁶³⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de hak yolu eğri gösterip, insanların zihnini bulandırarak fitne çıkartan bu zalimlere meyledilmemesi hususunda uyarı vardır.⁶³⁶ Onlara meyledilmesi halinde ise toplumun bozulacağı bilgisi daha önceki milletlerden örnekler verilerek bildirilmiştir.⁶³⁷ Kur'ân-ı Kerîm'in açıkça ifade ettiği gibi insanın da toplumun da bozulması kendi yaptıkları yüzündendir.⁶³⁸ Bu yüzden tevhid inancına sadâkat ilkesinden sonra Kur'ân'ın en temel ilkesi adâlettir. İnsanlar tevhid ve adâlet ilkeleri doğrultusunda yaşadıkları takdirde; Kur'ân'da temel kaideleri ortaya konulan, inanç, ahlâk ve erdem noktasında olgunlaşmış bir toplum oluşması mümkün olur.⁶³⁹ Bu alanlarda fitne ortaya çıktığında/çıkartıldığında ise toplumlar fesada sürüklenir.

Kur'ân kıssalarının bir mesajı da toplumların helak olmasının yalnızca belirli kişilerin yaptıkları yüzünden değil, onların yaptıkları fenalıkların diğer insanlar tarafından şu veya bu sebepten görmezden gelinmesi sebebiyle olduğunun altını çizmektir. Buna göre bir toplumda huzurun sağlanması için fitne çıkartan kişilerin davranışlarının engellenmesi gerekir.⁶⁴⁰ Eğer insanlar toplumu kuşatan fenalıklara karşı duyarsız kalırlarsa, o fenalıklar zaman içerisinde kendilerine de bulaşır. Onlar durumlarını değiştirmek için harekete geçmedikleri sürece de Allah onların durumlarını değiştirmez; onlar sıkıntı içerisinde huzursuz yaşamaya mahkûm olurlar.⁶⁴¹ Allah Teâlâ bir topluma verdiği nimeti, onlar kendilerini bozmadıkça, değiştirmeyeceğini beyan eder.⁶⁴²

⁶³⁴ en-Nûr 24/48-51.

⁶³⁵ Hûd 11/18-19.

⁶³⁶ Hûd 11/113.

⁶³⁷ el-En'âm 6/6; el-Enbiyâ 21/11.

⁶³⁸ en-Nisâ 4/78-79; eş-Şûrâ 42/30.

⁶³⁹ Kara, “Kur'ân'da Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri”, s.138-139.

⁶⁴⁰ Hûd 11/116-117.

⁶⁴¹ er-Ra'd 13/11.

⁶⁴² el-Enfâl 8/53.

Kur'ân-ı Kerîm zengin/fakir ayırımı gözetmeksizin herkese karşı âdil olmayı, kendi aleyhine veya sevdiklerinin aleyhine de olsa adâletten ayrılmamayı emreder.⁶⁴³ Hz. Peygamber de hırsızlık yapan bir kadının cezalandırılmaması için kendisinden ricacı olanlara, suçlu olanın kızı Fâtıma dahi olsa mutlaka cezayı tatbik edeceğini söylemiş ve bu tarz iltimasların daha önceki toplumları helâke sürüklediğini hatırlatmıştır.⁶⁴⁴ Adâletten taviz vermemek önemlidir, çünkü adâletsizlik toplumda fitne çıkmasına, kin, nefret, düşmanlık ve parçalanma gibi olumsuz davranış ve sonuçların meydana gelmesine sebep olur.⁶⁴⁵

Kur'ân-ı Kerîm, şirki ve inkârın her türünü yaymayı, insanları dinlerinden döndürmeyi, haramları çiğnemeyi, toplumda âsâyîşi bozmayı, insanları vatanlarından çıkarmayı veya çıkarılmasına yardım etmeyi, fitne eylemi olarak kabul eder;⁶⁴⁶ bu yolda çalışanlara çok ağır cezalar öngörür,⁶⁴⁷ onlarla sonuna kadar mücadele edilmesini ve her halükârda adâletin tesisini ister.⁶⁴⁸ Kur'ân-ı Kerîm'in bu konudaki nihai hedefi yeryüzünde fitnenin tamamen ortadan kaldırılmasıdır.⁶⁴⁹ Fitne ortadan kaldırılıp, adâlet temin edilinceye kadar, fitne çıkartanlarla mücadele edilmesi emredilmiştir. Çünkü inanç özgürlüğünün ve insanca yaşama imkânının önünde büyük bir engel olarak tanımlanan fitne ortamında insanlar manevi değerlerden uzaklaşır. Toplumsal ahlâksızlıklar herkese sirâyet eder. Fitne bir çığ gibi büyür, değil engellemek, yönünü değiştirmek dahi mümkün olmayabilir. Toplum içinde korkunç dengesizlikler, çalkantılar, katliamlar görülebilir. Adâletin olmadığı bir sistemde haklı haksız ayırt edilemez. Bazen bu gidişat toplumun kendi kendini imhasına kadar sürer. Kur'ân-ı Kerîm'de ahlâkî yozlaşmadaki aşırılıklarından dolayı helak edilen kavimler anlatılmıştır.⁶⁵⁰

⁶⁴³ en-Nisâ 4/135, el-Mâide 5/8.

⁶⁴⁴ Müslim, “*Kitâbu'l-Hudûd*”, 8.

⁶⁴⁵ Halit Çalış, “Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddi İlişkilerde Adâlet/Eşit Muâmele”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 16 (2003): 143.

⁶⁴⁶ el-Bakara 2/191, 217; el-Hac 22/40; el-Mümtehine 60/9.

⁶⁴⁷ el-Mâide 5/33.

⁶⁴⁸ en-Nisâ 4/91; el-Enfâl 8/39, el-Hucurât 49/9.

⁶⁴⁹ Mustafa Köylü, “Kur'ân'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler ve Hedefler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24-25 (2007): 84-85.

⁶⁵⁰ el-A'râf 7/59-96; Kaf 50/12-14.

3.2.3.2. Emanet Duygusunun Zarar Görmesi

3.2.3.2.1. Emanet Bilincine Etkisi

Emanet Arapça kökenli bir sözcüktür. Kelimenin kökü olan “e-m-n” den birbiriyle anlam ilgileri olan çeşitli fiiller türetilmiştir. Bu kökten gelen “e-mi-ne” fiili bir şeyden korku ve endişe duymamak,⁶⁵¹ bir kişiye güvenmek,⁶⁵² kişinin iç huzura sahip olması ve korkunun gitmesi⁶⁵³ anlamlarını içerir. Aynı kökten türeyen “e-mü-ne” fiili, emin ve güvenilir olmak anlamındadır ve emanet sözcüğü bu fiilden mastardır.⁶⁵⁴ Yine aynı kökten türeyen “â-me-ne” fiili de, bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak;⁶⁵⁵ emniyet ve güven içinde olmak;⁶⁵⁶ bir kimseye güvence vermek⁶⁵⁷ manâlarına gelmektedir. “Âmene” fiili “bi” harfi ceriyle kullanıldığında ise, bir şeyi ikrar ve itiraf etmek;⁶⁵⁸ inanmak, iman etmek,⁶⁵⁹ anlamlarına gelir. Görüldüğü gibi emanet kelimesi kök anlamı itibarıyla emniyet, güven ve iman kavramlarıyla irtibatlıdır. Kur’ân-ı Kerîm ’de insan, emaneti yüklenen bir varlık olarak anlatılır, iman ise, insanın emniyet ve güvene kavuşmasını sağlayan yegane yol olarak gösterilir. Güvenilir olmak, emanete ihanet etmemek müminlerin temel özellikleri arasında sayılır.⁶⁶⁰

Emanet kavramı daha çok, “kendisine güven duyulan herhangi bir kimseye, muhafaza etmesi için geçici olarak bırakılan şey” anlamında kullanılır.⁶⁶¹ Risalet görevlerini tam ve eksiksiz olarak yerine getirdikleri için, emanet kelimesi, peygamberlerin sıfatlarından biri olarak, onların son derece güvenilir olduklarını beyan eden bir terim haline gelmiştir. Nitekim çok güvenilir bir şahsiyet olması sebebiyle Hz. Peygamber “Muhammedu’l-emin” olarak tanınmıştır. Dini bir terim olarak emanet, İslam’ın tüm emirleri, yani yapılması ya da yapılmaması gerekli olan tekliflerin tümü, Allah’ın insana ikram etmiş olduğu her türlü nimet ve yeryüzünü imar etme sorumluluğu, gibi manaları içermektedir.⁶⁶² Bu yüzden emanet kavramının, dini, siyasi, sosyal, ahlâki, hukuki ve

⁶⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, XIII, s.21.

⁶⁵² Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XVIII, s.24;

⁶⁵³ el-İsfahânî, *Müfredât*, 25; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, XVIII, s.23.

⁶⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, XIII, s.22.

⁶⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, XIII, s.23.

⁶⁵⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s.26.

⁶⁵⁷ İbn Manzûr *Lisânü’l-arab*, XIII, s.21.

⁶⁵⁸ Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XVIII, s.24.

⁶⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, XIII, s.23.

⁶⁶⁰ el-Mü’minûn 23/8.

⁶⁶¹ el-İsfahânî, *Müfredât*, s.25; İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, XIII, s.21.

⁶⁶² *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, haz. Hayrettin Karaman v. dğr., (Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı, 2008), IV, s.465.

kültürel yönlerden çok zengin bir anlam örgüsüne sahip olduğu söylenebilir.⁶⁶³ Allah, toplum ve birey tarafından insanlara tevdi edilen her şey emanet kavramı içine dahil edilebilir.⁶⁶⁴

İnanma ve güvenme ihtiyacı en temel fitrî duygulardandır. Güven duygusu kişi için ne kadar önemliyse toplum hayatı için de o kadar önemlidir. İnsanın ve diğer varlıkların fitratlarına uygun bir süreçten geçmeleri, güvene dayalı bir ortamın oluşmasıyla mümkün olacaktır. Böyle olursa mahlukât varlık özelliklerini tabii bir şekilde gerçekleştirebilir. Çünkü insanların iradi eylemleri ve eğilimleri için, ya da diğer varlıkların yaratılış gayelerini uygun şekilde gerçekleştirebilmeleri için, bunların hareket alanlarının da güvence altına alınması gerekmektedir. Tabii olarak her insan yaşamak için, yemek, içmek, barınma, inanma gibi en temel ihtiyaçlarını; eğitim alma, haberleşme, evlenme, mal, mülk sahibi olma ve seyahat etme gibi gereksinimlerini karşılayabilmek için emniyet ve güven ortamı içinde yaşamak ister. Eğer insan, emniyet ve güven içinde yani âdil bir ortamda yaşarsa, hayat onun için anlamlı olur.⁶⁶⁵

Emaneti muhafaza etme duygusu, insanın inançlarına, değerler sistemine olan güveninin, imanının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Fitne tevhid akidesini bozduğu için, sağlıklı iman bilincine sahip olmayan insanlar, emanet duygusu da taşıyamazlar. Onlar kendilerini güven içinde hissetmedikleri gibi başkalarının da huzur ve emniyetini bozarlar. Nitekim emanet bilincine sahip olan insanlar, çevrelerine güven telkin ederlerken; fitneye bulaşan insanlar ise korku, huzursuzluk, fenalık hatta kimi zaman dehşet saçarlar. Emniyet ve güven ortamı, emanetin emin ellerde olduğu âdil bir ortam demektir. Böyle bir ortam, birey ve toplumun psikolojik ve fizyolojik hak ve hususiyetlerinin daha sağlıklı ve daha güvenilir bir mahiyet kazanmasını sağlayacaktır. Zira böylece emanetin korunmasıyla, kimsenin hakkını gasp etmeyen ve hakkı gasp edilmeyen; zarar vermeyen ve zarara uğramayan; zulmetmeyen ve zulme maruz kalmayan insanlardan oluşacak bir toplum, Kur'ân-ı Kerîm'in idealize ettiği hayırlı toplum olma hedefine ulaşacaktır.⁶⁶⁶ Toplumun temel dinamikleri arasında yer alan emanete sahip çıkma duygusunun sağlanmaması, emniyet ve güven ortamının olmaması

⁶⁶³ Ömer Aslan, "Kur'ân'da Emanet Kavramına Farklı Bir Bakış", *Bakü Devlet Üniversitesi Elmi (İlmi) Mecmuası*, 7 (2007):33.

⁶⁶⁴ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, III, s.404.

⁶⁶⁵ Aslan, "Kur'ân'da Emanet Kavramına Farklı Bir Bakış", s.31.

⁶⁶⁶ Âl-i İmrân 3/110.

anlamına geleceğinden, böyle bir ortamın her türlü fitneye zemin hazırlaması kaçınılmaz olur. Din, inanç, düşünce, mal, can ve sosyal güvenlik alanına giren tüm hakların sağlanması konusunda oluşabilecek bir güvensizlik, bunlara zarar veren fitne hareketleri, birey ve toplum hayatını derinden sarsar.⁶⁶⁷ Bu tür olumsuzlukların ortadan kalkması, emanet duygusunun muhafaza edilmesi için fitnenin engellenmesi şarttır. İnsanın huzurlu şekilde yaşamını sürdürebilmesi için itminan içinde olması zorunludur. Bu duygunun toplum hayatında görülebilmesi, sosyal hayatın huzur ve güven içinde ikamesinin sağlanmasını yani adâletin tesisini mümkün kılar. İnsanın şahsiyetinde ve toplum hayatında adâlet bilincinin oluşması emanet duygusuna titizlikle riâyet ile bağlantılıdır. Çünkü emanet duygusu zarar görmemiş, bu bilince sahip olan insanlar adâleti tesis edebilirler.

3.2.3.2.2. Emanetin Ehline Verilmemesi

Kur'ân-ı Kerîm'e göre "emanet" göklere, yere, dağlara teklif edilmiş, onlar görevi yüklenmekten çekinmiş fakat insan bu sorumluluğu kabul etmiştir.⁶⁶⁸ Müfessirler bu âyetteki emanet kavramını, tevhid, İslam, iman, hukuki ehliyet, adâlet olarak yorumlamışlardır. Emanet, müslüman bireyin kendine ve topluma karşı üstlenmesi gereken sorumluluk ve riâyet edilmesi gereken haklar olarak da tanımlanmıştır⁶⁶⁹ ki bizim çalışmamızda üzerinde duracağımız esas da budur. İnsana tevdi edilen emaneti, Allah'ın halifesi olarak yeryüzünde O'nun emir ve yasakları doğrultusunda, ahlâkî bir sosyal düzen kurma görevi olarak değerlendirebiliriz.⁶⁷⁰

İnsan diğer bütün mahlûkatın aksine kendisine yüklenen emaneti gerçekleştirebilecek belli potansiyelle ve bilişsel yeteneklerle yaratılmıştır. "Emaneti yüklenen varlık" olarak insan her şeyden önce seçkin bir varlıktır,⁶⁷¹ boş yere yaratılmamıştır,⁶⁷² o, yeryüzünün halifesidir,⁶⁷³ sayısız nimetlere sahip⁶⁷⁴ olmakla birlikte dünya hayatında sürekli bir imtihan içerisindedir.⁶⁷⁵ Akıl, duyu, anlayış gibi melekelere donatılan insan,⁶⁷⁶ bu

⁶⁶⁷ Aslan, "Kur'ân'da Emanet Kavramına Farklı Bir Bakış", s.32.

⁶⁶⁸ el-Ahzâb 33/72.

⁶⁶⁹ Yazır, *Hak Dînî*, VI, s.3934.

⁶⁷⁰ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s.68.

⁶⁷¹ el-İsrâ 17/70; et-Tîn 95/4.

⁶⁷² el-Mü'minûn 23/115; el-Kıyâme 75/36.

⁶⁷³ el-Bakara 2/30; el-En'âm 6/165; Fâtır 35/39.

⁶⁷⁴ İbrâhim 14/34; en-Nahl 16/18.

⁶⁷⁵ Hüd 11/7; el-Kehf 18/7; el-Mülk 67/2; el-İnsân 76/2.

⁶⁷⁶ el-Mü'minûn 23/78; es-Secde 32/9; el-Mülk 67/23.

imtihamı kazanmalı, yükün altından kalkabilmelidir. Nitekim Allah Teâlâ hiç kimseye kaldıramayacağı yük yüklemeyeceğini beyan eder.⁶⁷⁷ Allah'ın, insandan uymasını istediği şeyler çok açık olarak belirtilmiştir. Öncelikle insanın müslüman olması istenmiş fakat bunun tercih hakkı da yine kendisine bırakılmıştır.⁶⁷⁸ Halife insanın bu donanımı, onun sorumlu varlık oluşunun alt yapısını oluşturmuş ve bu sorumluluk da insanın evrendeki varlıklardan ayrıcalıklı olmasını sağlamıştır. İnsan, eylemlerinin sorumluluğunu taşıma yeteneğinin sahiptir ve kendisine bahşedilen yeryüzü nimetlerini usulüne uygun kullanmakla; yaşadığı hayatı maddi ve manevi yönleriyle geliştirmek ve yüceltmek mükelleftir.⁶⁷⁹ Diğer yandan insan bahsi geçen âyette ifade edildiği gibi zalim ve cahil bir varlıktır. Allah Teâlâ insanı akıl ve irade gibi meziyetlerle diğer varlıklardan üstün kılarken kendisi için fitne unsuru olabilecek yönlerine de dikkat çekmiştir. İnsanın tevhide kavraması ve adâleti ikame etmesi, aklını ve iradesini doğru kullanmasıyla mümkün olur. İnsan dışındaki mahlûkat kendisine verilen görevleri doğrudan yerine getirirken,⁶⁸⁰ insan kendi davranışları üzerinde düşünmekte ve sorumluluklarını kendi iradesiyle yerine getirmekte veya bu hususta iradesini kullanmakta zaaf göstermektedir.⁶⁸¹

Kur'ân'ı Kerîm'in emanetin ehline teslim edilmesini emreder.⁶⁸² Bu âyete göre gerekli donanımla yaratıldığı için yani ehil olduğu için, emanet/kul olma; Allah'ın halifesi olma sorumluluğu insana verilmiştir diyebiliriz.⁶⁸³ Aynı şekilde insanlar da içlerinde yaşadıkları toplumda gerekli vazifeleri liyakatli olanlara vermelidir. İnsanın içinde emanet duygusu vardır, bu duygu onu Allah'a iyi bir kul olma amacına yönlendirirken; sosyal ilişkilerde de adâletin tesisi için, güven olgusunun muhafazasına, her türlü emanete titizlikle riâyete, görev ve sorumlulukları liyakat esasına göre belirlemeye sevk eder. Fitne söz konusu olmadığı sürece her insanda fitrî durum bu hal üzeredir. Fitne hem insanın hem de toplumun emanet duygusunu bozarak adâletin ikamesini engeller. Allah Teâlâ emanetlerin ehline verilmesini emrederken âyetin devamında adâletle

⁶⁷⁷ el-Bakara 2/286.

⁶⁷⁸ el-Kehf 18/29; el-Müzzemmil 73/19.

⁶⁷⁹ Erdoğan Pazarbaşı, "Mesuliyetin Kur'ân-ı Kerîm'de Dayanağı (Fitrat-Akıl-Vahiy-Elest Bezmi-Kulluk-Emânet-Hilafet)", *Kur'ân-ı Kerîm'de Mes'ûliyet (Kaynağı, Sınırları, Sonuçları)*, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, edt: Bedrettin Çetiner, (İstanbul, Ensar, 1.Baskı, 2006), s.51.

⁶⁸⁰ Fâtır 35/11.

⁶⁸¹ eş-Şems 91/7-10.

⁶⁸² en-Nisâ 4/58.

⁶⁸³ Yazır, *Hak Dînî*, VI, s.3934.

hükmedilmesini de emreder.⁶⁸⁴ Çünkü adâlete riâyet emanetin ehline/lâyık olana verilmesini gerektirir. Âyetin nüzûl sebebine göre Hz. Peygamber Mekke'nin fethi gerçekleştiikten sonra, Kâbe'nin içine girmek için, Kâbe anahtarını, bu işle görevli olan Osman b. Talha'dan ister. Bu esnada amcası Abbas da bundan sonra bu görevin kendisine tevdi edilmesi isteğinde bulunur. Hz. Abbas'ın isteği, Hz. Peygamberi, Osman b. Talha'ya anahtarları teslim hususunda, tereddüte düşürse de nihâyetinde, Allah'ın emaneti olarak geri almak üzere teslim ettiğini söyleyerek, anahtarı Osman b. Talha'ya verir. Uzun yıllardır sikâyet adı verilen Kâbe muhafızlığı görevini yerine getiren Osman b. Talha'nın, görevle ilgili herhangi bir liyakat eksikliği bulunmadığı için, fetihten sonra da bu görevi sürdürmesine, bu esnada nâzil olan âyetle izin verilmiştir. Hz. Peygamber Kâbe'nin içindeki putların temizlenmesinden sonra anahtarları tekrar Osman b. Talha'ya teslim eder.⁶⁸⁵ Emanetin ehline teslim edilmesi emrini, maddi anlamda emanet olarak alınmış herhangi bir şeyi sahibine aynı şekilde verme hassasiyeti şeklinde anlamak mümkün olduğu gibi,⁶⁸⁶ Osman b. Talha olayında görüldüğü şekilde görev ve sorumluluk olarak da anlamak mümkündür.⁶⁸⁷

Emanet duygusu gereğince sosyal ilişkilerde görev ve sorumlulukların liyakat esasına göre paylaşılması prensibi toplum hayatının en temel dinamiklerindedir. Bir toplumda hangi sebeple olursa olsun vazife ehline verilmediği takdirde fitne çıkar. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm insanları her ne olursa olsun adâletten ayrılmamaları noktasında şiddetle uyarır. Hırs ve istekler insanı yanıltabilir; mevki sevgisi, insanın talip olduğu görevi usulüne uygun olmayan bir şekilde ele geçirme gayesi gütmesine sebep olabilir. Kur'ân-ı Kerîm'in emanet hassasiyeti ve adâletten taviz verilmemesi isteği bu yüzdendir. Adâlet, insanların hevâ ve heveslerine terk edilemeyecek kadar önemli bir değerdir.⁶⁸⁸ Peygamberlerin gönderilmesinin önemli nedenlerinden birisi de insanlar arasında adâletin nasıl tesis edileceğinin gösterilmesidir.⁶⁸⁹ Hz. Yusuf kıssası da bu çerçevede okunmalıdır. Dönemin hükümdarı Hz. Yusuf'un güvenilir ve işinin ehli bir kişi olduğunu anlayınca, ona hazinelerin sorumluluğu görevini verir.⁶⁹⁰ Kişinin bulunduğu makamın gereğini yerine getirebilecek donanımda olmaması halinde o

⁶⁸⁴ en-Nisâ 4/58.

⁶⁸⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, s.201.

⁶⁸⁶ el-Bakara 2/283; Âl-i İmrân 3/75.

⁶⁸⁷ Yazır, *Hak Dini*, II, s.1372-1373.

⁶⁸⁸ Sâd 38/26; eş-Şûrâ 42/15.

⁶⁸⁹ Kara, "Kur'ân'da Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri", s.161.

⁶⁹⁰ Yûsuf 12/54-55.

vazifenin kapsadığı her alanda bozulma görülmesi sünnetullahtandır. Bu kaide küçük, büyük; önemli görülen, görülmeyen her türlü vazife için geçerlidir. Çünkü her vazife mutlaka kendince bir güç, bilgi, beceri ve ehliyet gerektirir. Bu görevlere gelmenin/getirilmenin hakkaniyete uygun belirli usulleri vardır, olmalıdır. Aksi halde hem görevler ehline verilmediği için olumsuz durumlar ortaya çıkacak, hem de mevcut hal toplum vicdanını yaralayarak fitnenin büyümesine yol açacaktır. Bu gidişat toplumu başarısızlığa, fitne ortamına, huzursuzluğa ve nihâyetinde çöküşe götürür. Her türlü görevin lâıyğınca üstesinden gelebilecek kişilere tevdi edilmesi ziyadesiyle önemli olduğu için, Hz. Peygamber kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili bir soruyu, işlerin ehline verilmediğini söyleyerek, bu çerçevede cevaplamıştır.⁶⁹¹

3.2.3.2.3. Emanete İhanet Edilmesi

İnsan sorumluluklarını yerine getirirken içindeki emanet duygusuna göre hareket etmeli fakat aynı zamanda yaratılışında mevcut olan zaafı ve şeytanın vesveleri ile mücadele etmeli, fitne tuzaklarına düşmemelidir. Kur'ân-ı Kerîm insana zayıf yönlerini ve fitneye düşmemek için bu yönleriyle nasıl mücadele etmesi gerektiğini bildirmiştir.⁶⁹² Bu bağlamda şeytanın tuzaklarının itikâden sağlam olan insanlar üzerinde etkili olmayacağı da bildirilmiştir.⁶⁹³ İmtihan için yaratılan insan, birçok fitne unsuruyla (mal, evlat, sıkıntı, musibet, baskı, zulüm, kargaşa, bozgunculuk gibi) denense de, yaratılışının mahiyetini Allah'ın yarattığı şekilde sağlam olarak muhafaza ettiği takdirde kul olma sorumluluğunu/ emaneti yerine getirmiş olur. Allah'ın insana bahşettiği bütün güzel hasletler, duyma, görme, düşünme yetileri ve tüm azaları da emanet olarak düşünülmüştür.⁶⁹⁴ İçindeki emanet duygusunun gereği olarak insan tüm azalarını yaratılış amacına uygun şekilde kullanmak durumundadır. Fakat insan, fitneye düşer de yanlış tercih yaparsa emanet duygusu/bilinci zarar görür; hakikati kavrama yeteneğini kaybeder.⁶⁹⁵ İçine girdiği her şeyi ve her yeri ifsat eden fitne, insandaki emanet duygusunu tahrip ettiğinde, insan kendini müstağni görür,⁶⁹⁶ ne için yaratıldığını unuttur,⁶⁹⁷ nefsinin, hevâsını, maddeyi, çeşitli insanları kısacası Allah'tan başka varlıkları

⁶⁹¹ Buhâri, "İlim, 2.

⁶⁹² el-Beled 90/8-18; eş-Şems 91/8/10.

⁶⁹³ en-Nahl 16/99; el-İsrâ 17/65.

⁶⁹⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IX, 187.

⁶⁹⁵ el-Bakara 2/7; el-Câsiye 45/23

⁶⁹⁶ el-Alak 96/6-7.

⁶⁹⁷ et-Tevbe 9/67; Yâsîn 36/77-78.

ilah edinir.⁶⁹⁸ Aklını, iradesini, kendisine emanet olarak verilen tüm azalarını ve her türlü imkânını bu yolda kullanan insan böylece adâletten sapar. Bundan dolayı insanın eşyaya ve tabiata bakış açısı değişir, emanet bilinci kaybolduğu için arzu ve ihtirasları doğrultusunda onları sömürmeyi, hor kullanmayı normal görür. Halbuki bütün canlı ve cansız varlığıyla insanı kuşatan maddi ve manevi ortam olan çevre insana verilmiş bir emanettir.⁶⁹⁹ İnsan tabiatı sorumsuzca tahrip ederek; ekolojik dengenin bozulmasına, havanın, suyun, toprağın kirlenmesine; birçok canlı türünün yok olmasına ve en nihâyetinde de kendi varlığının tehdit altına girmesine sebep olur. Böylece gözetmesi gereken dengeleri muhafaza edemeyen insan emanete ihanet etmiş olur. Neticede tercihlerinin sonuçlarına da katlanmak zorunda kalır. Allah'ın yeryüzüne koyduğu mîzanı bozan insan, yerde ve gökte, en güzel şekilde kendi hizmetine verilen her şeyde fesatla karşılaşır.⁷⁰⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in insanlara gösterdiği hedef toplum hayatına adâlet ve güveni yerleştirmektir. Bu yıkmak ve bozmakla değil yapmak ve onarmakla, zorbalık ve haksızlıkla değil hakkaniyet ve emanet hassasiyetiyle gerçekleştirilebilir. Tarihi seyir içinde vahiy, fitrat doğrultusunda, insandan ısrarla görev ve sorumluluğunun bilincinde olmasını ve onların gereklerini titizlikle yerine getirmesini istemiş; ihmalkâr davrandığında, fitneye düştüğünde ise, ona sorumluluklarını hatırlatmış, geçmişte bunu yapamayan bireyler ve toplumların hayatından, onların başlarına gelen felaketlerden, olumsuz deneyimlerinden örnekler vererek onu uyarmıştır.⁷⁰¹

Fitrî bir duygu olan emanetin bireysel ve toplumsal yönü arasında birbirini gerektiren ve bütünleyen bir bağlantı vardır. Emanet bilincine sahip olan insan, Kur'ân-ı Kerîm'in âdil olunması emri⁷⁰² gereği aklını, iradesini, tüm azalarını fitnedan koruyacak, yeryüzünde fesat çıkarmaktan beri olacak, mîzânın korunması⁷⁰³ adına kendi üzerine düşen sorumlulukları hassasiyetle yerine getirmeye çalışacaktır. İnanan fertlerdeki bu duyarlılık topluma sirâyet ettiğinde ise âdil toplum hayatı inşa edilebilir. Kur'ân-ı Kerîm inananların âdil ve güvenilir insanlar olmalarını, emanete ihanetten uzak

⁶⁹⁸ el-Furkan 25/43; el-Câsiye 45/23.

⁶⁹⁹ Ali Bulut, "Kur'ân'da Emanet Kavramı", (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s.122.

⁷⁰⁰ er-Rûm 30/41.

⁷⁰¹ Pazarbaşı, "Mesuliyetin Kur'ân-ı Kerîm'de Dayanağı (Fitrat-Akıl-Vahiy-Elest Bezmi-Kulluk-Emânet-Hilafet)", s.52.

⁷⁰² el-A'râf 7/29; en-Nahl 16/90.

⁷⁰³ er-Rahmân 55/7-8.

durmalarını,⁷⁰⁴ verdikleri sözlere, yaptıkları anlaşmalara sadık olmalarını⁷⁰⁵ yani toplumsal içerikli bir güven ortamı oluşturmalarını ister. Bunun için emanet duygusu/hassasiyeti toplumun en küçük birimi olan ailede korunmaya başlanmalıdır. Ailenin birliğinin, huzurunun korunması için aile fertleri birbirinin güvenini kırıcı tavır ve davranışlar içine girmemelidir. Ailede eşler birbirini ve çocuklarını emanet olarak görmeli, her birey maddi ve manevi tehlikelerden ailesini korumaya çalışmalıdır.⁷⁰⁶ Aile bireylerinin birbirinin sırrını muhafaza etmesi, mahremiyetini koruması da emanet duygusunun gereğidir. Eşlerin birbirlerine sadık olmaları, şüpheye yol açacak her türlü davranıştan uzak durarak iffetlerini korumaları çok önemlidir.⁷⁰⁷ Kur'ân-ı Kerîm inananları iffetli kimseler olarak vasıflarken,⁷⁰⁸ fitne çıkartmak isteyen kimselerin iffetli kişilere dil uzatmalarının büyük bir günah olduğunu bildirmiş, iftira atanlara en ağır cezanın verileceğini haber vermiştir.⁷⁰⁹ Fitne çıkartmak isteyenlerin en çok kullandıkları yöntemlerinden biri olarak daha önce incelediğimiz iftira eylemi, ailede güveni, huzuru yok eden, çoğu zaman ailenin dağılmasına, toplumda infiale yol açan çok çirkin bir davranıştır. Ailelerin bozulması toplumun da bozulmasına yol açacağı için aile birliğine zarar veren fitne hareketlerine meydan vermemek için özen göstermek gerekir.

Toplumda malî denge açısından da emanet duyarlılığının görülmesi toplumsal barış ve huzurun idamesi için şarttır. Şüphesiz Allah Teâlâ insana sayısız nimet vermiştir.⁷¹⁰ İnsan istifadesine sunulan bu nimetlerin gerçek sahibinin Allah olduğunu unutmamalı⁷¹¹ ve onlara emanet bilinciyle yaklaşp, onları en güzel şekilde kullanma hassasiyetini göstermelidir. Kur'ân-ı Kerîm'de rızkın dağıtılması bakımından insanların eşit olmadığı, bu noktada adâleti sağlama sorumluluğunun insana verildiği bildirilir.⁷¹² Toplum hayatında adâletsizliğe meydan vermemek için Kur'ân'ın infak emrini öne çıkarttığını görüyoruz. İnfakta ölçü ise ihtiyaç fazlası olarak belirlenmiştir.⁷¹³ Allah Teâlâ insanları biyolojik ve psikolojik açılardan farklı özelliklerle yarattığı gibi sosyo-ekonomik açıdan farklı imkânlar içerisinde yaratmış ve bu farklılıkların ihtiyaç sahipleri

⁷⁰⁴ el-Enfâl 8/27.

⁷⁰⁵ el-Mü'minûn 23/ 8; el-Meâric 70 / 32.

⁷⁰⁶ et-Tahrîm 66/6.

⁷⁰⁷ Bulut, "Kur'ân'da Emanet Kavramı", s.119.

⁷⁰⁸ el-Mü'minûn 23/5.

⁷⁰⁹ en-Nûr 24/11.

⁷¹⁰ İbrâhîm 14/34; en-Nahl 16/18.

⁷¹¹ Âl-i İmrân 3/26-27.

⁷¹² en-Nahl 16/71.

⁷¹³ el-Bakara 2/219.

lehine yorumlanmasını istemiştir.⁷¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'e göre yoksula yardım etmek bir lütuf değil; yoksulun zengin üzerindeki hakkıdır.⁷¹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde malını Allah yolunda, O'nun rızasını kazanmak için harcayan müminler övülmüş; yaptıkları harcamaların kat kat fazlasıyla mükafatlandırılacakları bildirilmiştir.⁷¹⁶ Allah Teâlâ mal ve evlat sevgisinin insan için bir fitne unsuru olduğunu,⁷¹⁷ şeytanın insanı fakirlikle korkuttuğunu,⁷¹⁸ felaha ermenin nefsin cimriliğinden kurtulmakla mümkün olacağını haber verir⁷¹⁹ ve müminleri bu zaaflarına yenik düşmemeleri hususunda uyarır. Yoksula, yetime, akrabaya yardımı emrederken Kur'ân-ı Kerîm bu emri “sarp yokuş” olarak niteler ve sarp yokuşa tırmananların ahirette mutlu olacaklarını bildirir.⁷²⁰ Birçok âyetde nefsinin cimriliğinden korunamayanlar, mal biriktirip zekatını vermeyenler kınanmış, onların ahirette cimrilik ettikleri mal ile cezalandırılacakları haber verilmiştir.⁷²¹ Kur'ân-ı Kerîm fakirlerin ihtiyaçlarının, zekat ve sadaka gibi emirlerle karşılanmasını sağlayarak sosyal dayanışmayı temin etmeyi hedeflerken, faiz gibi sosyal dayanışmayı engelleyen eylemleri ve hırsızlık, rüşvet gibi malda haksız tasarruflarda bulunulmasını da yasaklamıştır.⁷²² Aynı şekilde sosyal hayatta fitneye sebep olan malı stoklama, tekelcilik, kumar ve şans oyunları gibi meşru olmayan ticari eylemlere de izin verilmemiştir. Çünkü bunların hepsi toplumda fitne çıkartacak ve adâleti bozacak fiillerdir. Toplumsal barışın olması, güven ve huzurun sağlanması için adâletin temini ve fitne için çalışan bozguncularla mücadele edilmesi gerekir.

Fitne topluma girdiğinde, emanet edilen mal ve görevin kötüye kullanılması, verilen sözlerin yerine getirilmemesi, yapılan anlaşmalara sadık kalınmaması, birey ve toplum sınırlarının açığa çıkarılması gibi adâleti engelleyen davranışlar yaygınlık kazanır. Fitne çıkartmak isteyen insanlar, kendilerine emanet edilen söz, hâl, fiil, mal, görev, sır gibi her şeyi kendi amaçlarına uygun olarak kullanmaktan çekinmezler. Çünkü onlar ne Allah hakkı ne de kul hakkı hususunda duyarlı değillerdir. Allah'a ve kullarına, ailelerine, çoluk çocuklarına, mülkleri altında bulunanlara, komşularına, yabancılara ve yakınlarına vermiş oldukları ahit ve sözlere uymazlar, onları bozmaktan sakınmazlar.

⁷¹⁴ Köylü, “Kur'ân'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler ve Hedefler”, s.79.

⁷¹⁵ el-Meâric 70/24-25.

⁷¹⁶ el-Bakara 2/261-262, 265, 274.

⁷¹⁷ el-Enfâl 8/28; et-Teğâbün 64/15.

⁷¹⁸ el-Bakara 2/268.

⁷¹⁹ el-Haşr 59/9; et-Teğâbün 64/16.

⁷²⁰ el-Beled 90/10-16.

⁷²¹ el-Hâkka 69/34; el-Müdesir 74/44.

⁷²² el-Bakara 2/188, 275-276; en-Nisâ 4/29.

Halbuki ilâhi hükümlerin hepsi ayrıca Allah Teâlâ'nın kullara vermiş olduğu azâlar, mal, çocuk, makam, mevki ve diğer nimetlerin hepsi emanettir⁷²³ ve onları kullanılması gereken yerin dışında kullananlar emanete hainlik etmiş olurlar.⁷²⁴ İhanet inanan kişilerde olamayacak bir vasıftır. Kur'ân-ı Kerîm ihanetin münafıkların özelliği olduğunu bildirip, inananları emanete ihanetten kesin bir şekilde sakındırmıştır.⁷²⁵ Çünkü ihanet huzur ve güven ortamını ifsat eder; can, mal, ırz, namus güvenliği kalmaz; insanların birbirine güveni kalmaz, birbirlerinden hatta kendilerinden emin olamazlar; şahsa, aileye, devlete ait sırlar ifşa olunur; vatandaşların ve vatanın menfaatleri tehdit altına girer.⁷²⁶ Fitne çıkartmak isteyenler, emanet duygusunu kişiden ve toplumdan bu şekilde kaldırmak için insanların mal, evlat, mevki gibi zaafalarını kullanırlar. Nitekim müminleri ihanet etmemeleri konusunda uyarın âyetin⁷²⁷ devamında Allah Teâlâ insanın bu zaafalarına dikkat çekiyor, malın ve evladın fitne/deneme aracı olduğunu gerçek mükâfatın ise Allah katında verileceğini bildiriyor.⁷²⁸

Sonuç olarak; emanet duygusu dinî, ahlâkî ve toplumsal boyutuyla mümin olmanın vasıfları arasında yer alır, onun zarar görmesi sosyal güvenliğe ve toplumda adâletin ikamesine zarar verir. Tarih boyunca toplumlarda görülen sıkıntıların, acıların, güvensizliklerin, huzursuzlukların, adâletsizliklerin, bunalımların, çöküşlerin temelinde emanet bilincinden uzaklaştıran ve dengeyi bozan fitne eylemleri vardır. Bu eylemlerin neticesinde insanların zararı sadece dünya hayatında huzurunu kaybetmeleri değildir onlar aynı zamanda ahirette mutlu olma imkânını da kaybeder.⁷²⁹ Çünkü herkes, zerre kadar da olsa yaptığı amelin karşılığını görecektir;⁷³⁰ Allah Teâlâ âdildir, asla zulüm etmez.⁷³¹ Dolayısıyla kendisine bir emanet olan hayatında insan, kulluğunu yalnız Allah'a yapmalı;⁷³² O'na teslim olmalıdır.⁷³³ Çünkü Allah, yaratmanın gayesini

⁷²³ Yazır, *Hak Dîni*, V, s.3429.

⁷²⁴ Aslan, "Kur'ân'da Emanet Kavramına Farklı Bir Bakış", 34.

⁷²⁵ el-Mâide 5/13; el-Enfâl 8/27,71; el-Hac 22/38.

⁷²⁶ Yazır, *Hak Dîni*, IV, s.2391.

⁷²⁷ el-Enfâl 8/27.

⁷²⁸ el-Enfâl 8/28.

⁷²⁹ Yûnus10/52; el-Ahkaf 46/20; et-Tahrîm 66/7.

⁷³⁰ el-Enbiyâ 21/47; Lokman 31/16; ez-Zilzâl 99/7-8

⁷³¹ Âl-i İmrân 3/108; en-Nisâ 4/40, 77, 124; el-Câsiye 45/22.

⁷³² ez-Zümer 39/66; ez-Zâriyât 51/56.

⁷³³ el-Enâm 6/71; el-Mü'min 66.

gerçekleştirmeyi insanın karşısına bir emanetler bütünü olarak koymuştur⁷³⁴ ve bunu da insan idrakinin kavrayabileceği bir tablo içinde yapmıştır.⁷³⁵

3.2.3.3. Tefrikaya Sebep Olması

3.2.3.3.1. İhtilâfların Tefrikaya Dönüşmesi

Sözlükte “ayırma, ayırt etme, parçalama; dağılma, parçalanmışlık” anlamlarındaki tefrika, terim olarak belirli bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, firkalara ayrılmasını ifade eder.⁷³⁶ Tefrika, “görüş ayrılığına düşme anlaşmazlık, karşı gelmek, çekişmek” anlamlarına gelen ihtilâfla yakından ilişkilidir.⁷³⁷ İhtilâf bazı durumlarda tefrika ile eş anlamlı gibi kullanılsa da genelde fikir ayrılıklarını belirtir. İnsanların yaratılış itibarıyla ortak özellikleri olduğu gibi farklılıkları da vardır. Herhangi bir konuda farklı görüşe sahip olmak, onu benimseyip, öne çıkarmak kabul edilir ve anlaşılabilir bir durumdur, aynı zamanda düşüncenin gelişimine katkı sağlar. Allah Teâlâ insanları beden, akıl ve ruh bakımından farklı yaratmıştır.⁷³⁸ Farklı kabiliyetlerde yaratılan insanlar, Allah’a, peygambere, kitaba iman etmiş olsalar da akıl, anlayış ve algılama yönünden farklı seviyelerdedir.⁷³⁹ Kendilerine özgü talepleri, tutku ve temayülleri; içerisinde yetiştikleri muhit, buldukları konumlar, toplumsal şartlar, yaygın zihniyet ve gelenekler insanların dine, dünyaya ve olaylara bakışlarında farklılıklar meydana getirir ve ihtilâfların oluşmasına sebep olur.⁷⁴⁰

Tefrika iki varlığı birbirinden ayırmak ve parçalamak olarak tanımlanmıştır.⁷⁴¹ Kur’ân-ı Kerîm 'de değişik türevleriyle birlikte "tefrika" kelimesinin geçtiği âyet sayısı hayli fazladır. Kur’ân-ı Kerîm, açık hükümler karşısında ayrılığa düşmeyi,⁷⁴² Allah ve peygamberler arasında ayırım yapmayı,⁷⁴³ peygamberler arasında ayrımcılık

⁷³⁴ Hüseyin Aydın, “İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik”, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 6. Baskı, 2004), s.180.

⁷³⁵ Bulut, “Kur’ân’da Emanet Kavramı”, s.60-61.

⁷³⁶ Tuncay Başoğlu, “Tefrika”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XL, s.279.

⁷³⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s.156; İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, IX, s.91.

⁷³⁸ el-İsrâ 17/21.

⁷³⁹ Yûsuf 12/76; el-İsrâ 17/84; er-Rûm 30/22; el-Hucurât 49/13.

⁷⁴⁰ Talip Özdeş, “İhtilâf ve Tefrikalar Hangi Zeminlerden Besleniyor?”, *Diyanet Aylık Dergi*, 281,(2014): 20.

⁷⁴¹ Mütercim Asım Efendi, “*el-Okyanûsu’l-basît fi tercemeti’l-kâmûsi’l-muhît*”, haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı, 2014), V, s. 4137.

⁷⁴² Âl-i İmrân 3/105.

⁷⁴³ en-Nisâ 4/150.

yapmayı,⁷⁴⁴ dinde ayrılığa düşmeyi,⁷⁴⁵ parçalanıp bölünmeyi,⁷⁴⁶ tefrika çıkarmak olarak değerlendirir ve tefrika çıkarıcıları azapla uyarır.⁷⁴⁷ Bu şekilde Allah Teâlâ birçok âyette müminleri tefrikaya düşmemeleri yani fırkalara, gruplara ayrılmamaları; parçalanmamaları hususunda uyarmıştır.⁷⁴⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiğine göre insanlar başlangıçta birlik içinde tek bir ümmetti, zaman içerisinde aralarında anlaşmazlık baş gösterip, birbirleriyle çekişmeye başladılar; ihtilafa düştüler ve toplumun hak din üzerine birlik ve düzeninin sağlanması için peygamberler ve kitaplar gönderildi.⁷⁴⁹ Böylece ortaya çıkan ihtilaf ve anlaşmazlıkların tefrikaya ve çatışmaya dönüştürülmeksizin ahlâk, hakkaniyet, adâlet ve dengeler üzerine çözümlenerek kalplerin telif edilmesi istendi.⁷⁵⁰ Peygamber gönderildikten sonra ona uymayıp muhalefeti sürdürenler ise kınanarak azapla uyarıldı.⁷⁵¹

3.2.3.3.2. Tefrikanın Nedenleri

Kur'ân-ı Kerîm, tefrikanın dinî tebliğin ortadan kalkmasına yol açacağını ifade ederek, geçmiş ümmetlerin başına gelenlerden ders çıkarılmasını ister.⁷⁵² Ehl-i kitabın kendilerine ilim geldikten sonra nefsanî arzularına uyarak hak yoldan saptıklarını belirtir.⁷⁵³ İlgili âyetlerde geçmiş milletlerin tefrikaya düşmelerinin sebebi hevâ ve heveslerine uymaları, bencil arzuları, hasetleri olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Hırs ve bencil arzuları tatmin peşinde koşma, haset etme, fitne çıkartmak isteyen insanların en temel özellikleridir ve onlar tuzaklarına düşürmek istedikleri insanların da bu zaaflarını kışkırtırlar. Nitekim Allah Teâlâ İsrâiloğullarının dinleri konusunda ihtilafa düşmelerini eleştiren ifadelerin ardından, Hz. Peygamber'i onların arzularına uymaması konusunda uyarmıştır.⁷⁵⁴

İhtilaf, tefrika ve fitne kavramları birbirleriyle bağlantılıdır. İnsanların kendi aralarında yaşadıkları görüş ayrılıkları için ihtilaf, bu durumdan beslenen katı ayrışmalar için tefrika, giderek derinleşen, toplumsal birlik ve beraberliği, ahenk ve huzuru yerle bir

⁷⁴⁴ el-Bakara 2/136, 285; Âl-i İmrân 3/84.

⁷⁴⁵ eş-Şûrâ 42/13.

⁷⁴⁶ Âl-i İmrân 3/103; el-En'âm 6/159.

⁷⁴⁷ Âl-i İmrân 3/105.

⁷⁴⁸ Âl-i İmrân 3/103, 105; el-Enfâl 8/46.

⁷⁴⁹ el-Bakara 2/213.

⁷⁵⁰ Özdeş, "İhtilâf ve Tefrikalar Hangi Zeminlerden Besleniyor?", s.21.

⁷⁵¹ Âl-i İmrân 3/19.

⁷⁵² Âl-i İmrân 3/105; er-Rûm 30/32.

⁷⁵³ el-Bakara 2/253; Âl-i İmrân 3/19; el-Câsiye 45/17.

⁷⁵⁴ el- Mâide 5/48; el-Câsiye 45/17-18.

eden eksen kaymaları için de fitne kavramı kullanılır.⁷⁵⁵ İnsanlar arasında görülmesi normal olan ihtilaflar özen gösterilmediği takdirde fitne çıkartmak isteyenler tarafından kolaylıkla tefrikaya dönüştürülebilir. Bu durumda insanların kendi aralarında yaşadıkları görüş ayrılıkları derinleşir, toplumsal birlik ve beraberliği tehdit eden fitne yayılmaya başlar. Bütün fitne hareketlerinin temelinde mevcut ihtilafların abartılması ve görüş ayrılıklarının derinleştirilerek gerilim hattı oluşturulması unsurları vardır.

Kur'ân-ı Kerîm, daima en geniş katılımla birliğin ve beraberliğin sağlanmasını hedeflemiştir.⁷⁵⁶ Çünkü tefrika oluşan toplumun akıl ve ruh sağlığı tehlikededir. İnsanlar arasında birbirine kötülük etmeye kadar varan ve süreklilik kazanan anlaşmazlık ve ayrılıklar görülür. Bu durumda o toplumda, diğerkâmlıktan, empatiden, karşılıklı anlayış ve hoşgörüden söz edilemez.⁷⁵⁷ Dolayısıyla benmerkezcilik, grup egoizmi, başkalarını ötekileştirme ve ayrımcılık topluma yayılır; toplumsal dayanışma erozyona uğrar, adâlet ortadan kalkar. İnsandaki nefsanî ve şeytanî dürtüler, bölünmeyi, parçalanmayı, dışlamayı ve ötekileştirmeyi tetikler. Bu yüzden Allah Teâlâ, inkâr edenlerin birbirlerinin dostu olduğunu hatırlatıp; inananların da birbirleriyle dostluk ve dayanışma ilişkisi içerisinde olmalarını halinde, yeryüzünde büyük bir bozulma ve karışıklık olacağını haber verir.⁷⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, inanç esasları ve amelî hayatın temel kurallarıyla ilgili hükümler üzerinde birleşilmesi gereken hususlardandır. Bu bağlamda, Kur'ân-ı Kerîm'de toplumun inanç, ahlâk ve davranış esasları ortaya konmuş,⁷⁵⁹ müminlerin kardeş olduğu dile getirilmiştir,⁷⁶⁰ tevhid inancı ve din ilkeleri hususunda ayrılığa düşülmemesi,⁷⁶¹ siyasal birliğin ve barışın korunması istenmiştir.⁷⁶² İlgili âyette müslümanlara birbirleriyle mücadele etmeleri halinde güçlerini ve siyasal birliklerini kaybedecekleri vurgusu dikkat çekicidir. Çünkü bir toplumda fertlerin birbirleriyle çekişme ve mücadele içine girmeleri halinde, aralarındaki ihtilafın büyüyerek fitneye dönüşmesi ve neticede toplumun parçalanması, Allah'ın yeryüzüne koyduğu toplumsal yasanın gereğidir. Bu yüzden Allah Teâlâ, müminler arasında meydana gelen çatışmaların

⁷⁵⁵ Görmez, "İhtilâf-Tefrika, Fitne", s.4.

⁷⁵⁶ el-Bakara 2/148; Âl-i İmrân 3/103, 105.

⁷⁵⁷ Görmez, "İhtilâf-Tefrika, Fitne", s. 4-5.

⁷⁵⁸ el-Enfâl 8/73.

⁷⁵⁹ el-Bakara 2/285; el-En'âm 6/149-153; el-İsrâ 17/23-39.

⁷⁶⁰ el-Hucurât 49/10.

⁷⁶¹ el-Enbiyâ 21/92; el-Mü'minûn 23/52.

⁷⁶² el-Enfâl 8/46.

durdurulmasını, barışın tesis edilmesini istemiş; barışın sağlanamaması halinde haksızlıkta direnip barışa yanaşmayan tarafla Allah'ın emrine boyun eğinceye kadar savaşılmasını emretmiştir.⁷⁶³ Aynı âyetin devamında barışın sağlanmasından sonra adâletin tesis edilmesi istenmiştir. Çünkü tefrikanın olduğu ortamda adâletin ikamesi mümkün değildir. Bu yüzden, önce tefrikaya yol açan fitne ortadan kaldırılmalı, tefrika sonlandırılıp topluma barış getirilmeli ve adâlete dayalı toplumsal düzen kurulmalıdır.

Aynı şekilde Hz. Peygamber de insanları tefrikaya düşürecek sebeplere dikkat çekerek, onları birbirlerini kıskanmama, alışverişte birbirlerini aldatmama, birbirlerine düşmanlık beslememe ve birbirlerine sırt çevirmeme gibi hususlarda uyarılmış; onların tam anlamıyla kardeş olmaları gerektiğini bildirmiştir.⁷⁶⁴ Tefrikanın en önemli sebeplerinden birisi de kibirdir. Kibir duygusun insanı fitneye düşüren unsurlardan olduğu için Hz. Peygamber aynı hadisin devamında müslümanın müslümanı küçük görmeyeceğini söylemiş, kardeş olduklarını tekrarlamış, onların birbirlerine yardım etmelerini ve birbirlerine zulmetmemelerini istemiştir. Tefrikanın önüne geçmek için kardeşlik bilincinin müslüman topluma yerleşmesi gereklidir. Bu yüzden hem âyetlerde hem hadislerde inananların kardeş oldukları vurgulanır. Hz. Peygamber inananların birbirine bağlılıklarını bir binanın tuğlalarına,⁷⁶⁵ onların birbirlerini sevmelerini ve korumalarını da bir bedeninin organları gibi tek vücut olmalarına benzetmiştir. Nasıl ki insanın bir organı rahatsız olduğunda diğer organların bundan etkilenmesi söz konusuysa, aynı şekilde bir müslümanın sıkıntısının, derdinin diğer müslümanların da sıkıntısı, derdi olacağı beyan edilmiştir.⁷⁶⁶ İdeal olan şüphesiz müslümanların bu şekilde birbirlerine yakın olmalarıdır. Fakat insanlar âyet ve hadislerde belirtilen ahlâkî ilkelerden uzaklaştıkça, bireyi ve toplumu ifsat eden fitne unsurlarıyla mücadelede yetersiz kaldıkça, Kur'ân-ı Kerîm'in işaret ettiği yeryüzünde âdil ve ahlâkî temellere dayanan, yaşanılabilir bir toplumsal düzeni kurma gayesinden uzaklaşırlar.⁷⁶⁷ Bu durumda toplumun en küçük birimi aileden başlayarak her tabakasından kargaşa, huzursuzluk ve her türlü adâletsiz uygulamalar sıklıkla görülmeye başlanır. Kur'ân-ı Kerîm böyle bir toplumda yayılan fitnenin yalnızca zulmedenlere zarar vermeye

⁷⁶³ el-Hucurât 49/9.

⁷⁶⁴ Müslim, "Birr", 32.

⁷⁶⁵ Müslim, "Birr", 65.

⁷⁶⁶ Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Birr", 66.

⁷⁶⁷ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s.99.

kalmayacağını bilakis herkesin bu durumdan zarar göreceğinin haber verir.⁷⁶⁸ Bu duruma düşmemeleri için müslümanları Allah'ın üzerlerindeki nimetlerini hatırlamaya,⁷⁶⁹ mal ve evladın fitne unsuru olduğunu bildirerek⁷⁷⁰ bunlardan dolayı herhangi bir zaaf göstermeden, Allah'ın emirlerine itaat etmeye davet eder.⁷⁷¹ Fitne topluma girdiğinde onun zararının toplumun tüm bireylerine ulaşması kaçınılmazdır. Bu netice Allah'ın yeryüzüne koyduğu dengelerin gereğidir.

Tefrikaya düşmemeleri için Kur'ân-ı Kerîm müslümanların uyanık olmalarını, dostlarını ve düşmanlarını iyi tanımalarını ister. Kur'ân'da ancak inananların birbirleriyle dost olabileceklerini,⁷⁷² münafıkların inandıklarını söylemelerine rağmen kalplerinde müslümanlara karşı kin beslediklerini,⁷⁷³ müslümanların Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet etmeleri halinde münafıkların hilelerinin onlara zarar veremeyeceği beyan edilir.⁷⁷⁴ İlgili âyetler inananların inançlarının gereği üzere yaşamaları ve birbirleriyle dost olmaları halinde fitnenin müslümanları bölemeyeceğini ifade eder. Nitekim Allah Teâlâ müslümanların iyilik ve takvada yardımlaşmalarını, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmamalarını emreder.⁷⁷⁵ Bu bağlamda toplumun birliğini bozacak hal ve davranışlarda bulunmak, fitne çıkartmak isteyenlerin yaptıkları işlere alet olmak kesin bir şekilde yasaklanır.⁷⁷⁶ Naslarda dinin aslî yapısını ve ümmetin bütünlüğünü bozacak her türlü parçalanma yasaklanmakla birlikte en tehlikeli olanı, geçmiş ümmetlerde görüldüğü gibi fikrî ve siyasî bölünmelerin dinde kalıcı firkalaşmalara, bunun da dinî metinlerin ve hükümlerin tahrifine yol açması olarak görülmüştür.⁷⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm böyle yapanları şiddetle kınarken, “*Dinlerini parça parça edip gruplara ayıranlar*” ifadesini kullanır.⁷⁷⁸ Bu ifade ile dinin bazı hükümlerini kendi hevâsını onaylatıcı bir tarzda okuyan, işine gelmediği için bazı hükümleri tanımayan ya da manevî tahrife giderek Allah'ın âyetlerini kendi aşağılık arzularına alet ederek parçalayanlar; tevhid için değil de müslümanların bölünüp parçalanması için çaba sarfedenler kastedilir.⁷⁷⁹

⁷⁶⁸ el-Enfâl 8/25.

⁷⁶⁹ el-Enfâl 8/26.

⁷⁷⁰ el-Enfâl 8/27.

⁷⁷¹ el-Enfâl 8/28.

⁷⁷² Âl-i İmrân 3/118.

⁷⁷³ Âl-i İmrân 3/119.

⁷⁷⁴ Âl-i İmrân 3/120.

⁷⁷⁵ el-Mâide 5/2.

⁷⁷⁶ et-Tevbe 9/107-108.

⁷⁷⁷ Başoğlu, “Tefrika”, s.279.

⁷⁷⁸ el-En'âm 6/159.

⁷⁷⁹ Nasruddîn Kadî el-Beydâvî, “*Envâru't- tenzil ve esraru't- te'vil*”, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996), II, s.470.

Yine aynı âyetin devamında geçen "*gruplara ayıranlar*" tabiri ise, her biri ayrı bir lidere uyanlar, vahye değil de bir sapma vesilesi olan hevâ duygusuna taraftarlık ederek fırka fırka olup tefrikaya düşenler manasında yorumlanır.⁷⁸⁰ Bahsi geçen âyet bir fitne unsuru olan hevâyâ kapılmanın insanları nasıl tefrikaya sürüklediğine, adâlet duygularını kaybedip ilâhi metinleri nasıl tahrip ettiklerine dikkat çeker. Bu şekilde irade ve arzularını müslümanların birliğine, beraberliğine değil de şahsi çıkarlarına tâbi kılarak tefrika yönüne çevirenlerin kıyamete kadar aralarında düşmanlık ve kin olacağı beyan edilmiştir.⁷⁸¹ Kur'ân-ı Kerîm insanın seçiminin fitne, fesat yönünde değil inanan kimseye yakışır şekilde yeryüzünü düzeltme yönünde olmasını⁷⁸² ve inananların birbirlerine karşı kin duygusu beslememelerini ister.⁷⁸³

İnsana ve topluma bu kadar zararlı olmasına rağmen tarih boyunca insanların tefrikaya meyletmelerinin sebepleri aslında çeşitli âyetlerle veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre tefrikanın en büyük nedeni insanı fitneye düşüren kin, buğz, haset, menfaat, nefret gibi kötü hasletlerdir.⁷⁸⁴ Bu zaafalarını kontrol edemeyen insanların kendilerine apaçık deliller gelmesine rağmen ihtilafa düştükleri, fırkalaştıkları bahsi geçen âyetlerde beyan edilir. Kutuplaşmanın olduğu toplumlarda adâletin ikamesi zordur. Kur'ân-ı Kerîm'de tefrikanın nehyedilmesinin yanı sıra bir gruba olan kinin insanları adâletten saptırmaması hususunda uyarı vardır.⁷⁸⁵ Adâlet her durumda gözetilmesi gereken temel değerlerdendir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm inananlara, kendilerinin veya sevdiklerinin aleyhine bile olsa, adâletten ayrılmamalarını emretmiştir.⁷⁸⁶

Tefrikanın diğer bir önemli nedeni de insanın kendisini geliştirmeyerek tekelci bir zihin yapısına sahip olmasıdır. İnsanlar arasında dış görünüşleri, fizyolojik yapıları, zekaları, tavırları, mizaçları, duyguları, istidatları, değer sistemleri ve diğer kişilik özellikleri bakımından sayısız ayrılıklar vardır.⁷⁸⁷ Yaratılış itibarıyla her biri bir diğerinden farklı olan insanlar, içinde yetiştikleri sosyal çevrenin de etkisiyle şekillenen karakterlerine

⁷⁸⁰ Yazır, *Hak Dînî*, III, s.2110.

⁷⁸¹ el-Mâide 5/14.

⁷⁸² el-A'râf 7/56; eş-Şuarâ 26/151-152.

⁷⁸³ el-Haşr 59/10.

⁷⁸⁴ Âl-i İmrân 3/19, 105; en-Nisâ 4/114; el-Enfâl 8/46; el-Câsiye 45/17; el-Hucurât 49/ 11-12; el-Beyyine 98/4-5.

⁷⁸⁵ el-Mâide 5/8.

⁷⁸⁶ en-Nisâ 4/135.

⁷⁸⁷ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 13.Baskı), s.229-230.

uygun olarak farklı düşünür ve farklı davranırlar.⁷⁸⁸ Kur'ân-ı Kerîm insanları bu farklı yönelimlerinde hayır yarısını gaye edinmelerini ister.⁷⁸⁹ İnsanların ferdi farklılıklarının yanı sıra, servet, rızık, mevki ve sağlık gibi çeşitli yönlerden farklı yaratılmalarının sebebi imtihan olarak beyan edilir.⁷⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm bu farklılıkları Allah'ın varlığının delilleri olarak takdim eder ve insanları bunlar üzerinde düşünmeye ibret almaya davet eder.⁷⁹¹ Fakat insanların birçoğu kendi yolunun doğru olduğu ve diğer tüm insanların yanlış yolda olduğu şeklinde bağınaz bir düşünce yapısına meyillidir. Bu da toplumda tefrikaya yol açar, kardeşlik anlayışının yerini kendisi gibi düşünmeyeni/davranmayan en ağır şekilde itham etme alışkanlığı alır ve büyük bir fitneye sebep olur. Âyet ve hadislerin müslümanları birliğe ve beraberliğe ısrarla çağırmasının sebebi meydana gelmesi muhtemel çatışmaların önüne geçmektir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm insanlara tevhid üzere birleşmeyi, onlara elbirliğiyle Allah'ın ipine sarılmayı hedef gösterir.⁷⁹² İnsanlar ancak bu şekilde tefrikadan yani toplumun sosyal dokusunu parça parça eden fitneden kurtulabilir.⁷⁹³

3.2.3.4. Şiddete Sebep Olması

Şiddet insanı ve toplumu ifsat eden, büyük fitne hareketlerine yol açan bir olgudur. Şiddet kavramı sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma, insanları sindirmek, korkutmak için yaratılan olay ya da girişimler olarak tanımlanmaktadır.⁷⁹⁴ Zamana ve topluma göre içeriği ve üslûbu değişen bir kavram olan şiddetin, fiziksel şiddet, ekonomik şiddet, psikolojik şiddet, sosyal şiddet gibi çeşitli sınıflamaları yapılmaktadır. Genel anlamda, başkasını öldürme, sakat bırakma ya da yaralama yoluyla zarar vermeyi, başkasına karşı tehdit oluşturmayı yani kısaca insana fiziksel, ruhsal; maddi, manevi zarar veren her hareketi şiddet olarak değerlendirebiliriz. Birçok toplumsal sorunun kaynağını teşkil eden şiddet değişik biçimlere bürünebilecek bir davranıştır ve şiddetin temelinde saldırganlık güdüsü yer alır.⁷⁹⁵

⁷⁸⁸ el-İsrâ 17/84.

⁷⁸⁹ el-Bakara 2/148.

⁷⁹⁰ el-En'âm 6/165; el-İsrâ 17/21; ez-Zuhuruf 43/ 32.

⁷⁹¹ er-Rûm 30/22.

⁷⁹² Âl-i İmrân 3/103.

⁷⁹³ Ramazan Altıntaş, "İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1996): 116.

⁷⁹⁴ *Türkçe Sözlük*, TDK, II, s.1385.

⁷⁹⁵ Necmettin Özerkmen, "Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet" , *Akademik Bakış Dergisi*, İstanbul, 28 (2012): 10.

Saldırganlık, insanı fitneye düşüren unsurlardan biri olan öfke duygusunun bir tür dışı vurumudur. Başkalarına ilgi ve sevgi duymayan bencil kişiler, tutum ve davranışlarında, söz ve mimiklerinde başkalarına saldırıp, onları küçülterek kendi bencil kişiliklerini yücelttikleri inancındadırlar. Başkalarını kötüleme ve yaftalamada öfkeyle birlikte - insanı fitneye düşüren diğer bir unsur olan- kıskançlık duygusu da önemli rol oynar. Neticede kişinin kendi yetersizliğinden kaynaklanan aşağılık duygusu ve kaygıdan kurtulmak için başvurduğu bir savunma düzeni olarak saldırganlık ortaya çıkar.⁷⁹⁶ Tüm bu olumsuz durumlar “*en güzel şekilde yaratılan*”⁷⁹⁷ insanın hevâsına kapılıp, dengeyi bozmasının ve sınırları aşmasının sonucudur.

Tefrika bahsinde incelendiği üzere fıtraten ferdi farklılıklarla dünyaya gelen insanların - farklı aile ve kültür çevrelerinde yetişip- bir toplumda yaşarken, menfaatlerin, istek ve arzuların çakışması, ihtilaf etmemeleri imkânsızdır. Ancak insanların isteklerini başka kimselere zorla, yasaya aykırı bir şekilde kabul ettirmeye çalışmaları şiddeti doğurur. Aileden başlayarak, okul hayatında, iş yerinde, akrabalık, komşuluk ilişkilerinde, kamu hayatında, vatandaş-devlet ilişkilerinde, devletler arasındaki ilişkilerde kısacası insan hayatının her aşamasında şiddet söz konusu olabilir.

Tam anlamıyla insan hakkı ihlali olan şiddet semavi dinlerin hiçbirinde meşru görülmemiş olmasına rağmen, tarih boyunca, dünya ölçeğinde dinden referans alan şiddet fazlasıyla görülmüştür. Hıristiyanların kendilerinden başkasının cennete giremeyeceği, kilisenin hakikatin tek kaynağı olduğu iddiası/inancı, yahudilerin de yine benzer şekilde cennete yahudiden başkasının giremeyeceği, kendilerinin Allah’ın dostları oldukları, onlara ahirette birkaç gün hariç azap uygulanmayacağı inancı, onları aşırılığa sevk etmiştir.⁷⁹⁸ Yahudi ve hıristiyanların, kendilerini Allah’ın çocukları ve sevgili kulları olarak görmeleri,⁷⁹⁹ diğer insanlara uyguladıkları şiddet hareketlerini, aralarında meydana gelen savaşları meşrulaştıran bir zemin teşkil etmiştir.

Dinin gayesi, insan hakları olarak nitelenen beş asli ilkeyi –canın, aklın, dinin, neslin ve malın korunması- teminat altına alarak, fert ve toplumu maddî ve manevî açıdan

⁷⁹⁶ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, (İstanbul: Altın Kitaplar, 15.Baskı, 1999), s.155.

⁷⁹⁷ et-Tin 95/4.

⁷⁹⁸ el-Bakara 2/80, 111; el-Mâide 5/77.

⁷⁹⁹ el-Mâide 5/18.

fitratına uygun düzeye ulaştırıp yüceltmektir.⁸⁰⁰ Bu gayeyi gerçekleştirmek ve şiddet eylemlerine fırsat vermemek için Kur'ân, fitneye yol açabilecek tutum ve davranışları;⁸⁰¹ insanların birbirlerini kandırmalarını, aldatmalarını birbirlerine kötülük yapmalarını yasaklamış;⁸⁰² toplum içerisinde güven ortamının oluşması için âdil ve ölçülü davranılmasını,⁸⁰³ söz verildiğinde bu sözlerini yerine getirilmesini emretmiştir.⁸⁰⁴ İnsanlığın böyle âdil ve huzurlu düzene kavuşmaları da öncelikle iyi bir eğitimden geçmeleriyle mümkün olacaktır.⁸⁰⁵ Bu bağlamda Kur'ân'ın ilk emrinin eğitimle ilgili olduğunu hatırlamak gerekir.⁸⁰⁶ Bir toplumda huzurlu bir şekilde yaşamak için ihtilafların, çatışmaların şiddete başvurmadan sağlıklı bir biçimde çözülmesi sağlanmalıdır. Bunun için insanın ve toplumun belli bir olgunluğa gelmesi gerekir. Kur'ân-ı Kerîm bu yönde insana kendisini nasıl geliştireceğini gösterir; konuştuğunda sözü en güzel biçimde söylemesini,⁸⁰⁷ hak yola davetin hikmete uygun yapılmasını ve mücadelenin en güzel şekilde yürütülmesini ister.⁸⁰⁸ İnsanlar arasında meydana gelebilecek münakaşaları önlemek amacıyla, cahil insanlardan gelebilecek olumsuz tavırlara, sataşmalara aynı düzeyde tepki verilmemesi, selam vererek yola devam edilmesi istenir.⁸⁰⁹ Selam kelimesi ve İslam kelimesi aynı kökten gelir.⁸¹⁰ Sözlük anlamıyla İslam selâmet ve huzur demektir ve ilkeleri itibarıyla da İslam Dini barış ve huzuru bozacak her türlü eylemi yasaklar.⁸¹¹ Allah Teâlâ bir insanı öldürmeyi bütün insanlığı öldürmekle bir görürken, fitnenin adam öldürmekten daha büyük bir günah olduğunu bildirmiştir.⁸¹² Çünkü fitne pek çok insanın ölümüne sebep olan kaos ve şiddet ortamlarına yol açar; insanları doğru ile yanlış ayırt etmenin güçleştiği adâletsiz, emniyetsiz bir şekilde yaşamaya mahkum eder. İslâm bu tür yıkıcı hareketlere izin vermediği gibi, o, her türlü şiddet, fesat, bozgunculuk, eziyet, işkence ve zulüm gibi fitne eylemiyle sonuna kadar mücadele edilmesini istemiştir.⁸¹³ Fitne çıkartmak isteyen

⁸⁰⁰ Selim Özarslan, "Terör ve Kelâmî Perspektiften İslâm'ın Teröre Bakışı" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2 (2001): 381.

⁸⁰¹ en-Nisâ 4/112; el-Hucurât 49/6-13; el-Kalem 68/11.

⁸⁰² en- Nisâ 4/85; Yûnus 10/27; en-Nahl 16/90,94; el-Ankebût 29/3-4; eş-Şûrâ 42/42.

⁸⁰³ en- Nisâ 4/58, 135; el-Mâide 5/8; en-Nahl 16/90.

⁸⁰⁴ el-İsrâ 17/34; en-Nahl 16/91, 92, 95.

⁸⁰⁵ Ali Albayrak, "Terör-Din İlişki(sizliği) Üzerine", *Dini Araştırmalar*, 7/20 (2004): 298.

⁸⁰⁶ el-Alak 96/1.

⁸⁰⁷ el-İsrâ 17/53.

⁸⁰⁸ en-Nahl 16/125.

⁸⁰⁹ el-Furkan 25/63; el-Kasas 28/55.

⁸¹⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s.240.

⁸¹¹ en-Nisâ 4/92-94; el-Mâide 5/32.

⁸¹² el-Bakara 2/191.

⁸¹³ el-Bakara 2/193.

insanlar ise tam olarak Kur'ân-ı Kerîm'in nehyettiği ahlâkî yapıdaki kimselerdir. Durmadan kusur arayan, insanların arasını bozmak için laf taşıyan, nezaketten uzak, kaba, haşin tavırlı, hayrı engelleme peşinde olan bu insanlar Kur'ân-ı Kerîm'de yerilir ve onlara mal ve evlatları çok diye itibar gösterilmemesi, velev ki toplumun ileri gelen kimseleri de olsalar kendilerine itaat edilmemesi istenir.⁸¹⁴

Kur'ân-ı Kerîm'e göre şiddet uygulayarak fitne ortamı yaratanlar daha ziyade siyasi veya maddi gücü elinde bulunduranlardır. Kur'ân-ı Kerîm onlardan “*mele*” tabirini kullanarak bahseder. Bu kimseler sahip oldukları zenginlik, soyluluk, sosyal statü gibi maddi imkânlarla aldanarak kendilerini müstağni görürler⁸¹⁵ ve sahip oldukları imkânları insanlara baskı, zulüm, şiddet uygulamak için kullanırlar.⁸¹⁶ Onlar batıl inançları ve haksız menfaat hesapları uğruna, kendilerine gönderilen peygamberlerin getirdikleri inanç esaslarını reddederler.⁸¹⁷ Son derece dar düşünceli, sabit fikirli, inatçı olan bu kimseler⁸¹⁸ peygamberleri ve inananları küçümserler,⁸¹⁹ onlarla alay ederler⁸²⁰ ve onları tehdit ederler.⁸²¹ Peygamberlerin vahiy ilkeleri doğrultusunda toplumda gerçekleştirmek istedikleri değişimi engellemeye çalışırlar.⁸²² Servet ve gücü elinde bulunduran bu kimselere itaat edilmemesi vurgusu önemlidir. Çünkü onlar, içinde buldukları düzenin kendi menfaatleri doğrultusunda devam etmesini istedikleri için adâletin tesis edilmesine şiddetle karşı dururlar. Kur'ân-ı Kerîm'in adâletin ikamesi ile ilgili emirleri bu bağlamda ayrıca önemlidir. Mal ve evladın fitne olduğu ilâhî bilgisi doğrultusunda değerlendirdince bu kimselerin bu zaaflarına yenik düştükleri, kendilerine verilen nimetlerle kibirlendikleri, diğer insanları da kendileriyle beraber saptırmaya çalıştıkları görülür. Kur'ân-ı Kerîm'in eleştirisi mutlak anlamda mülk sahibi olma vasfına değil, sahip olduğu mülkü/imkânları kullanarak toplum içerisinde fitne çıkartmak, bozgunculuk yapmak, hak hukuk tanımaksızın hareket etmek, insanlara şiddet uygulayarak onlara tahakküm etmek şeklinde tezahür eden gayri ahlâkî özellikleridir.⁸²³

⁸¹⁴ el-Kalem 68/10-14.

⁸¹⁵ el-A'râf 7/75,88,

⁸¹⁶ el-A'râf 7/103, Yûnus 10/83, 88; el-Kasas 28/38-39.

⁸¹⁷ el-Mü'min 23/24-25, 33-38.

⁸¹⁸ Sâd 38/4-8.

⁸¹⁹ Hûd 11/27.

⁸²⁰ Hûd 11/38.

⁸²¹ el-A'râf 7/88-90.

⁸²² İbrahim Çelik, “Mele”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, s:36.

⁸²³ Muhsin Demirci, *Kur'ân'da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgü İlişkisi Bağlamında)*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Baskı, 2008), s.275-276.

İnsanları şiddete ve adâletsiz uygulamalara sevkeden bir diğer neden de kendi düşüncelerini veya içinde buldukları oluşumun fikirlerini tek hakikat kabul etmeleridir. İnsanlık tarihine bakınca, hakikatin, sadece belli kesim insan ait olduğu iddiasının, çatışma, baskı, şiddet, zulüm eylemlerini meşrulaştırmak ya da yönlendirmek ve alevlendirmek için fitne çıkartmak isteyen kimseler tarafından kullanıldığı görülür. Çünkü hakikat tekelciliği ve ona yol açan mutlaklık söylemleri, yapısı itibarıyla karşıt bir kutup/yapı üzerinden kendi konumunu belirler. Bu bağlamda söz konusu söylemler, yayılma imkânı buldukları alanlarda her şeyin önüne geçer ve savunucuları da onları koruma adına yaptıkları birçok eyleme karşı kutup/söylem/yapı açısından meşru bir zemin bulur. Nitekim tarihsel süreç içerisinde insanlığın karşılaştığı birçok soykırım, katliam, sömürgecilik faaliyetleri buna örnektir.⁸²⁴

Genel anlamıyla şiddet, her türlü şekliyle, tasvibi mümkün olmayan bir davranıştır. Çoğunlukla maddi güç ve otoritelerini başkaları üzerinde etkin kılmaya çalışan insanların bu yönüme başvurduğu görülür. Kur'ân şiddet uygulamayı bir fitne kaynağı olarak görür, helak edilen kavimlerin ileri gelenlerinin peygamberlerine ve inananlara şiddet uygulamalarının kendi sonlarını getirdiği örneklerini verir. Bu çerçevede Kur'ân'da öne çıkan isim Firavun'dur. Şiddetin, zulmün sembolü haline gelen Firavun'un akıl almaz baskı ve işkenceleri muhtelif âyetlerde anlatılır.⁸²⁵ Çoğu insan ondan korktuğu için Hz. Musa'ya iman etmez bundan dolayı Kur'ân, Firavun'un zulmünü fitne olarak ifade eder.⁸²⁶ Firavun'un nasıl bir diktatör olduğu, Hz. Musa ile mücadelesi, halkının iman etmesi önünde en büyük engel oluşu ve nihâyetinde Hz. Musa ve beraberindekileri takip ederken boğularak ölmesi, ölüm anında Hz. Musa'ya iman ettiğini söylemesi Kur'ân'da ayrıntılı olarak anlatılır.⁸²⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Firavun'un -büyük saltanatına, şiddet dolu yaşamına, ilahlığını ilan edecek kadar kibirde ileri gitmesine rağmen- ölüm anındaki çaresiz halini tasvir ederek bu durumdan ibret alınmasını ister.⁸²⁸

Baskı ve şiddet uygulayarak kendi düşüncelerini başkalarına empoze etmeye çalışan zorbalılar ilâhi adâletin gereği olarak davranışlarının sonuçlarıyla yüzleşirler. Kur'ân'da

⁸²⁴ Mahmut Aydın, "Dinsel Şiddetin Meşrulaştırıcı Unsuru Olarak Hakikat Tekelciliği", *Diyanet Aylık Dergi*, 301 (2012):17.

⁸²⁵ el-Bakara 2/49; el-Kasas 28/4.

⁸²⁶ Yûnus 10/83.

⁸²⁷ el-Bakara 2/49-50; el-A'râf 7/103-137; Yûnus 10/75-91; Tâ Hâ 20/47-79.

⁸²⁸ Yûnus 10/92; eş-Şuarâ 26/23-67.

zalimlerin akibetleri örnek olarak verildiği gibi asıl büyük cezanın onlara ahirette verileceği de beyan edilmiştir.⁸²⁹ şiddeti kesin bir şekilde yasaklayan Kur'ân'ın dünya görüşünü işselleştiren müslümanlar barış içinde yaşayacakları toplumsal zemini hazırlamakla mükelleftir.

⁸²⁹ el-A'râf 7/44-47; ez-Zümer 39/24,47; el-Mü'min 40/52.

SONUÇ

Hayatın her alanında ve insanın tüm ilişkilerinde bir şekilde yolunun kesiştiği fitne olgusu Kur'ân-ı Kerîm'de tüm yönleriyle anlatılmıştır. Geçmişten günümüze tarihin her döneminde önemini muhafaza eden fitne kavramı, bu çalışmada, Kur'ânî perspektiften tevhid ve adâlet ilkelerine müessiriyeti bağlamında ele alındı.

Âyetlerin fitne ile ilgili uyarılarını Kur'ân bütünlüğü içerisinde değerlendirdiğimizde, fitnenin tevhid ve adâlet ilkelerine zarar veren bir olgu olduğunu gördük. Fitnenin tevhidi engellemesinde belli boyutlar öne çıkmaktadır. Bunlar:

1. Fitnenin ifsat edici özelliği insanın fıtratını bozar. Böylece insan dengeyi koruyamaz, ifrat ve tefritler arasında savrulur, zaaflarına yenik düşer. İtidal halini muhafaza edemeyen insanın tevhid hakikatine ulaşması zordur.
2. Fitne bir kaos, kargaşa ortamı meydana getirir. Bu durum insanın zihnini bulandırdığı için onun hakikati bulmasını güçleştirir. Fitne olan toplumda insanların değer yargılarının kaynağı tevhîd ilkesi değildir. Bu durum insanların farkında olmadan yaratıcıyla bağlarının zayıflamasına hatta içlerinde yaşadıkları sosyal hayatın kabullerine tanrısal değerler yüklemelerine sebep olur.
3. Fitneci insanların tutum ve davranışları da iman eden ya da iman etmek isteyen, arayış içerisinde olan insanlar üzerinde menfi tesir yapabilir.
4. Fitneci insanlar, inananlara baskı kurmak, alay etmek, psikolojik ve fiziksel şiddet uygulamak suretiyle onları yollarından çevirmeye çalışırlar. Bu şekilde bazen açık düşmanlık yaparak inananları saptırmaya çalıştıkları gibi bazen de yalan söyleyerek, iftira atarak, sinsî planlar kurarak, tuzaklar hazırlayarak, laf taşıyarak, ikiyüzlü davranarak, ihanet ederek, insanları birbirlerine düşürürler.
5. Kur'ân-ı Kerîm fitneye düşmemeleri için insanları hem zaaflarını kontrol altında tutmaları ve fıtratlarındaki dengeyi muhafaza etmeleri konusunda hem de toplumda infiale sebebiyet verecek fitneci davranışlara izin vermemeleri ve tevhid inancı etrafında birlik olmaları konusunda uyarmıştır.
6. Fitnenin insanların iman etmesi üzerinde menfi tesiri olduğu gibi, iman eden insanların iman ve amellerinde ihlâs üzere olmaları hususunda da menfi tesiri

vardır. İnsanın inancında ve amelinde riya olarak, inanç-amel uyuşmazlığı olarak veya Allah'tan başka varlıklara aşırı sevgi ve tazim olarak kendini gösterir.

7. İçine fitne bulaşan iman ifsat olur. İnsanın inancının ve amelinin fitneden salim olması için tevhid akidesini özümsemesi gerekir. Tevhid inancı insanın sadece Allah'a kul olmasını gerektirirken fitne insanları kula kul olmaya sevk eder.

Fitne adâlet duygusuna ve adâletin ikâme edilmesine de zarar verir. Adâletin kaynağı, dayanağı tevhitir. İnanç düzeyinde tevhid sağlanırsa bu durum insanların dünya görüşünde ve hayat tarzında âdil olmalarını getirir. Fakat fitne tevhid inancını ve dolayısıyla adâlet duygusunu da ifsat eder. Bu bağlamda fitnenin adâlet ilkesine verdiği zararları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kur'ân'ın mîzânın/dengenin bozulmaması emri adâlet ilkesi ile ilgilidir. Adâlet yeryüzündeki tüm dengelerin muhafazasını gerektirirken fitne, dengenin ifsadını ve hakkâniyet duygusunun kaybolmasını sağlar.
2. İnsan fitneden kendisini muhafaza edemez ve zaaflarına yenik düşerse, fitneci insanların tesiri altında kalır. Sonuç olarak sünnetullah gereği gözü perdelenir, kulağı işitmez olur, kalbi mühürlenir.
3. Fitne sadece bir grup insana değil o toplumda yaşayan tüm insanlara sirayet eder. Bu yüzden Hz. Peygamber bir kötülük görüldüğünde kişinin gücü yetiyorsa eliyle düzeltmesini, yetmezse diliyle düzeltmesini, onu da yapamazsa, hiç olmazsa kalbiyle buğz etmesini emretmiştir ki; bunun da imanın en zayıf mertebesi olduğunu bildirmiştir.
4. Fitnenin yayıldığı toplumlar, sosyal hayatla ilgili ilahi yasalar gereği, uzun ömürlü olamazlar. Zulüm, haksızlık, sahtekârlık, hırsızlık, zina, tefrika, şiddet olayları ve bu bağlamda sosyal bünye için tehlike arz eden her türlü gayri meşru davranışın yaygınlaştığı bir toplum kısa zaman içinde yok olur.
5. Fitnenin yol açtığı olumsuz sonuçlardan bir mânada o toplumdaki tüm fertler sorumludur. İnsanın ancak yaptığıının karşılığını göreceğini ve bir toplumun

gidişatını değiştirmediği sürece Allah'ın o toplumun gidişatını değiştirmeyeceğini bizzat Kur'ân ifade etmiştir.

6. Kur'ân, toplumda birliğin sağlanması için; inananlara, aralarını açacak yalan, iftira, gıybet, laf taşıma gibi her türlü fitneci davranıştan uzak durmalarını, kardeş olmalarını, münafıkların ve kâfirlerin fitne tuzaklarına karşı uyanık olmalarını, parçalanmadan Allah'ın ipine topluca sarılmalarını, dil olmalarını, kendilerinin veya sevdiklerinin aleyhine de olsa adâletten ayrılmamalarını, haksız kazançtan sakınmalarını, birbirlerinin can, namus ve mal güvenliğini muhafaza etmelerini emretmiştir. Tüm bu emirler fitne tehlikesine karşı toplumda caydırıcı bir g oluşturulması ve fitnenin teşekkülü halinde ortadan kalkıncaya kadar onunla mücadele edilmesi gayesini taşır.
7. İnsanların inanç alanında boşlukları olduğunda fitne çıkartmak isteyenler bu boşlukları kendi yanlış oğretileri doğrultusunda doldurmaya çalışırlar. İnanca fitne bulaşmaması için yalnızca Allah'a kul olması gerektiği ve nübüvvetin Hz Peygamber ile nihayete erdiği bilincinde olunması gerekir. Bu bağlamda bilgi kaynakları meselesi ve rüyanın bir bilgi kaynağı olmadiği hususunun bilinmesi de önemlidir.
8. İnancın bu en temel noktalarındaki boşluklar kişileri fitne eylemlerine açık hale getirmekte ve itikattaki dejenerasyon -domino taşlarının birbirini devirmesi gibi- adâleti ortadan kaldırmakta, İslam ahlâkî, yerini amaca ulaşmak için her yolu mübah gören bir yapıya çevirmektedir.
9. Neticede Allah'ın ve Rasulü'nn emir ve yasakları rahatlıkla iğnenmekte ve atılan her türlü yanlış adım sistem içinde meşruiyyet kazanmaktadır.
10. Tüm bu fitne hareketlerinin engellenmesi ve nesillerin itikaden sağlam yetişmesi için yönetim erkinin fitneci düşünce ve inançlara ve fitne odaklarına karşı teyakkuz halinde olması şarttır.
11. Bu noktada ilgili eğitim kurumlar (rneğin Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Oğretim Kurumları, Diyanet İşleri Başkanlığı vs.) ile sivil toplum oğgtleri alan araştırmaları yaparak eksiklikleri tespit etmeli ve gerekli eğitim ve oğretim faaliyetlerini güçlendirmelidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ALPER, Hülya, *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul: Rağbet, 2002.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.
- AYDIN, Hüseyin, *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, 6.Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004, s.180.
- AYDIN, Mehmet, *Kur'an ve İlmi Zihniyet, İslam Üzerine Düşünceler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s.76.
- BAŞOĞLU, Tuncay, "Tefrika", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XL, s.279.
- BAYMUR, Feriha, *Genel Psikoloji*, 13. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitapevi, s.229-230.
- BEYDÂVÎ, Nasruddîn Kadı, *Envâru't- tenzil ve esraru't- te'vil*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996, II.
- BİLMEN, Ömer Nasûhi *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, İstanbul: Bilmen, 1964.
- BUHÂRÎ, İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, İstanbul, el-Mektebetu'l İslamiyye, t.y.
- BULUT, Ali, *Kur'an'da Emanet Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- CAVİD, Ali, *el-Mufassal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslam*, 1993, y.y.,VI, s.50-61.
- CÜRCÂNÎ, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, y.y., t.y., s.69; 147.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Fitne", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, s.156.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Adâlet", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, 341-342.
- ÇELİK, İbrahim, "Mele", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, s:36.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an'da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgü İlişkisi Bağlamında)*, 1.Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008, s.275-276.
- DRAZ, M.A., *Kur'an Ahlâkı (Le Morale du Kur'an)*, çev: Emrullah Yüksel- Ünver Günay, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, s.297-307.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, *Din Birey ve Toplum*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ, 2012.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, Dâru İhyai's-sünnetü'n-nebeviyye, t.y. y.y.

- EBÛ'L- İZZ, Sadreddin Ali Ebi'l- İzz el- Hanefi, *Şerhu't-tahaviyye fi akâdeti's-selefiyye*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, y.y., t.y., s.27.
- EBÛ'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Daru'l-mushaf, t.y.
- ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, terc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret,1999.
- FAZLUR RAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alpaslan Açıkgenç, 2. Baskı Ankara: Fecir Yayınevi, 1993.
- FAZLUR RAHMAN, *İslami Yenilenme Makaleler I*, çev: Adil Çiftçi, 2. Baskı, Ankara: Ankara Okulu, 2000, I, s.25.
- GAZZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed b.Muhammed, *İhyâu'ulûmi'd-dîn*, Temel Neşriyat: İstanbul, 1986, IX.
- GENEL UĞUZMAN, Fatma, *Kelâmda Adalet Kavramı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.185.
- GÜLER, İlhami, *İman-Ahlâk İlişkisi*, 1. Baskı, Ankara: Ankara Okulu, 2003, s.134.
- GÜLER, İlhami, *İtikattan İmana*, 2. Baskı, Ankara: Ankara Okulu, 2011, s.20.
- GÜNGÖR, Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, 6.Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010, s.99.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, 5. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Psikoloji Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 1. Baskı İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2013.
- HÖKELEKLİ, Hayati, "Fıtrat", *TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, XIII, 43.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemaleddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhetü'l- â'yünu'n-nevâzîr fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâîr*, haşiye: Halil Mansur, Beyrut, Darü'l- kütübü'l- ilmiye, 2000.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ İsmail, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, Beyrut: Daru'l-marife, 1993.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, Daru ihyai'l- kütübi'l-arabiyye, 1952.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-arab*, Beyrut: Daru sadır, 1990.
- İBN MİSKEVEYH, Ebu Ali Ahmed b.Muhammed b.Yakub *Tezhîbbü'l- ahlâk*, Kahire, ty., s.15.

- İBN MULAKKÎN, Siraceddin Ebû Hafs Ömer b. Ebi'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Tefsîrü Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut: Alem'ül-kütüb, 2011.
- İBN TEYMİYYE, Ebu'l Abbas Takiyuddîn Ahmed bin Mecdiddîn bin Abdüsselam, *İman*, terc: Cemal Güzel, İstanbul: Tevhid, 1999, s.115-118.
- İBN TEYMİYYE, *İsim ve Sıfat Tevhidi*, terc: Heyet, 2.Baskı, İstanbul: Tevhid, 1998, s.121-125.
- İSFAHÂNÎ, Râğıb, *el-Müfredât fi garîbü'l-Kur'ân*, Beyrut t.y.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, haz. Sabri Hizmetli, Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1971.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, 3.Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2014, s.188-189.
- KARAGÖZ, İsmail v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2005, s.621.
- KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR, “Şerhu'l Usûli'l Hamse Mutezîle'nin Beş İlkesi”, çev. İlyas Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı, 2013.
- KARAMAN, Hayrettin, “Adâlet”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, 143.
- KESKİN, Hasan, *Kur'ân'da Fitne Kavramı*, İstanbul: Rağbet, 2003.
- KÖKNEL, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, 15.Baskı, İstanbul: Altın Kitaplar, 1999, s.155.
- KURTÛBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, Daru'l-kitabu'l-arabi, 1967.
- MÂTURÎDÎ, Ebû'l Mansûr, *İslam Akaidine Dair Eski Metinler 1: Tevhid Kitabı ve Akaid Risalesi*, çev. Y.Z. Yörükhan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953, s.3.
- MÂTURÎDÎ, Ebû'l Mansûr, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, tahk. Muhammet Boynukalın, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005, s.46.
- MEVDÛDÎ, Ebû'l-Âlâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, trc: Muhammed Han Kayaniv.dğr., İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac, *Sahihu'l-Müslim*, haz. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul, el- Mektebetü'l-İslamiyye, 1973.

- MÜTERCİM ASİM EFENDİ, *el-Okyanûsu'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*, haz: Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, V, s.4137.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâi*, tahk. Ahmed Şemseddin, Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2009.
- NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru'n-Nesefî*, Beyrut, Dâru'l-kitâbu'l-arabiyye, 1988.
- ÖNER, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1982, s.92.
- ÖZLER, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul, Nûn Yayıncılık, 1995.
- ÖZLER, Mevlüt, "Tevhid", *TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, XLI, s.18.
- PAZARBAŞI, Erdoğan, *Mesuliyetin Kur'ân-ı Kerîm'de Dayanağı (Fıtrat-Akıl-Vahiy-Elest Bezmi-Kulluk-Emânet-Hilafet), Kur'ân-ı Kerîm'de Mes'ûliyet (Kaynağı, Sınırları, Sonuçları)*, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, edt: Bedrettin Çetiner, 1. Baskı, İstanbul: Ensar, 2006, s.51.
- RÂZÎ, Fahreddin, *Mefâîthu'l-gayb: et-Tefsîru'l-kebîr*, Beyrut: Daru'l ihyai't-terasi'l-arabi, 1997.
- REŞİT, Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-Menâr)*, Beyrut, Daru'l-marife, t.y.
- SARIKAYA, Berat, *İslam Düşüncesinde Tevhid-İbn Teymiyye Örneği*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013, s.148.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "Şirk", *TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, XXXIX, s.197.
- ŞEKER, Mehmet, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, 6. Baskı, Ankara, 1991, 32-36.
- ŞERİATİ, Ali, *İslambilim 1*, terc. Hicabi Kırlangıç, 1.Baskı, Ankara: Fecr Yayınları, 2011, s.222.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* Beyrut: Daru'l-fikr, 1995.
- TARHAN, Nevzat, *Duyguların Psikolojisi*, 14. Baskı, İstanbul: Timaş, 2013, s.152-168
- TARHAN, Nevzat, *Toplum Psikolojisi*, 5. Baskı, İstanbul: Timaş, 2012, s.138-139.
- TİRMÎZÎ, Ebi İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmîzî*, İstanbul, el-Mektebetü'l-İslamiyye, t.y.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Adl", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, 387.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Allah", *TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, II, s.478.

- TOPALOĞLU, Bekir v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, 16. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013, s.69.
- TOPALOĞLU, Bekir, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*, 6. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1992, s.25.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Rab", *TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, XXXIV, s.372-373.
- TOPRAK, Süleyman – GÖLCÜK, Şerafettin, *Kelâm*, Konya: Tekin Kitabevi, 1998.
- VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Said Mamud Ukayyil, Beyrut: Daru'l-cîl, t.y.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dînî Kur'ân Dili*, 2.Baskı, İstanbul: Nebioğlu, 1960.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 1. Baskı, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1987, s.142.
- ZEBÎDÎ, Muhammed *Tâcü'l- arûs min cevâhiri'l -kâmus*, thk. Ali eş-Şîrî, Beyrut: Daru'l-fikr, 1994.
- ZEMAHŞERÎ, Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vil*, Beyrut: Daru ihyai't-terasi'l-arabi,1997.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîri*, haz. Hayrettin Karaman v. dğr., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Türkçe Sözlük*, TDK, İstanbul: Milliyet,1992.

Sürekli Yayınlar

- ALBAYRAK, Ali, “Terör-Din İlişki(sizliği) Üzerine”, *Dini Araştırmalar*, 7/20 (2004): 298.
- ALPER, Hülya, “Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur’ân-ı Kerîm Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir Çalışma)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1 (2002): 5-24.
- ALTINTAŞ, Hayrani, “Psikoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31/1 (1990): 34.
- ALTINTAŞ, Ramazan, “İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1996): 116.
- ARDOĞAN, Recep, “Kelâmcılara Göre Allah’a İmanda Akıl Yürütmenin Değeri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2004): 11.
- ASLAN, Ömer, “Kur’ân’da Emanet Kavramına Farklı Bir Bakış”, *Bakü Devlet Üniversitesi Elmi (İlmi) Mecmuası*, 7 (2007): 33.
- AYDIN, Ali Rıza, “Kur’ân’da Suçluların Davranış Özellikleri-Ahlâk Psikolojisi Açısından Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15/3 (2002): 384.
- AYDIN, Mahmut, “Dinsel Şiddetin Meşrulaştırıcı Unsuru Olarak Hakikat Tekelciliği”, *Diyanet Aylık Dergi*, 301 (2012): 17.
- ÇALIŞ, Halit, “Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddi İlişkilerde Adâlet/Eşit Muâmele”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2003): 143.
- ÇELİK, İbrahim, “İslam’da İnanç Hürriyeti, Beşeri İrade ve Kalbin Mühürlenmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (1991): 4.
- ÇETİN, Maksut “Mu’tezile’nin Adalet Anlayışı ve Sosyo-Politik Nedenleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 17/ 57 (2013):403.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, “İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması”, *Divan*, 1 (1996): 8.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, “Medeniyetlerin Ben İdraki”, *Divan*, 3 (1997): 44.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, “Kaderi Farklı Kategoriler İçinde Okuma İmkânı”, *Kelam Araştırmaları*, 11/2 (2013): 1-10.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, “Şiddet ve Uzlaş Sarmalında Medeniyetlerin Kurucu ve Taşıyıcı Unsurları”, *Düşünen Siyaset*, 17 (2003): 115.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, “Kur’ân’ın Tevhid Felsefesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2005): 3.

- DÜZGÜN, Şaban Ali, “İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik”, *Kelam Araştırmaları*, 5/1 (2007): 6.
- GÖRMEZ, Mehmet, “İhtilâf, Tefrika, Fitne”, *Diyanet Aylık Dergi*, 281 (2014): 5.
- GÜLER, İlhami, “Tanrı’nın Ölümü, Göçü, Geri Çekilmesi, Tutulması ve Unutulması Olarak Modern Tekno-Seküler Çağ”, *Kelam Araştırmaları*, 12/2 (2014): 25.
- GÜNEŞ, Abdülbaki, “Kur’ân Işığında Düşünce İnanç ve İfade Hürriyeti”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2005): 1-36.
- KARA, Mustafa, “Kur’ân’da Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (2013): 149.
- KARADENİZ, Osman, “Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar”, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1992): 200.
- KAZANÇ, Fethi Kerim, “Tevhid İnancı ve Evrensel Ahlak İlişkisi Hz. İbrahim Örneği”, *Kelam Araştırmaları*, 9/1 (2011): 87.
- KELEŞ, Ekrem, “Şeytanın Kapsama Alanı Dışında Kalanlar”, *Diyanet Aylık Dergi*, 278 (2014): 10.
- KOÇYİĞİT, Hikmet, “Kur’ân’a Göre Hakikati Algılamada Ömrün Yeterliliği ve Bunun Önündeki Engeller”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/25 (2012): 80.
- KÖYLÜ, Mustafa, “Kur’ân’ın İnsanlığa Getirdiği Değerler ve Hedefler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24-25 (2007): 84-85.
- KÜÇÜK, Raşit, “İhtilâf ve Tefrikaya Karşı Tevhit ve Vahdet”, *Diyanet Aylık Dergi*, 281 (2014): 5.
- ÖZARSLAN, Selim, “Terör ve Kelâmî Perspektiften İslâm’ın Teröre Bakışı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2 (2001): 381.
- ÖZDEŞ, Talip, “İhtilâf ve Tefrikalar Hangi Zeminlerden Besleniyor?”, *Diyanet Aylık Dergi*, 281 (2014): 20.
- ÖZERKMEN, Necmettin, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, *Akademik Bakış Dergisi*, 28 (2012): 10.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “İblisin Trajik Hikâyesi–Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2005): 39-65.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Müteşabih Kavramı Bağlamında Tefsir Usûlü’nün (Ulûmü’l-Kur’ân) Mahiyeti Üzerine Bir İnceleme”, *Bilimname*, 15/2 (2008): 29-46.
- ÖZTÜRK, Yener, “Kur’ân ve İnanç Hürriyeti”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2005): 93-114.

TEMİZER, Aydın, “Kur’ân’da “Rab” Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44/1 (2013): 44.

ÜNVERDİ, Mustafa, “Klasik İslam Geleneğinde Taklîdî İmanın Değeri”, *Kelam Araştırmaları*, 10/1(2012): 253.

YILDIZ, Fahrettin, “Fitne Kavramı ve İslam Dünyası Gerçekleri”, *Altınoluk*, 103 (1994): 21.

YILMAZ, Hasan Kamil, “Karıncanın Ayak Sesinden Gizli Kalbî Maraz: Riya”, *Diyanet Aylık Dergi*, 278 (2014): 15.

ÖZGEÇMİŞ

Selcan NEBİOĞLU 19.10.1976 tarihinde Sakarya'nın Geyve ilçesinde doğdu. 1992 yılında Özel Pendik Fazilet Kız Lisesi'nden, 1997 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak Kur'an Kursu öğreticisi olarak çalışmaya başladı. Halen Serdivan İlçe Müftülüğü Güneş Kur'an Kursu'nda Kur'an Kursu öğreticisi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk annesidir.

